Shri Marutrao Ghule Patil Shikshan Santha's

Jijamata College of Science and Arts

Dnyaneshwarnagar, Po. Bhende BK, Tal : Newasa, Dist : Ahmednagar, PIN-414605,
Affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune
www.jijamatacollage.ac.in

Self Study Report (SSR) (4th Cycle)

Criterion 3:
Research, Innovations and Extension

3.4: Extension Activities

3.4.2: (QlM) Awards and recognitions received for extension activities from government / government recognised bodies

Submitted to
NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL
Bengaluru

3.4: Extension Activities

3.4.2: (QlM) Awards and recognitions received for extension activities from government / government recognised bodies

Table of Content

Sr. No.	Title	Page No.
1.	List of Awards	1-5
2.	Certificates and Report	6-67

3.4.2 Awards and Recognitions

List of
Awards and Recognitions

3.4.2 Number of awards and recognitions received for extension activities from government/ government recognized bodies during the year = 11

Name of the activity	Name of the Award/ recognition	Name of the Awarding government/ government recognised bodies	Year of award
Rashtriy Lokmitra Puraskar	Dr. Mrunal G. Bhosale	Phule Shahu, Ambedkar Ekta Samiti	2018-19
Rashtriy Lokmitra Puraskar	Dr. Narayan K. Mhaske	Phule Shahu, Ambedkar Ekta Samiti	2018-19
Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dr. Kakasaheb A. Lande	Dnyanoday Bahu-udeshiy Sansha, Takalibhan, Gunawant Shikshak Puraskar	2019-20
Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dr. Nabilal R. Sayyad	Dnyanoday Bahu-udeshiy Sansha, Takalibhan, Gunawant Shikshak Puraskar	2019-20
Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dr. Ramehs M. Naval	Dnyanoday Bahu-udeshiy Sansha, Takalibhan, Gunawant Shikshak Puraskar	2019-20
Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dr. Sambhaji S.Tanpure	Dnyanoday Bahu-udeshiy Sansha, Takalibhan, Gunawant Shikshak Puraskar	2020-21
Best Program Officer in Student Welfare	Dr. Ajit K. Gedam	Savitribai Phule Punr University	2021-22
Best Faculty Award	Dr. Kakasaheb A. Lande	Global Research Foundation, New Delhi	2021-22
Global Teacher Award 2021	Dr. Madhukar E. Navgire	AKS Education Society, New Delhi	2021-22
MJPFN Award	Dr. Nabilal R. Sayyad	BDSA, New Delhi	2021-22
Global Teacher Award 2021	Dr. Ramehs M. Naval	AKS Education Society, New Delhi	2021-22
Best Faculty Award	Dr. Sandesh R. Bhitre	Global Research Foundation, New Delhi	2021-22
GRF International awards & Honors (The occasion of teacher's day)	Dr. Sandesh Ramrao Bhitre	National Award for Best Faculty in Higher Education - 2021	2021-22
MJPNFA	Dr. Sanjay M. Maher	Babu Jagjiwan Ram	2021-22

Shikshak Ratna Award	Dr. Sanjay M. Maher	Bharatiy Yuwa Wikas	2021-22
Global Teacher Award 2021	Dr. Sharad B. Kolate	AKS Education Society, New Delhi	2021-22
Shikshak Ratna Award	Dr. Sharad B. Kolate	Bharatiy Yuwa Wikas	2021-22
Best Faculty in Higher Education-2021	Dr.Kakasaheb Abasaheb Lande	Global Research Foundation, New Delhi	2021-22
उत्कृष्ट सेवा के आधार पर हे संस्था उनके "शिक्षक रत्न"	Dr.Nabilal R.Sayyad	भारतीय युवा विकास समिती भानपुरी खजूरिया जनपद लखिंपुर उ. प्र.	2021-22
Mahatma Jyotiba phule fellowship national Awaed 2021-	Dr.Nabilal R.Sayyad	Bharatiya Dalit Sahitya Akademi in India, Delhi	2021-22
उत्कृष्ट सेवा के आधार पर हे संस्था उनके "शिक्षक रत्न"	Dr.Nabilal R.Sayyad	भारतीय युवा विकास समिती भानपुरी खजूरिया जनपद लखिंपुर उ. प्र.	2021-22
उत्कृष्ट सेवा के आधार पर हे संस्था उनके "शिक्षक रत्न"	Dr.Sanjay M. Maher	भारतीय युवा विकास समिती भानपुरी खजूरिया जनपद लखिंपुर उ. प्र.	2021-22
उत्कृष्ट सेवा के आधार पर हे संस्था उनके "शिक्षक रत्न"	Dr.Shard Bhanudas Kolte	भारतीय युवा विकास समिती भानपुरी खजूरिया जनपद लखिंपुर उ. प्र.	2021-22
शैक्षणिक कार्य गौरव राज्यस्तरीय पुरस्कार	Dr.Tanpure Sambhaji Shamrao	Dnyanoday Bahu-udeshiy Sansha, Takalibhan, Gunawant Shikshak Puraskar	2021-22
Global Teacher Award 2021	Prof. Vijay D. Adsure	AKS Education Society, New Delhi	2021-22
Principal Dr. B.J. Apparao Gold Medal	Rank First in M.Sc. Botany	Ex. Principal Dr. B.J. Apparao	2021-22
SVSBS Award	Dr. Ajit K. Gedam	Srujan Wangmay Parishad, Bhopal	2022-23
Dr. SRSS Award	Dr. Mrunal G. Bhosale	Guru Nanak Foundation, Rohatak	2022-23
Nari Sanman Purskar	Dr. Mrunal G. Bhosale	BSSS, New Delhi	2022-23
Dr. SRSS Award	Dr. Narayan K. Mhaske	Guru Nanak Foundation, Rohatak	2022-23

APSI DS Award	Dr. Ramkisan R. Saswade	Academy of Plant Science India, Sultanpur, UP	2022-23
Sahitya Yogdan	Dr. Sanjay M. Maher	SPPU, Pune	2022-23
Dr. BAA Award	Dr. Sanjay M. Maher	GKSSS, Gwalior	2022-23
Dr. VVP Puraskar	Dr. Shirish R. Landage Patil	PVP College Loni	2022-23
Paryawaran Yodha	Harish Vagmare	Loknirman Gramin Vikas Sanshodhan Sanstha, Auragngabad	2022-23

Sr. No.	Year of Award	Number of Award
1	2018-19	2
2	2019-20	3
3	2020-21	1
4	2021-22	19
5	2022-23	9
	Total	**34**

3.4.2 Awards and recognitions received for extension activities from government / government recognized bodies

The college has received awards and recognition for its involvement in extension activities from Government and Non-Government Organizations. During the last five years the staff and students of have contributed in various extension activities viz. social, academic, research, patents, NSS and others. During COVID-19 pandemic, health awareness, COVID-19 vaccination drives and blood donation camps are some of the premier contributions made by the college in the field of social extension. Recognitions for Patent and Research underline the accountability of departments and staff towards society and humanity at the greater extent. Academic recognition towards extension is also notable as teachers contribute in various fields. Other than this, recognitions received by students and staff in elocutions, street play for awareness, rallies, environmental awareness programs etc. is laudable. The details of awards for extension activities are given in attachment herewith.

College is committed towards all round development of students. It does not impart only academic training to students but also is actively involved in shaping their personalities through inculcation of values such as brotherhood, spirit of nationalism, sensitivity towards environment, gender issues, constitutional obligations etc. To achieve this end, college consistently makes efforts to involve students in different extension activities such as Blood Donation Camp, Tree Plantation Drive, Cleanliness Campaign, AIDS Awareness, Voter Awareness campaign, Har Ghar Tiranga Campaign, Azadi Ka Amrit Mahotsav and Special Winter Camps in Adopted villages etc. College units such as NSS and Board of Students Development play an important role in the implementation of above programmes. The efforts of our students and faculty in this regard received due recognition from Local, University, State, National and International level government and government recognized bodies as well as NGOs. Awards Received by Students for their Contribution in Extension Activities: The NSS Programme officer of our college Dr. Sanjay Maher was a recipient of district co-ordinator . Our institute has made a commendable contribution in Extension Activities. It received award and recognitions from different Government recognized bodies. Rotary Club of Shevgaon has appreciated the efforts of college towards maintaining Clean and Green campus in 2021. The Grampanchayats of adopted villages have appreciated the work done by our NSS volunteers during winter special camps within the assessment period.

Year.	Name of The Teacher	Name of Award	Name of Agency	Local/National International	Gov/Non gov.
2018-19	Dr. Mrunal Bhosale	Rashtriy Lokmitra Puraskar	Phule Sahu , Ambedkar Ekta Samiti	National	Non Gov.
2018-19	Dr. Natayan Mhaske	Rashtriy Lokmitra Puraskar	Phule Sahu , Ambedkar Ekta Samiti	National	Non Gov.
2019-20	Dr. Naval R.M.	Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dnyanoday Bahuudeshiy Sansha	National	Non. Gov
2019-20	Dr. Lande K.A.	Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dnyanoday Bahuudeshiy Sansha	National	Non. Gov
2019-20	Dr. Sayyad N.R.	Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dnyanoday Bahuudeshiy Sansha	National	Non. Gov
2020-21	Dr. Tanpure S.S.	Shaikshanik Karya Gauraw Puraskar	Dnyanoday Bahuudeshiy Sansha	National	Non. Gov
2021-22	Dr. Bhitre S.R.	Best Faculty Award	Global Research Foundation	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Maher S.M.	MJPNFA	Babu Jagjiwan Ram	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Naval R.M.	Global Teacher Award	AKS Education	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Maher S.M.	Shikshak Ratna Award	Bharatiy Yuwa Wikas	National	Non. Gov.
2021-22	Prof. Adsure V.D.	Global Teacher Award	AKS Education	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Navgire M.E.	Global Teacher Award	AKS Education	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Kolate B.D.	Global Teacher Award	AKS Education	National	Non. Gov.
2021-22	Dr. Kolate B.D.	Shikshak Ratna Award	Bharatiy Yuwa Wikas	National	Non. Gov.
2021-22	Dr.Sayyad N.R.	MJPFN Award	BDSA	National	Non. Gov.

2021-22	Dr. Lande K.A.	Best Faculty Award	Global Research Foundation	National	Non. Gov.
2022-23	Dr.Gedam A,K.	SVSBS Award	Srujan Wangmay Parishad Bhopal	National	Non Gov.
2022-23	Harish Vagmare	Paryawaran Yodha	Loknirman Gramin Vikas Sanshodhan Sanstha Aurangabad	national	Non Gov.
2022-23	Dr.Mhaske N.K.	Dr. SRSS Award	Guru Foundation Rohatak	National	Non Gov.
2022-23	Dr. Bhosale M.G.	Dr. SRSS Award	Guru Foundation Rohatak	National	Non Gov.
2022-23	Dr.Maher S.M.	Sahitya Yogdan	SSSS Pune	National	Non Gov.
2022-23	Dr. Bhosale M.G.	Nari Sanman Purskar	BSSS new Delhi	National	Non Gov.
2022-23	Dr. Saswade R.R	APSI DS Award	APSI	International	Non Gov.
2022-23	Dr. Maher S.M.	Dr. BAA Award	GKSSS,Gwalior	National	Non Gov.
2022-23	Dr.Landage S.R.	Dr. VVP Puraskar	PVP College Loni	National	Non Gov.

3.4.2 Awards and Recognitions

Certificates of Awards and Recognitions

21-22

स्थापित 10 अक्टूबर 1995 ।। संघे शक्ति कलयुगे।। पंजीयन सं. 1989

मो. 9450446301

भारतीय युवा विकास समिति (रजि.)

उत्तर प्रदेश

भानपुरी खजुरिया जनपद लखीमपुर(खीरी) उ0प्र0 262 904

क्रमांक: 17 / 2021

सम्मान-पत्र

दिनांक: 15 अगस्त 2021

अपने कृतित्व एवं व्यक्तित्व से हिन्दी वाग्यमय को समृद्ध करने वाले सारस्वत सुषमा के संवाहक राष्ट्र भाषा के सुधिसेवक **डॉ.संजय मनसाराम महेर,** जिजामाता शास्त्र एवं कला महाविद्यालय, भेंडे, नेवासा, जिला अहमदनगर (म.रा.) को आज दिनांक:**15.08.2021** को इनकी उत्कृष्ट सेवा के आधार पर यह संस्था इन्हें **''शिक्षक रत्न''** सम्मानोपाधि से अलंकृत करती है। यह सम्मान प्रमाण-पत्र राष्ट्रभाषा हिन्दी के उन्नति एवं विकास में आपके प्रशंसनीय योगदान हेतु प्रदान किया जाता है तथा यह संस्था आपके उज्जवल भविष्य एवं यशस्वी मंगलमय दीर्घायु जीवन की कामना करती है।

(डॉ.इकबाल अहमद मंसूरी शास्त्री)
अध्यक्ष

(आर.के.मौर्य)
महामंत्री

20-21

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था

टाकळीभान, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

महा. राज्य शासन रजि. नं. ६००/२०१५

प्रमाणपत्र

मा. श्री./सौ. डॉ. तनपुरे संभाजी शामराव आपणास आमच्या संस्थेच्यावतीने आपल्या सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय कार्याबद्दल शैक्षणिक कार्यगौरव हा राज्यस्तरीय पुरस्कार सन २०२०-२०२१ सन्मानपुर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

आभारी आहोत.

धन्यवाद..!

श्री. तुषार दाभाडे	श्री. देविदास बनकर	श्री. अर्जुन राऊत
अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	कार्याध्यक्ष

PRINCIPAL
Jijamata College of Science & Arts
Dnyaneshwarnagar, Tal. Newasa
Dist. Ahmednagar

Jijamata College of Science & Arts
ID/No.PU/AN/S/043/199[illegible]
Bhende

20-21

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था

टाकळीभान, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

महा. राज्य शासन रजि. नं. ६००/२०१५

विद्या विनयेन शोभते

प्रमाणपत्र

मा. श्री./सौ. डॉ. तनपुरे संभाजी शामराव आपणास आमच्या संस्थेच्यावतीने आपल्या सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय कार्याबद्दल शैक्षणिक कार्यगौरव हा राज्यस्तरीय पुरस्कार सन २०२०-२०२१ सन्मानपुर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

आभारी आहोत.

धन्यवाद..!

PRINCIPAL
Jijamata College of Science & Arts
Dnyaneshwarnagar, Tal. Newasa
Dist. Ahmednagar

Jijamata College of Science & Arts
ID/No.PU/AN/...

श्री. तुषार दाभाडे	श्री. देविदास बनकर	श्री. अर्जुन राऊत
अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	कार्याध्यक्ष

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था

टाकळीभान, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

विद्या विनयेन शोभते

प्रमाणपत्र

मा. श्री./सौ. मा. प्रा. डॉ. रमेश मोहन जवळ ....आपणास आमच्या संस्थेच्यावतीने

आपल्या ....शैक्षणिक कार्यगौरव पुरस्कार....क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय कार्याबद्दल

राज्यस्तरीय पुरस्कार सन २०१९-२० सन्मानपुर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

आभारी आहोत.

धन्यवाद

Jijamata College of Science & Arts
ID/No.PU/AN/S/043/1992
Bhende-414605

श्री. तुषार दाभाडे	श्री. देविदास बनकर	श्री. अर्जुन राऊत
अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	कार्याध्यक्ष

19-20

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था

टाकळीभान, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

प्रमाणपत्र

मा. श्री./श्रो. प्रा. डॉ. शरद आनुदास कोलते .... आपणास आमच्या संस्थेच्यावतीने
आपल्या शैक्षणिक कार्य गौरव पुरस्कार .... क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय कार्याबद्दल
राज्यस्तरीय पुरस्कार सन २०१९-२० सन्मानपुर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

आभारी आहोत.

धन्यवाद

श्री. तुषार दाभाडे	श्री. देविदास वनकर	श्री. अर्जुन राऊत
अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	कार्याध्यक्ष

College of Science & Arts * Bhende-414605 * ID/No.PU/AN/S/043/1992

IMG-20221124-WA0015.jpg (1200×1599)
11/24/22, 3:12 PM
https://f4mail.rediff.com/bn/downloadajax.cgi/IMG-20221124-WA0015.jpg?login=arleramdas&session_id=4L24PK1KFKyG6zqNPVOVQyuwsFnx9... 1/1

19-20

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था

टाकळीभान, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर

ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था, टाकळीभान

विद्या विनयेन शोभते

प्रमाणपत्र

मा. श्री./सौ. प्रा. डॉ. श्री काकासाहेब आबासाहेब घांडे आपणास आमच्या संस्थेच्यावतीने आपल्या शैक्षणिक कार्यक्षेत्र क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय कार्याबद्दल राज्यस्तरीय पुरस्कार सन २०19-२० सन्मानपुर्वक प्रदान करण्यात येत आहे.

आभारी आहोत.

धन्यवाद

Jijamata College of Science & Arts, ID No. PU/AN/ 643/1992, Bhende-414605

श्री. तुषार दाभाडे	श्री. देविदास बनकर	श्री. अर्जुन राऊत
अध्यक्ष	उपाध्यक्ष	कार्याध्यक्ष

18-19

फुले, शाहु, आंबेडकर एकता समिती, धुळे

।। राष्ट्रीय समता सन्मान संमेलन - २०१६ ।।

सन्मान पत्र

मा. श्री/सौ. प्रा. डॉ. मृणाल भोसले

आपण आपल्या निस्वार्थी सेवाभावी कार्यातून निरपेक्ष, उल्लेखनीय व गुणवत्तापूर्वक आपले कर्तृत्व गाजवून कुटुंब, समाज व राष्ट्राच्या प्रती आपण केलेल्या आपल्या कर्तृत्वाच्या सन्मानार्थ

"राष्ट्रीय लोकमित्र पुरस्कार"

आपणास प्रमुख अतिथींच्या महनीय उपस्थितीत प्रदान करण्यात येत आहे. आपणाला मिळालेल्या प्रेरणेतूनच पुरस्काराची प्रतिष्ठा वाढीवी आणि आपल्या हातून भविष्यात राष्ट्रासाठी मौलिक कार्य घडावे, अशी ईश्वरचरणी प्रार्थना!

शुभहस्ते
मा. श्री. जयेन्द्र खुणेसाहेब
राष्ट्रीय अध्यक्ष
भारतीय पुरस्कार विजेते संघ

कार्यक्रमाचे अध्यक्ष
मा. सुभाष भामरेसाहेब
खासदार

प्रमुख पाहुणे
मा. श्री. राजवर्धन कदमबांडे
मा. आमदार

प्रमुख पाहुणे
सौ. साधना किणी
महिला उप जिल्हा संघटक
शिवसेना, नवी मुंबई

आयोजक
श्रीकृष्ण बेडसे
संस्था अध्यक्ष

2018-19

फुले, शाहु, आंबेडकर एकता समिती, धुळे

।। राष्ट्रीय समता सन्मान संमेलन - २०१६ ।।

सन्मान पत्र

मा. श्री/~~सौ.~~ प्रा. डॉ. नारायण म्हस्के

आपण आपल्या निस्वार्थी सेवाभावी कार्यातून निरपेक्ष, उल्लेखनीय व गुणवत्तापूर्वक आपले कर्तृत्व गाजवून कुटुंब, समाज व राष्ट्राच्या प्रती आपण केलेल्या आपल्या कर्तृत्वाच्या सन्मानार्थ

"राष्ट्रीय लोकमित्र पुरस्कार"

आपणास प्रमुख अतिथींच्या महनीय उपस्थितीत प्रदान करण्यात येत आहे. आपणाला मिळालेल्या प्रेरणेतूनच पुरस्काराची प्रतिष्ठा वाढावी आणि आपल्या हातून भविष्यात राष्ट्रासाठी मौलिक कार्य घडावे, अशी ईश्वरचरणी प्रार्थना!

शुभहस्ते	कार्यक्रमाचे अध्यक्ष	प्रमुख पाहुणे	प्रमुख पाहुणे	आयोजक
मा. श्री. जयेन्द्र खुणेसाहेब	मा. सुभाष भामरेसाहेब	मा. श्री. राजवर्धन कदमबांडे	सौ. साधना किणी	श्रीकृष्ण बेडसे
राष्ट्रीय अध्यक्ष भारतीय पुरस्कार विजेते संघ	खासदार	मा. आमदार	महिला उप जिल्हा संघटक शिवसेना, नवी मुंबई	संस्था अध्यक्ष

21-22

Ph.: 011-27421449, 011-27421460
M. : 9810278936, 9891989175

भारतीय दलित साहित्य अकादमी

BHARATIYA DALIT SAHITYA AKADEMI

B-3/9, IInd Floor, Model Town-I, Delhi - 110009 (INDIA)
Website : www.bdsakademi.com Email : jay.sumanakshar@gmail.com

Silver Jubilee Year
रजत जयंती वर्ष
[1984-2009]

- FOUNDER

BABU JAGJIVAN RAM
Former Dy. Prime Minister of India

Dr. S. P. SUMANAKSHAR
Founder President

- CHIEF PATRONS

H.E. Dr. MATA PRASAD
Ex.-Governor, Arunachal Pradesh

H.E. Dr. A. PADMANABAN
Ex.-Governor, Mezoram

Sh. SUSHIL KUMAR SHINDE
Ex-Union Home Minister, Govt. of India

Dr. SATYA NARAIN JATIA, MP (R.S.)
Ex.-Union Minister for Social Justice (G.O.I.)

- PATRONS

Dr. CHARANJIT SINGH ATWAL
Ex-Speaker, Punjab Vidhan Sabha

Sh. H. HANUMAN THAPPA, Ex-MP
Vice Chancellor DBH P Sabha, Bangalore

Padmshree Dr. Shyam Singh Shashi
Former Director-Ambedkar Foundation (G.O.I.)

Sh. BABANRAO GHOLAP
Ex-Social Wel. Minister (MS)

Sh. JITENDRA SARKAR
Ex-Speaker, State Assembly, Tripura

Sh. SHAMBHU BHAU BANDEKAR
Ex- Dy. Speaker, Goa

- ADVISORS

Dr. VISHWANATH D. KARAD
President, World Peace Centre
MAEER'S MIT, Pune (Maharashtra)

Prof. P. Vishnu Murthy
President - South India Committee, BDSA

Dr. M. L. RANGA, Ex. Minister
Ex-Vice-Chancellor :
Guru Jambheshwar University, Hisar (HR.)

Prof. (Dr.) Kalicharan Snehi
Hindi Dept. Lucknow University, Lucknow (U.P.)

Prof. (Dr.) Sheoraj Singh Bechain
Head Hindi Dept. Delhi University, Delhi

Sh. Brij Lal Rabidas
President North East India Committee, BDSA

Acharya RATAN LAL SONAGRA
National Spokesman, B.D.S.A.

- NATIONAL PRESIDENT

Prof. (Dr.) S. P. SUMANAKSHAR
Mobile : 9810278936

- NATIONAL GEN. SECRETARY

Ref. No. BDSA / NC / 21 / JF Dated 23 AUG 2021

MAHATMA JYOTIBA FULE NATIONAL FELLOWSHIP AWARD-2021

महात्मा ज्योतिबा फुले राष्ट्रीय फेलोशिप सम्मान - 2021

Dear Sir/Madam

We have the pleasure to inform you that the Selection Committee of National Awards of Bharatiya Dalit Sahitya Akademi has selected your name for the "MAHATMA JYOTIBA FULE NATIONAL FELLOWSHIP AWARD - 2021"

You will be honoured by this Prestigious Award in the **37th** National Conference of **the Akademi** on **11th-12th DECEMBER, 2021 at Delhi.**

As per the decision of the Executive Committee of **B.D.S.A.**, you have to send the **AWARDEE DELEGATE Registration Fee Rs. 2000/-** by Money Order or Bank Draft in the name of "BHARATIYA DALIT SAHITYA AKADEMI" **PAYABLE AT DELHI** upto..

As Awardee-Delegate, Akademi will provide you the Common-Accomodation and Food during the conference alongwith Delegate File, Badge and Citation.

Please send your Acceptance Letter & your Bio-Data alongwith your Latest Photograph for the **'AKADEMI'S BOOK OF RECORD'**

Dr Sanjay Mansaram Maher
Jijamata College of Sci And Arts
Bhenda B.K. Tal-Newasa
Dist - Ahmednagar (M.S.)

Yours Sincerely

(Dr. S.P. SUMANAKSHAR)
National President,
Bharatiya Dalit Sahitya Akademi,
B-3/9, IInd Floor...

GLOBAL RESEARCH FOUNDATION
(A Unit of Kaav Media Pvt. Ltd.)

GRF AWARDS 2021

KAAV® MEDIA Pvt. Ltd.

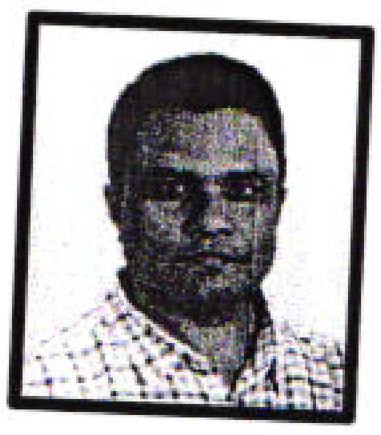

Certificate

OF AWARD

This award certificate is proudly granted to

Dr. KAKASAHEB ABASAHEB LANDE

Assistant Professor, Jijamata College of Science & Arts, Bhende Tal. Newasa, Dist. Ahmednagar, Maharashtra

for

National Award for Best Faculty in Higher Education - 2021

GRF INTERNATIONAL AWARDS & HONORS (2021)

In Collaboration of University of Trunojoyo, Madura (Indonesia) & IDEI (Indonesia)

ON THE OCCASION OF TEACHER'S DAY

Research, Innovation and Education Awards in
Academic, Research, Social Sector, Corporate & Professional Sector
(Highly Accepted & Worldwide Popular Awards)

Regis No.:- GRFIAHC2021/N-072

Dr. S.M. Anas Iqbal
Vice President, Global Research Foundation
& (Director, Academics,
Vishisht School of Management, Indore)

Dr. Muhammad Alkirom Wildan
University of Trunojoyo, Madura, Indonesia
& General Secretary IDEI, Indonesia

Dr Kirti Agarwal
Director, KAAV Media Pvt. Ltd., Delhi &
(Founder, & Chairperson
Global Research Foundation)

in collabration of

Academic Partner

05 Sep, 2021

21-22

GLOBAL RESEARCH FOUNDATION
(A Unit of Kaav Media Pvt. Ltd.)

GRF AWARDS 2021

KAAV® MEDIA Pvt. Ltd.

Certificate

OF AWARD

This award certificate is proudly granted to

Dr. SANDESH RAMRAO BHITRE

Associate Professor, Department of Physics, Jijamata College,
Bhende (Bk.), Tal- Newasa, Dist.- Ahmednagar, 414605

for

National Award for Best Faculty in Higher Education - 2021

GRF INTERNATIONAL AWARDS & HONORS (2021)

In Collaboration of University of Trunojoyo, Madura (Indonesia) & IDEI (Indonesia)

ON THE OCCASION OF TEACHER'S DAY

Research, Innovation and Education Awards in
Academic, Research, Social Sector, Corporate & Professional Sector
(Highly Accepted & Worldwide Popular Awards)

Regis No.:- GRFIAHC2021/N-073

Dr. S.M. Anas Iqbal
Vice President, Global Research Foundation
& (Director, Academics,
Vishisht School of Management, Indore)

Dr. Muhammad Alkirom Wildan
University of Trunojoyo, Madura, Indonesia
& General Secretary IDEI, Indonesia

Dr Kirti Agarwal
Director, KAAV Media Pvt. Ltd., Delhi &
(Founder, & Chairperson
Global Research Foundation)

Delhi-96, Kaav Media Pvt. Ltd. GRF AWARDS 2021

in collabration of

IDEI

SVDES

Academic Partner

Jijamata College of Science & Arts, Bhende-414605, ID/No.PU/AN/S/043/1992

05 Sep, 2021

21-22

BHARATIYA DALIT SAHITYA AKADEMI

विद्या बिन गति, नीति, मति, [illegible] गया।
बिन विद्या सर्वनाश हुआ, हम गुलाम बने ॥

MAHATMA JYOTIBA PHULE FELLOWSHIP NATIONAL AWARD-2021

Shri Prof. (Dr.) Sayyad Nabilal Rahiman

R/o. Jijamata College, Bhende, Newasa, Ahmednagar

MAHATMA JYOTIBA PHULE FELLOWSHIP NATIONAL AWARD-2021

is Conferred by Bharatiya Dalit Sahitya Akademi in Recognition of the Commendable Literary, Social & Cultural Services Rendered by him/her for the Upliftment of Downtrodden-Oppressed & Depressed People of the Country.

The Akademi by honouring him/her also hope that he/she will work throughout his/her life for Eradication of Prevailing Inequality, Conservativeness, Castiesm and Varn System for the Upliftment of Dalits, Exploited & Ignored Sections, and Downtrodden People of the Country for a New Horizon of Mahatma Jyotiba Phule Mission.

37th National Conference of Dalit Writers, Delhi

11 - 12 December, 2021

(DR. S.P. SUMANAKSHAR)
NATIONAL PRESIDENT

2021-22

स्थापित: 10 अक्टूबर 1995

।। संघे शक्ति कलयुगे।।

पंजीयन सं. 1989
मो. 9450446301

भारतीय युवा विकास समिति (रजि.)

उत्तर प्रदेश

भानपुरी खजुरिया जनपद लखीमपुर(खीरी) उ0प्र0 262 904

क्रमांक: 17 / 2021

सम्मान-पत्र

दिनांक: 15 अगस्त 2021

अपने कृतित्व एवं व्यक्तित्व से हिन्दी वाग्यमय को समृद्ध करने वाले सारस्वत सुषमा के संवाहक राष्ट्र भाषा के सुधिसेवक **डॉ. संजय मन्साराम महेर,** जिजामाता शास्त्र एवं कला महाविद्यालय, भेंडे, नेवासा, जिला अहमदनगर (म.रा.) को आज दिनांक: **15.08.2021** को इनकी उत्कृष्ट सेवा के आधार पर यह संस्था इन्हें **"शिक्षक रत्न"** सम्मानोपाधि से अलंकृत करती है। यह सम्मान प्रमाण-पत्र राष्ट्रभाषा हिन्दी के उन्नति एवं विकास में आपके प्रशंसनीय योगदान हेतु प्रदान किया जाता है तथा यह संस्था आपके उज्जवल भविष्य एवं यशस्वी मंगलमय दीर्घायु जीवन की कामना करती है।

(डॉ. इकबाल अहमद मंसूरी शास्त्री)
अध्यक्ष

(आर.के.मौर्य)
महामंत्री

1995

।। संघे शक्ति कलयुगे।।

तीय युवा विकास समिति (रजि.)

पंजीयन सं. 1989
मो. 9450446301

उत्तर प्रदेश

भानपुरी खजुरिया जनपद लखीमपुर(खीरी) उ0प्र0 262 904

16/2021

सम्मान-पत्र

दिनांक: 15 अगस्त 2021

अपने कृतित्व एवं व्यक्तित्व से हिन्दी वाग्यमय को समृद्ध करने वाले सारस्वत सुषमा के संवाहक राष्ट्र भाषा के सुधिसेवक **हिमान सय्यद,** जिजामाता शास्त्र एवं कला महाविद्यालय, भेंडे, नेवासा, जिला अहमदनगर(म.रा.) को आज दिनांक: **2021** को इनकी उत्कृष्ट सेवा के आधार पर यह संस्था इन्हें **''शिक्षक रत्न''** सम्मानोपाधि से अलंकृत करती है। यह सम्मान प्रमाण-पत्र राष्ट्रभाषा हिन्दी के उन्नति एवं विकास में आपके प्रशंसनीय योगदान हेतु प्रदान किया जाता है तथा यह संस्था आपके उज्जवल भविष्य एवं यशस्वी मंगलमय दीर्घायु जीवन की कामना करती है।

अहमद मंसूरी शास्त्री)
अध्यक्ष

भानपुरी खजुरिया

(आर.के.मौर्य)
महामंत्री

21-22

स्थापित 10 अक्टूबर 1995 ।। संघे शक्ति कलयुग ।। पंजीयन सं. 1989
मो. 9450446301

भारतीय युवा विकास समिति (रजि.)

उत्तर प्रदेश

भानपुरी खजुरिया जनपद लखीमपुर(खीरी) उ0प्र0 262 904

क्रमांक 18 / 2021

सम्मान-पत्र

दिनांक: 15 अगस्त 2021

अपने कृतित्व एवं व्यक्तित्व से हिन्दी वाग्यमय कोसमृद्ध करने वाले सारस्वत सुषमा के संवाहक राष्ट्रभाषा केसुधिसेवक **डॉ.शरद भानुदास कोलते,** जिजामाता शास्त्र एवं कला महाविद्यालय,भेंड, नेवासा, जिला अहमदनगर (म.रा.) को आज दिनांक: **15.08.2021** को इनकी उत्कृष्ट सेवा कोआधार पर यह संस्था इन्हें **"शिक्षक रत्न"** सम्मानोपाधि से अलंकृत करती है। यह सम्मान प्रमाण-पत्र राष्ट्रभाषा हिन्दी के उन्नति एवं विकास में आपके प्रशंसनीय योगदान हेतु प्रदान किया जाता है तथा यह संस्था आपके उज्जवल भविष्य एव यशस्वी मंगलमय दीर्घायु जीवन की कामना करती है।

(डॉ.इक़बाल अहमद मंसूरी शास्त्री)
अध्यक्ष

(आर.के.मौर्य)
महामंत्री

IMG-20221124-WA0014.jpg (864×1152)

//f4mail.rediff.com/bn/downloadajax.cgi/IMG-20221124-WA0014.jpg?login=arleramdas&session_id=4L24PK1KFKyG6zqNPVOVQyuwsFnx9... 1/1

21-22

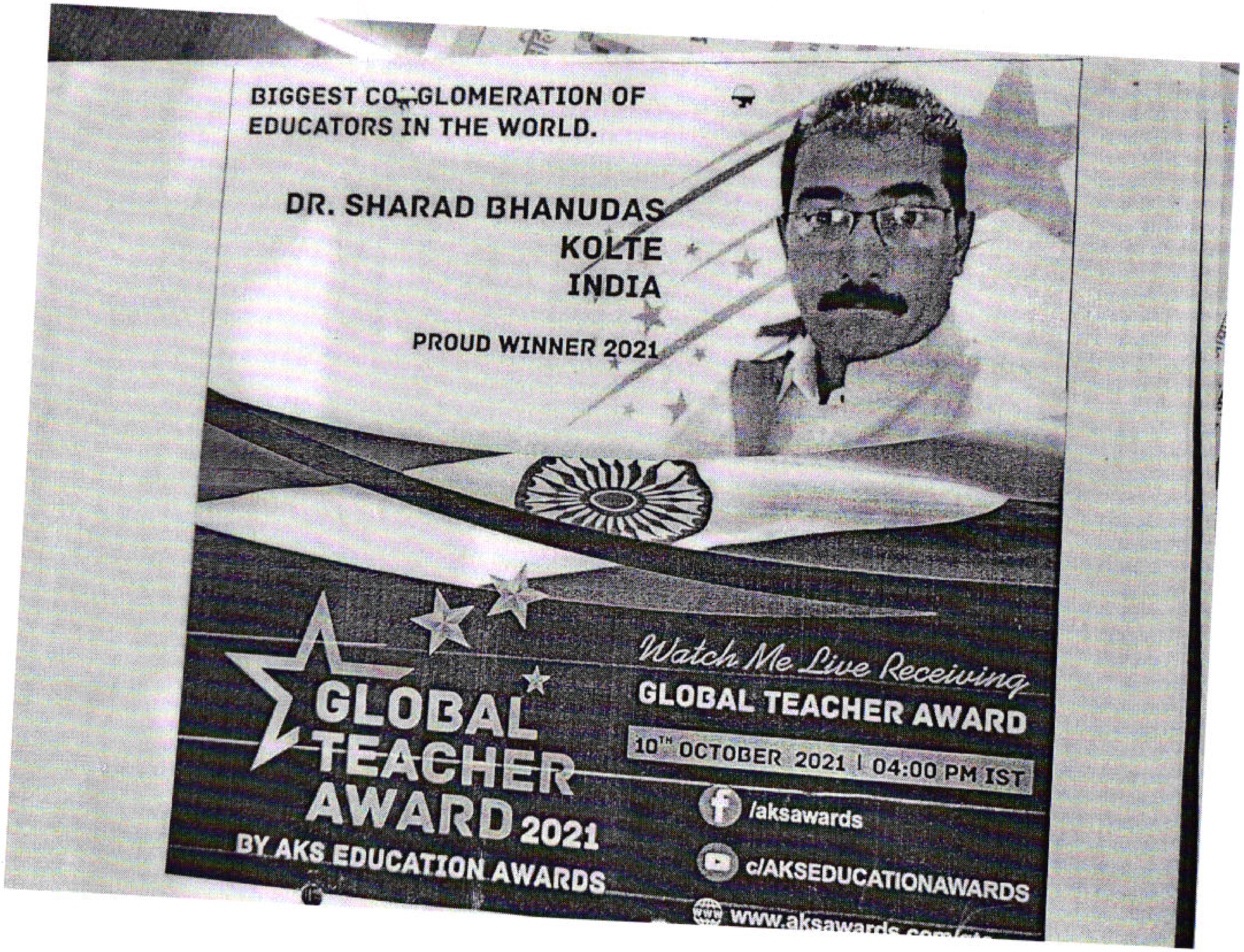
BIGGEST CONGLOMERATION OF
EDUCATORS IN THE WORLD.
DR. SHARAD BHANUDAS
KOLTE
INDIA
PROUD WINNER 2021
GLOBAL
TEACHER
AWARD 2021
BY AKS EDUCATION AWARDS
Watch Me Live Receiving
GLOBAL TEACHER AWARD
10TH OCTOBER 2021 | 04:00 PM IST
/aksawards
c/AKSEDUCATIONAWARDS
www.aksawards.com

21-22

AKS EDUCATION AWARDS

CERTIFICATE

OF RECOGNITION

IS AWARDED TO

Dr. Madhukar Eknath Navgire

JIJAMATA COLLEGE OF SCIENCE AND ARTS, BHENDE

On 24th day of october, 2021 for being a proud winner of

GLOBAL TEACHER AWARD 2021

For accomplishing excellence in educational services via your occupational competence & exemplary work in the field of education.

DINESH KAMRA
CEO

SARVESH JAGDISHRAJ
DIRECTOR

GLOBAL TEACHER AWARD 2021
By AKS EDUCATION AWARDS

www.aksawards.com/gta

21-22

CERTIFICATE

OF RECOGNITION

IS AWARDED TO

Mr. Adsure Vijay Damodar

JIJAMATA COLLEGE OF SCIENCE AND ARTS, BHENDE

On 24th day of october, 2021 for being a proud winner of

GLOBAL TEACHER AWARD 2021

For accomplishing excellence in educational services via your occupational competence & exemplary work in the field of education.

DINESH KAMRA
CEO

SARVESH JAGDISHRAJ
DIRECTOR

GLOBAL TEACHER AWARD 2021
By AKS EDUCATION AWARDS

www.aksawards.com/gta

21-22

BHARA[TIYA DALIT SAHITYA] AKADEMI

BHARATIYA DALIT SAHITYA AKADEMI

अप्पो दीपो भव

विद्या बिन गति, नीति, मति, वित्त गया ।
बिन विद्या सर्वनाश हुआ, हम गुलाम बने ॥

MAHATMA JYOTIBA PHULE FELLOWSHIP NATIONAL AWARD-2021

Shri Dr. Sanjay Mansaram Maher

R/o. Jijamata College, Bhende B.K. Newasa, Dist-Ahmednagar (M.S.)

MAHATMA JYOTIBA PHULE FELLOWSHIP NATIONAL AWARD-2021

is Conferred by Bharatiya Dalit Sahitya Akademi in Recognition of the Commendable Literary, Social & Cultural Services Rendered by him/her for the Upliftment of Downtrodden-Oppressed & Depressed People of the Country.

The Akademi by honouring him/her also hope that he/she will work throughout his/her life for Eradication of Prevailing Inequality, Conservativeness, Castiesm and Varn System for the Upliftment of Dalits, Exploited & Ignored Sections, and Downtrodden People of the Country for a New Horizon of Mahatma Jyotiba Phule Mission.

37th National Conference of Dalit Writers, Delhi

11 - 12 December, 2021

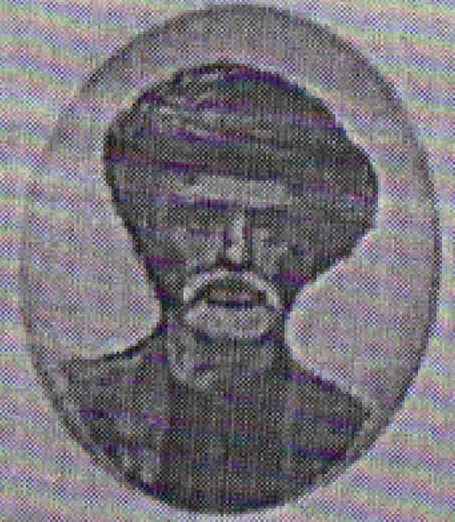

(DR. S.P. SUMANAKSHAR)
NATIONAL ...

21-22

स्थापित 10 अक्टूबर 1995

।। संघे शक्ति कलयुगे।।

भारतीय युवा विकास समिति

उत्तर प्रदेश

भानपुरी खजुरिया जनपद लखीमपुर(खीरी) उ0प्र0

क्रमांक: 17 / 2021

सम्मान-पत्र

अपने कृतित्व एवं व्यक्तित्व से हिन्दी वाग्यमय को समृद्ध करने वाले सारस्वत सुषमा के संवाहक **डॉ.संजय मनसाराम महेर,** जिजामाता शास्त्र एवं कला महाविद्यालय, भेंडे, नेवासा, जिला अ दिनांक: **15.08.2021** को इनकी उत्कृष्ट सेवा के आधार पर यह संस्था इन्हें **"शिक्षक रत्न"** करती है। यह सम्मान प्रमाण-पत्र राष्ट्रभाषा हिन्दी के उन्नति एवं विकास में आपके प्रशंसनीय योगदा तथा यह संस्था आपके उज्जवल भविष्य एवं यशस्वी मंगलमय दीर्घायु जीवन की कामना करती है।

(डॉ.इक़बाल अहमद मंसूरी शास्त्री)
अध्यक्ष

(3
म

22-21-22

AKS EDUCATION AWARDS

CERTIFICATE

OF RECOGNITION

IS AWARDED TO

Dr. Ramesh Mohan Na

JIJAMATA COLLEGE OF SCIENCE AND ARTS BHENDE

On 24th day of october, 2021 for being a proud winner of

GLOBAL TEACHER AWARD 2021

For accomplishing excellence in educational services via your occupational competence & exemplary work in the field of education.

DINESH KAMRA
CEO

SARVESH JAGDISHRAJ
DIRECTOR

GLOBAL TEACHER AWARD 2021
By AKS EDUCATION AWARDS

www.aksawards.com/gta

जयंती वर्ष
[1984-2009]

B-3/9, IInd Floor, Model Town-I, Delhi - 110009 (INDIA)
Website : www.bdsakademi.com Email : jay.sumanakshar@gmail.com

21-22

• FOUNDER

BABU JAGJIVAN RAM
Former Dy. Prime Minister of India

Dr. S. P. SUMANAKSHAR
Founder President

• CHIEF PATRONS

H.E. Dr. MATA PRASAD
Ex.-Governor, Arunachal Pradesh

H.E. Dr. A. PADMANABAN
Ex.-Governor, Mezoram

Sh. SUSHIL KUMAR SHINDE
Ex-Union Home Minister, Govt. of India

Dr. SATYA NARAIN JATIA, MP (R.S.)
Ex.-Union Minister for Social Justice (G.O.I.)

• PATRONS

Dr. CHARANJIT SINGH ATWAL
Ex-Speaker, Punjab Vidhan Sabha

Sh. H. HANUMAN THAPPA, Ex-MP
Vice Chancellor DBH P Sabha, Bangalore

Padmshree Dr. Shyam Singh Shashi
Former Director-Ambedkar Foundation (G.O.I.)

Sh. BABANRAO GHOLAP
Ex-Social Wel. Minister (MS)

Sh. JITENDRA SARKAR
Ex-Speaker, State Assembly, Tripura

Sh. SHAMBHU BHAU BANDEKAR
Ex- Dy. Speaker, Goa

• ADVISORS

Dr. VISHWANATH D. KARAD
President, World Peace Centre
MAEER'S MIT, Pune (Maharashtra)

Prof. P. Vishnu Murthy
President - South India Committee, BDSA

Dr. M. L. RANGA, Ex. Minister
Ex-Vice-Chancellor :
Guru Jambheshwar University, Hisar (HR.)

Prof. (Dr.) Kalicharan Snehi
Hindi Dept. Lucknow University, Lucknow (U.P.)

Prof. (Dr.) Sheoraj Singh Bechain
Head Hindi Dept. Delhi University, Delhi

Sh. Brij Lal Rabidas
President North East India Committee, BDSA

Acharya RATAN LAL SONAGRA
National Spokesman, B.D.S.A.

• NATIONAL PRESIDENT
Prof. (Dr.) S. P. SUMANAKSHAR
Mobile : 9810278936

• NATIONAL GEN. SECRETARY
Prof. JAY SUMANAKSHAR
Moblie : 9891989175

Ref. No. BDSA / NC / 21 / JF

Dated 23 AUG 2021

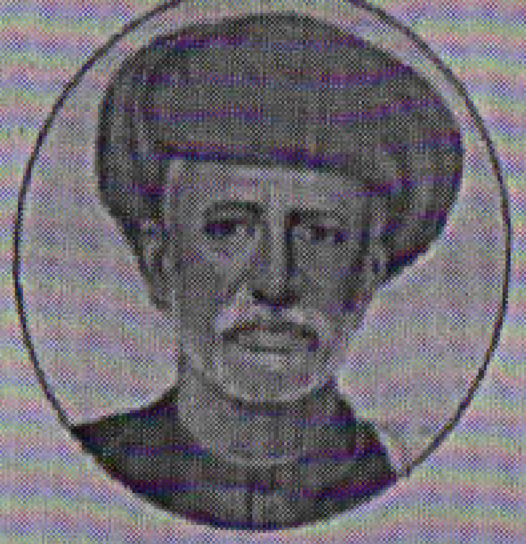

MAHATMA JYOTIBA FULE NATIONAL FELLOWSHIP AWARD – 2021

महात्मा ज्योतिबा फुले राष्ट्रीय फेलोशिप सम्मान – 2021

Dear Sir/Madam

We have the pleasure to inform you that the Selection Committee of National Awards of Bharatiya Dalit Sahitya Akademi has selected your name for the "MAHATMA JYOTIBA FULE NATIONAL FELLOWSHIP AWARD – 2021"

You will be honoured by this Prestigious Award in the 37th National Conference of the Akademi on **11th-12th DECEMBER, 2021 at Delhi.**

As per the decision of the Executive Committee of **B.D.S.A.**, you have to send the **AWARDEE DELEGATE Registration Fee Rs. 2000/-** by Money Order or Bank Draft in the name of **"BHARATIYA DALIT SAHITYA AKADEMI" PAYABLE AT DELHI** upto...

As Awardee-Delegate, Akademi will provide you the Common-Accomodation and Food during the conference alongwith Delegate File, Badge and Citation.

Please send your Acceptance Letter & your Bio-Data alongwith your Latest Photograph for the **'AKADEMI'S BOOK OF RECORD'**

Dr. Sanjay Mansaram Maher
Jijamata College of Sci And Art's
Bhenda B.K. Tal-Newasa
Dist - Ahmednagar (M.S.)

Yours Sincerely

(Dr. S.P. SUMANAKSHAR)
National President,
Bharatiya Dalit Sahitya Akademi,
B-3/9, IInd Floor, Model Town,
Delhi - 110 009

21-22

GLOBAL RESEARCH FOUNDATION
(A Unit of Kaav Media Pvt. Ltd.)

GRF AWARDS 2021

KAAV® MEDIA Pvt. Ltd.

Certificate

OF AWARD

This award certificate is proudly granted to

Dr. SANDESH RAMRAO BHITRE

Associate Professor, Department of Physics, Jijamata College, Bhende (Bk.), Tal- Newasa, Dist.- Ahmednagar, 414605

for

National Award for Best Faculty in Higher Education - 2021

GRF INTERNATIONAL AWARDS & HONORS (2021)

In Collaboration of University of Trunojoyo, Madura (Indonesia) & IDEI (Indonesia)

ON THE OCCASION OF TEACHER'S DAY

Research, Innovation and Education Awards in Academic, Research, Social Sector, Corporate & Professional Sector

(Highly Accepted & Worldwide Popular Awards)

Regis No.:- GRFIAHC2021/N-073

Dr. S.M. Anas Iqbal
Vice President, Global Research Foundation & (Director, Academics, Vishisht School of Management, Indore)

Dr. Muhammad Alkirom Wildan
University of Trunojoyo, Madura, Indonesia & General Secretary IDEI, Indonesia

Dr Kirti Agarwal
Director, KAAV Media Pvt. Ltd., Delhi & (Founder, & Chairperson Global Research Foundation)

Delhi-96 Kaav Media Pvt. Ltd. GRF AWARDS 2021

In collabration of

IDEI

SVDES

Academic Partner

05 Sep, 2021

२२-२३

पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील साहित्य पुरस्कार निवड समिती
द्वारा पद्मश्री विखे पाटील महाविद्यालय,
मु.पो. लोणी, ता. राहाता जि. अहमदनगर (महाराष्ट्र)

जा. क्र. पीएससी /२०२२-२३ दि.७/०८/२०२३

प्रति,
मा. डॉ.शिरीष लांडगे
११११२४ कौसल्या,सुभाष कॉलनी
वार्ड न. ६, श्रीरामपूर जि.अहमदनगर
४१३७०९

सप्रेम नमस्कार वि.वि...

पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील साहित्य व कलागौरव पुरस्कार निवड समितीने यंदाच्या **पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा साहित्य पुरस्कारासाठी** आपल्या **श्रीज्ञानेश्वरदर्शन** या ग्रंथाच्या संपादनाची (आवृत्ती २०२२) निवड केलेली आहे. पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा साहित्य पुरस्काराचे स्वरुप रुपये १० हजार व स्मृतिचिन्ह असे असून, हा पुरस्कार वितरण सोहळा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या १२३ व्या जयंतीदिनी **बुधवार दिनांक ३० ऑगस्ट २०२३** (नारळी पौर्णिमा) रोजी सकाळी १०:०० वाजता डॉ. धनंजयराव गाडगीळ सभागृह, प्रवरानगर येथे संपन्न होणार आहे. हे पुरस्कार **मा. रवींद्र शोभणे** (नियोजित अध्यक्ष, ९७ वे अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन, अमळनेर) यांचे शुभहस्ते व **मा.नामदार श्री.राधाकृष्ण विखे पाटील** (मंत्री-महसूल, पशुसंवर्धन व दुग्ध विकास, महाराष्ट्र राज्य) आणि ज्येष्ठ विचारवंत **मा.डॉ.रावसाहेब कसबे** (अध्यक्ष, पुरस्कार निवड समिती) यांच्या प्रमुख उपस्थितीत वितरीत केले जाणार आहे. आपण हा पुरस्कार स्वीकारण्यासाठी उपरोक्त दिवशी प्रवरानगर येथे यावे, ही विनंती.

पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा साहित्य पुरस्कार मिळाल्याबद्दल आपले मनःपूर्वक अभिनंदन ! कळावे.

आपला विश्वासू,
(डॉ. राजेंद्र सलालकर)
निमंत्रक,
पुरस्कार निवड समिती
संपर्क- ९८२२८६४१२५

कार्यक्रम स्थळ :
पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील सहकारी साखर कारखाना लि., प्रवरानगर
डॉ. धनंजयराव गाडगीळ सभागृह, मु.पो. लोणी, ता. राहाता, जि. अहमदनगर-४१३ ७१३.

पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील
सन १९०१ ते १९८०
पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील
अहमदनगर जिल्हा साहित्य पुरस्कार
सन २०२३
डॉ.श्री. शिरीष लांडगे (श्रीरामपूर)
(रुपये १०,०००/-)
पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील यांचा १२३ वा जयंती समारंभ २०२३
(३१ ऑगस्ट २०२३, नारळी पोर्णिमा)
पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील सहकारी साखर कारखाना लि;
व
प्रवरा औद्योगिक, शैक्षणिक व सांस्कृतिक समुह, प्रवरानगर

22-23

Reg. No. 9196/2021
MSME No. UDYAM-HR-16-0013522

Ministry of MSME, Govt. of India

प्रमाण पत्र संख्या : GF/S/2023-027

डॉ. म्हस्के नारायण कारभारी
सह आचार्य
जिजामाता महाविद्यालय, भेंडा (महाराष्ट्र)

आपके द्वारा शिक्षा के क्षेत्र में किए जा रहे उत्कृष्ट कार्यों एवं अतुलनीय योगदान की सराहना करते हुए गुरू फाउंडेशन, रोहतक द्वारा राष्ट्रीय शिक्षक दिवस (05 सितंबर 2023) के अवसर पर आपको राष्ट्रीय स्तर पर

डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन शिक्षक सम्मान 2023

प्रदान किया जाता है। फाउंडेशन आपके उज्ज्वल भविष्य की कामना करता है।

CERTIFIED

श्री अमित सिंह
अध्यक्ष

स्थान : रोहतक, हरियाणा

श्री अनिल कुमार
महासचिव

22-23

Ministry of MSME, Govt. of India

Reg. No. 9196/2021
MSME No. UDYAM-HR-16-0013522

प्रमाण पत्र संख्या : GF/S/2023-026

डॉ. भोसले मृणाल गुलाबराव

सहायक आचार्य

जिजामाता विज्ञान एवं कला महाविद्यालय, भेंडा (महाराष्ट्र)

आपके द्वारा शिक्षा के क्षेत्र में किए जा रहे उत्कृष्ट कार्यों एवं अतुलनीय योगदान की सराहना करते हुए गुरू फाउंडेशन, रोहतक द्वारा राष्ट्रीय शिक्षक दिवस (05 सितंबर 2023) के अवसर पर आपको राष्ट्रीय स्तर पर

डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन शिक्षक सम्मान 2023

प्रदान किया जाता है। फाउंडेशन आपके उज्ज्वल भविष्य की कामना करता है।

CERTIFIED

Amit singh
श्री अमित सिंह
अध्यक्ष

स्थान : रोहतक, हरियाणा

श्री अनिल कुमार
महासचिव

22-23

Registration No. 16003/28.1.1986

UDYAM MP-20-0033127

Niti Aayog Uniq I D No. MP/2013/0064197

Gopal Kiran Samaj Sevi Sanstha (GKSSS)

Symbol of Knowledge Dr. B.R.Ambedkar Achievement Award

Email : gksss85_org@rediffmail.com / Web : www.gksss.wordpress.com

Symbol of knowledge
Dr.B.R.Ambedkar

Awarded to

Dr. Sanjay Mansaram Maher

"Positive Social work
Never complete"
its work in progress.
This certificate of
Appreciation is presented
to Dr. Sanjay Mansaram Maher
Hed of Department, Hindi Jijamata
College of Science And Arts,
Dnyneshwarnager Teh-Newasa
Dist-Ahmednagar(Maharashtra)
in Recognition of your
Commendable efforts in
Good Administration,
Best HOD, Activist
& Motivator towards
building a better nation for
future generations

CONSTITUTION OF INDIA

Preamble

WE THE PEOPLE OF INDIA, having
solemnly resolved to constitute India into a
Sovereign democratic republic
and to secure to all its citizens
JUSTICE
social, economic and political
LIBERTY
of thought, expression, belief, faith and worship
EQUALITY
of status and of opportunity : and to
promote among them all
FRATERNITY
assuring the dignity of the individual and
the unity of the nation
IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY
this twenty-sixth day of november, 1949, do
HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO
OURSELVES THIS CONSTITUTION

Venue :
RTDC HOTEL PANNA
Pratap Nagar, Chittorgarh (Raj.)
14 May, 2023

(Kailash Chand Meena,IFS)
DFO(Forest Protection) Jaipur & CHIEF PATRON
Gopal Kiran Samaj Sevi Sanstha (GKSSS)

(Sunita Shrivastava)
National Convener Teacher Cell
Gopal Kiran Samaj Sevi Sanstha (GKSSS)

(R.K.Mehra)
Secretary PWD & PATRON
Gopal Kiran Samaj Sevi Sanstha (GKSSS)

(Shriprakash Singh Nimraje)
PRESIDENT
Gopal Kiran Samaj Sevi Sanstha (GKSSS)

Head office : Nimraje Sadan, New Mohan Nagar, Thatipur, Gwalior,(M.P.)-INDIA Mob-9425118370

22-23

APSI

31th APSI National Conference and Scientists Meet

ACADEMY OF PLANT SCIENCES INDIA

CITATION

Dr. R.R. Saswade

APSI Distinguished Scientist Award 2023

Dr. Ramkisan Raghunath Saswade

The Academy feels great pleasure in presenting **APSI Distinguished Scientist Award** to **Dr. Ramkisan Raghunath Saswade, Principal, Jijamata College of Science and Arts, Bhende, Ahmadnagar, MS,** for his outstanding contribution and research in the field of **Plant Sciences.**

Educated at Pune University, Pune and for his Master's and Doctorate degree, **Dr. Saswade** has published several **Research Papers** in Journals of repute and presented papers in various National and International Conferences. He is also a member of several scientific bodies. **Dr. Saswade** has been honoured by several institutions and organizations for his outstanding performance.

Considering the very sincere efforts of **Dr. R.R. Saswade** in promotion of research in various fields of Plant Sciences, the Academy takes this opportunity of honouring him for the rare distinction, he has earned in his specialized field of research and for the development of Plant Science.

May God Bless Him !

Dated : 20th May, 2023
Place : Kamla Nehru Institute of Physical and Social Sciences, Sultanpur (UP)

Secretary General
APSI

Sanctioned by Executive Council of Academy of Plant Sciences, India

Secretariate : 108, Pacific Height, Near PAC, Roorkee Road, Meerut, India
Secretary : Dr. S.K. Gupta, Retd. Principal and Head of Botany Department, D.A.V. College, Muzaffarnagar-251001
Phone : 8941919500

31ST APSI Scientists Meet 2023, KNIPSS, Sultanpur, (UP)

APSI
ACADEMY OF
PLANT SCIENCES, INDIA
PRESENTS
APSI DISTINGUISHED SCIENTIST AWARD-2023
to
DR. R.R SASWADE
Principal- Jija Mata College of Arts and Science
Bhende, Ahmednagar, MS
for his outstanding contribution & Research in the
field of Plant Science
Dated : 20th May 2023
Secretary General
APSI
Place : Kalma Nehru Institute of Physical & Social Science, Sultanpur U.P.
Sanctioned by Executive Council of Academy of Plant Sciences, India
31st APSI SCIENTIST MEET & INTERNATIONAL CONFERENCE
EPABS-23, KNIPSS, SULTANPUR, U.P.

कुकाणे : लखनऊ सुलतानपूर उत्तरप्रदेश येथे वनस्पतिशास्त्र विषयातील उल्लेखनीय संशोधना बद्दल राष्ट्रीय पुरस्कार स्वीकारताना जिजामाताचे प्राचार्य रामकिसन सासवडे.

डॉ. रामकिसन सासवडे यांना प्रख्यात शास्त्रज्ञ पुरस्कार प्रदान

▸ सकाळ वृत्तसेवा

कुकाणे, ता. २८ : लोकनेते मारुतराव घुले पाटील शिक्षण संस्थेच्या जिजामाता शास्त्र व कला महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. रामकिसन सासवडे यांना वनस्पतिशास्त्र विषयातील उल्लेखनीय संशोधनाबद्दल राष्ट्रीय पुरस्काराने सन्मानित केले गेले.

सुलतानपूर (लखनौ) येथे पार पडलेल्या 'अॅग्रीकल्चर अँड अप्लाइड सायन्सेस' या विषयावरील आंतरराष्ट्रीय परिषदेमध्ये जिजामाता शास्त्र व कला महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. रामकिसन सासवडे यांना खेळ व शिक्षण मंत्री गणेशचंद्र यादव, माजी अर्थ मंत्री विनोद सिंग, डायरेक्टर जनरल साके डॉ. सुधांशु सिंग, गोरखपूर विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ. राजेश सिंग, आजमगढ विद्यापीठाचे डॉ. प्रदीप शर्मा, अॅडव्हान्सेस ऑफ प्लान्ट सायन्सेस इंडिया सचिव डॉ. एस के गुप्ता यांच्या हस्ते वनस्पतिशास्त्र विषयातील उल्लेखनीय संशोधनाबद्दल प्रख्यात शास्त्रज्ञ हा नामांकित राष्ट्रीय पुरस्कार देऊन सन्मानित करण्यात आले.

प्राचार्य सासवडे यांनी ऑस्ट्रेलिया, मलेशिया, श्रीलंका, थायलंड, सिंगापूर, इंडोनेशिया, अंदमान निकोबार येथे या ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय, २० राष्ट्रीय परिषदेमध्ये भाग घेऊन ४५ शोध निबंधाचे वाचन केले आहे. त्यांनी पुणे विद्यापीठाच्या अॅकॅडमिक व अभ्यास मंडळावर काम केलेले आहे.

मिळालेल्या पुरस्कारा बद्दल लोकनेते मारुतराव घुले पाटील ज्ञानेश्वर सहकारी साखर कारखान्याचे अध्यक्ष, माजी आमदार डॉ. नरेंद्र घुले पाटील, माजी आमदार चंद्रशेखर घुले पाटील, माजी आमदार पांडुरंग अभंग, संचालक देसाई देशमुख, डॉ. क्षितिज घुले पाटील, शिक्षण संस्थेचे सचिव अनिल शेवाळे, महासचिव रवींद्र मोटे आदींनी अभिनंदन केले आहे.

2022-23

KAMLA NEHRUGROUP OF INSTITUTION
International Conference on Ecolo... Prosp... of Agricultural & Biological Sciences

"नारी शक्ति राष्ट्र शक्ति"

PEFI

भारतीय शारीरिक शिक्षा संस्थान न्यु दिल्ली,
श्री संत सावता माळी ग्रामीण महाविद्यालय, फुलंब्री,
व लोकसेवा महाविद्यालय, औरंगाबाद यांच्या तर्फे

जागतिक महिला दिनानिमीत्याने व राष्ट्रीय परिषदेत आयोजीत

गौरव नारी शक्तीचा

On the Occasion
International
Women's Day

"नारी सन्मान पुरस्कार"

२०२२-२०२३

प्रमाणित करण्यात येते की,

प्रा.डॉ. मृणाल गुलाबराव भोसले

(जिजामाता विज्ञान व कला महाविद्यालय भेंडे, अहमदनगर)

आपण केलेले शैक्षणिक, सामाजिक, क्रीडा, सांस्कृतीक क्षेत्रातील कार्य, सतत विद्यार्थी व समाज कल्याणासाठी धडपडणारी जिद्द, व नेहमी महाविद्यालयाचे/विद्यापीठाचे/जिल्ह्याचे नाव लौकीक करण्यामध्ये आपण केलेले योगदान हे गौरवास्पद आहे. त्याकरीता आपणास

"नारी सन्मान पुरस्कार"

आपणांस प्रदान करण्यात येत आहे.

आपले वर्धमान कर्तृत्व भारतमातेच्या चरणी कायम समर्पित राहो.

2023
MARCH
18

प्रा.डॉ. अस्मापरवीन सय्यद	प्रा.डॉ. दिनेश वंजारे	प्रा.डॉ. संदीप जगताप
लोकसेवा महाविद्यालय औरंगाबाद	प्रकल्प प्रमुख भारतीय शा.शि. संस्थान, औ.बाद	संत सावता माळी ग्रामीण महाविद्यालय फुलंब्री

22-23

सम्मानपत्र

राष्ट्रीय साहित्य सेवा संस्था (पुणे, महाराष्ट्र)

एवं पूना कॉलेज तथा हिंदी विभाग के सौजन्य से

अखिल भारतीय कवि सम्मेलन एवं

"साहित्यिक पुरस्कार समारोह"

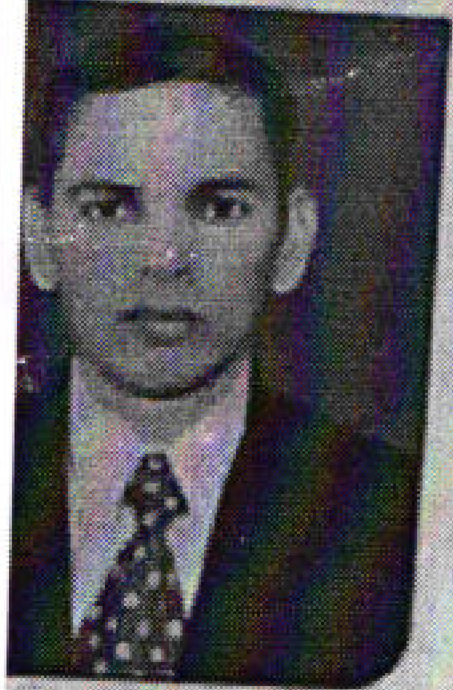

हजारीलाल कटरे
संस्था... -
...त्य सेवा संस्था (पुणे)
...वं कार्यक्रम संयोजक

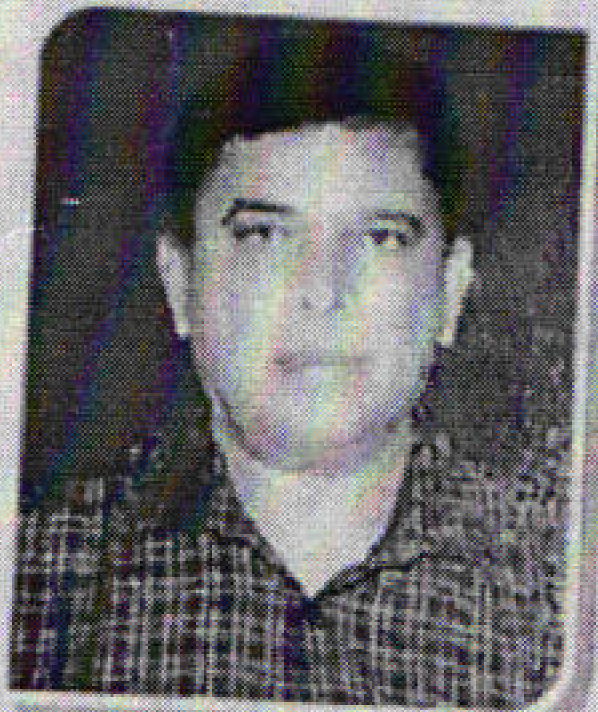

डॉ. संजय मंसाराम महेर
वरिष्ठ साहित्यकार

श्रीमती दीपि...
सहआयोज...
समाजसेविका, ले...
कवयित्री, शि...

...साहित्य में सक्रिय योगदान हेतु आपको राष्ट्रीय साहित्य सेवा सम्मान देकर गौरवान्वित किया जात...

रविवार दि. 19/06/2022

BUDHANI BROS WAFERWALA

Lense Queen PHOTOGRAPHY

- : सहप्रायोजक :-

KOTHARI HYUNDAI

DEEP'S BRIDAL MAKEOVER

22-23

MSME
Ministry of MSME, Govt. of India

Reg. No. 9196/2021
MSME No. UDYAM-HR-16-0013522

प्रमाण पत्र संख्या : GF/S/2023-026

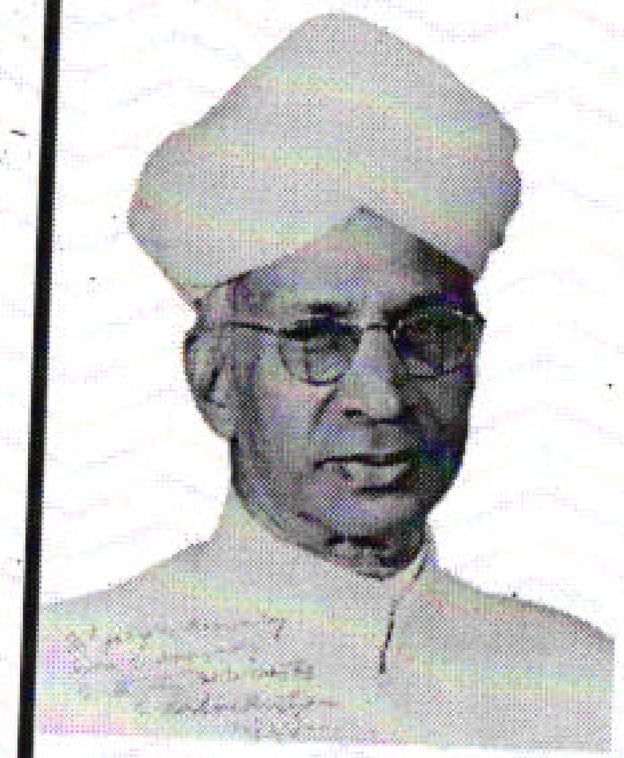

डॉ. भोसले मृणाल गुलाबराव

सहायक आचार्य

जिजामाता विज्ञान एवं कला महाविद्यालय, भेंडा (महाराष्ट्र)

आपके द्वारा शिक्षा के क्षेत्र में किए जा रहे उत्कृष्ट कार्यों एवं अतुलनीय योगदान की सराहना करते हुए गुरू फाउंडेशन, रोहतक द्वारा राष्ट्रीय शिक्षक दिवस (05 सितंबर 2023) के अवसर पर आपको राष्ट्रीय स्तर पर

डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन शिक्षक सम्मान 2023

प्रदान किया जाता है। फाउंडेशन आपके उज्ज्वल भविष्य की कामना करता है।

CERTIFIED

श्री अमित सिंह अध्यक्ष	स्थान : रोहतक, हरियाणा	श्री अनिल कुमार महासचिव

हरीश वाघमारे यांना पुरस्कार प्रदान

नेवासा, दि.४ (प्रतिनिधी) - लोकनिर्माण ग्रामीण विकास व संशोधन संस्था, औरंगाबाद यांच्या वर्धापन दिनानिमित्त आयोजित कार्यक्रमामध्ये १५१ व्यक्तींना आंतरराष्ट्रीय गौरव सन्मान पुरस्कार देण्यात आले होते. त्यामध्ये भेंडे येथील हरिष रामदास वाघमारे यांनी वृक्ष लागवड व संवर्धन, पर्यावरणसंबंधित केलेल्या उल्लेखनीय कार्यामुळे त्यांना आंतरराष्ट्रीय पर्यावरण योद्धा या पुरस्काराने गौरविण्यात आले आहे.

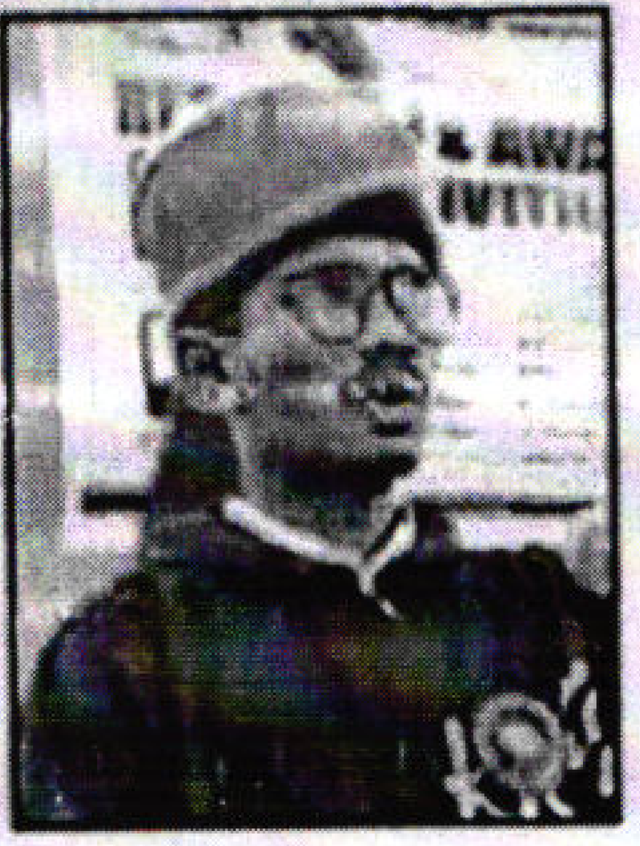

हा पुरस्कार नुकताच लोकनिर्माण ग्रामीण विकास व संशोधन संस्था अध्यक्ष अर्चना मेडेवार, कमलेश सिन्हा, लकिराव सिंग्रा डॉ.सुमति नलावडे, अभिषेक ठाकूर, डॉ. टी.के. सिन्हा यांच्या उपस्थित देण्यात आला. आजतागायत त्यांना कॉलेज जीवनात आदर्श विद्यार्थी, पर्यावरण प्रेमी, राज्यस्तरीय आदर्श युवारत्न यासारखे अनेक पुरस्कार प्राप्त आहेत.याबद्दल अनेकांनी अभिनंदन केले आहे.

प्रभात Ahmednagar, 05 Feb 2023, Page 005
https://epaper.dainikprabhat.com

22-23

सृजन वाङ्मय परिषद्, भोपाल (म.प्र.)

A-002 रिगालिया हाईट्स, कोहेफिज़ा, भोपाल – 462001

सम्मानोपाधि अलंकरण

राष्ट्रस्तरीय स्वामी विवेकानन्द शिक्षा भूषण सम्मान-2022

डॉ. अजित काशीनाथ गेडाम (सहा.प्रो.)

जिजामाता कॉलेज ऑफ आर्ट्स एंड साइंस, भेंडा (महा.)

आपकी शैक्षिक-सेवा-साधना, शैक्षणिक अवदान, समर्पण एवं शिक्षा के क्षेत्र में उत्कृष्ट कार्य एवं अभूतपूर्व योगदान हेतु 'सृजन वाङ्मय परिषद्' आपको

'स्वामी विवेकानन्द शिक्षा भूषण सम्मान –2022'

से अलंकृत कर आपके समृद्ध भविष्य की अन्यतम कामना करती है।

10 दिसम्बर 2022

दुष्यन्त कुमार स्मारक पांडुलिपि संग्रहालय

भोपाल

डॉ. वर्षा

हिमाक्षरा जनरल सेक्रेटरी

श्रीमती सैयदा इसरार कुरैशी

महासचिव

सृजन वाङ्मय परिषद्, भोपाल (म.प्र.)

अहमदनगर केसरी ५ ऑगस्ट २०२३ २

पद्मश्री विखेंच्या जयंतीनिमित्त साहित्य पुरस्कार घोषित

लोणी : सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे यांच्या १२३ व्या जयंतीदिनाचे औचित्य साधून देण्यात येणाऱ्या राज्यस्तरीय साहित्य पुरस्कारांची घोषणा पुरस्कार निवड समितीने केली. सोलापूर जिल्ह्यातील जेष्ठ विचारवंत निशिकांत ठकार यांना यंदाचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे साहित्य जीवनगौरव पुरस्कार, राज्यस्तरीय उत्कृष्ट साहित्य पुरस्कार पुण्याच्या डॉ. शैलजा बापट, राज्यस्तरीय कलागौरव पुरस्कार तमाशा कलावंत वसंत अवसरीकरांना देण्यात येणार असल्याची माहिती पुरस्कार निवड समितीचे अध्यक्ष डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी पत्रकार परिषदेत दिली.

यावर्षीचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे राज्यस्तरीय विशेष साहित्य पुरस्कार विश्वास वसेकरांच्या कवितासंग्रहास, पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार विकास पवारांना, राज्यस्तरीय प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेचे अशोक चौसाळकरांना, पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे राज्यस्तरीय नाट्यसेवा पुरस्कार जळगावच्या शंभू पाटील यांना देण्यात येणार आहे.

सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे यांच्या जयंतीदिनाचे औचित्य साधून [illegible] साहित्यिक, [illegible] नाट्यकलावंत आणि समाज प्रबोधनकारांना पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते. यंदाचे पुरस्काराचे ३३ वे वर्ष असून, दि. ३० रोजी पद्मश्री विखे यांच्या जयंतीदिनी ९७व्या अखिल भारतीय साहित्य संमेलनाचे नियोजित अध्यक्ष रविंद्र शोभणे यांच्या उपस्थितीत या पुरस्कारांचे वितरण करण्यात येणार आहे.

जिल्हा साहित्य पुरस्कार श्रीरामपूरच्या डॉ. शिरीष लांडगे यांच्या 'श्रीज्ञानेश्वर दर्शन' या ग्रंथाच्या संपादनास जाहीर झाला आहे. जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार यावर्षी विकास पवारांच्या 'मंडारदरा धरण शतकपूर्ती प्रवास' या पुस्तकास देण्यात येणार आहे. [illegible] शिंदे यांच्या 'ते दिवस आठवून बघ' या कवितासंग्रहास देण्यात येणार आहे.

महाविद्यालय परिसरात सीसीटीव्ही कॅमेरे बसवण्याची 'राष्ट्रवादी'ची मागणी

अहमदनगर : नुकत्याच झालेल्या घटनांमुळे महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या जीवितास धोका निर्माण झाला आहे. महाविद्यालयाच्या आवारात असलेले सीसीटीव्ही बंद असल्यामुळे पोलिस प्रशासनास हल्लेखोरांना पकडता आले नाही. अनेकदा बाहेरची मुले मुलींची छेड काढण्यासाठी महाविद्यालयाच्या परिसरात येत असतात. त्यामुळे महाविद्यालयाच्या परिसरातील सीसीटीव्ही कॅमेरे चालू करण्याची मागणी राष्ट्रवादी कामगार सेलने केली.

महाविद्यालयाच्या परिसरात सीसीटीव्ही कॅमेरे सुरू करण्याच्या मागणीसाठी राष्ट्रवादी कामगार सेलच्यावतीने 'न्यू आर्टस्'चे उपप्राचार्य डॉ. सांगडे यांना निवेदन देण्यात आले.

यावेळी राष्ट्रवादी कामगार सेलचे जिल्हाध्यक्ष गजानन भांडवलकर, पक्षाचे जिल्हा कार्याध्यक्ष अभिजीत खोसे, रेश्मा आठरे, युवक शहर [illegible]

यावेळी बोलताना खोसे म्हणाले, महाविद्यालय आवारात फिरणाऱ्या रोडरोमिओंना आळा घालण्यासाठी महाविद्यालय परिसरात सर्व [illegible] अन्यथा दि. ११ नंतर विद्यार्थ्यांचे आंदोलन करण्यात येईल, असे निवेदनात म्हटले आहे.

महत्त्वाचे

नायपर जेईई परीक्षेत कृष्णा धोर्डे याचे सुयश

पुणतांबा (वार्ताहर)– येथून जवळच असलेल्या डोणगाव येथील कृष्णा प्रशांत धोर्डे याने नायपर ही परीक्षा विशेष प्राविण्यासह उत्तीर्ण केली आहे. एम फार्मसी नंतर पीएचडी करण्यासाठी यावर्षी घेण्यात आलेल्या परीक्षेमध्ये ऑल इंडिया रँकमध्ये ६ वे स्थान मिळवून घवघवीत यश संपादन केले. कृष्णाचे प्राथमिक शिक्षण श्रीरामपूर येथील सावित्रीबाई फुले विद्यालयात झाले असून माध्यमिक शिक्षण डी.डी.काचोळे विद्यालय तसेच महाविद्यालयीन शिक्षण बोरावके कॉलेज श्रीरामपूर येथे झाले आहे. बी फार्मचे शिक्षण संजीवनी कॉलेज ऑफ फार्मसीला पूर्ण केले असून एम. फार्मचे शिक्षण गव्हर्मेंट कॉलेज हाजीपूर, बिहार येथे पूर्ण केले आहे. कृष्णा हा औरंगाबाद खंडपीठातील विधीज्ञ प्रमोद पंढरीनाथ धोर्डे तसेच डोणगाव सोसायटीचे चेअरमन, प्रवीण पंढरीनाथ धोर्डे यांचा पुतण्या आहे. कृष्णाच्या यशाबद्दल पंचक्रोशीतून सर्वत्र कौतुक होत आहे.

पुणतांबा परिसरात डोळ्याच्या साथीने ग्रामस्थ त्रस्त

पुणतांबा (वार्ताहर)– पुणतांबा परिसरात डोळे येण्याच्या साथीचा प्रादुर्भाव तीन-चार दिवसांपासून सुरू झाला आहे. गावात डोळे येण्याची साथ सुरू झालेली आहे. त्यामुळे अनेक नागरिक, शाळकरी मुले ग्रामीण रुग्णालयामध्ये तसेच खासगी रुग्णालयामध्ये उपचार घेत आहेत. गेल्या तीन-चार दिवसांपासून डोळ्याची साथ पसरू लागली आहे. प्रामुख्याने डोळे येण्याची लक्षणे डोळ्याला सूज येणे, डोळे लालसर होणे, डोळ्यातून चिकट पाणी बाहेर येणे, डोळे एकमेकांना चिकटणे, डोळ्याला खाज सुटणे, प्रसंगी

निशिकांत ठकार यांना डॉ. विखे साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार

डॉ. शैलजा बापट यांना राज्यस्तरीय साहित्य पुरस्कार तर विकास पवार यांना जिल्हा साहित्य पुरस्कार

लोणी (वार्ताहर)– सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या १२३ व्या जयंती दिनाचे औचित्य साधून देण्यात येणाऱ्या राज्यस्तरीय साहित्य पुरस्कारांची घोषणा पुरस्कार निवड समितीने केली आहे. सोलापूर जिल्ह्यातील ज्येष्ठ विचारवंत व उत्कृष्ट समिक्षक निशिकांत ठकार यांना यंदाचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येणार असून राज्यस्तरीय उत्कृष्ट साहित्य पुरस्कार पुणे येथील डॉ. शैलजा बापट यांना आणि राज्यस्तरीय कलागौरव पुरस्कार तमाशा कलावंत बसंत अवसरीकर यांना देण्यात येणार असल्याची माहिती पुरस्कार निवड समितीचे अध्यक्ष डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी पत्रकार परिषदेत दिली.

यावर्षीचा पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय विशेष साहित्य पुरस्कार विश्वास वसेकर यांच्या कवितासंग्रहास देण्यात येणार असून पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार विकास पवार यांना जाहिर झाला आहे. राज्यस्तरीय प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेचे अशोक चौसाळकर यांना तर पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय नाट्यसेवा पुरस्कार जळगाव येथील शंभू पाटील यांना देण्यात येणार असल्याची माहिती डॉ.रावसाहेब कसबे यांनी पत्रकार परिषदेत दिली. याप्रसंगी पुरस्कार निवड समितीचे निमंत्रक प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर उपस्थित होते.

सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री विखे पाटील यांच्या जयंती दिनाचे औचित्य साधून दरवर्षी राज्यातील साहित्यीक, कवी, नाट्य कलावंत आणि समाज प्रबोधनकारांना पुरस्कार देऊन गौरविण्यात येते. यंदाचे हे पुरस्काराचे ३३ वे वर्ष आहे. ३० ऑगस्ट २०२३ रोजी पद्मश्री विखे पाटील यांच्या जयंती दिनी ९७ व्या अखील भारतीय साहित्य संमेलनाचे नियोजित अध्यक्ष रविंद्र शोभणे यांच्या उपस्थितीत या पुरस्कारांचे वितरण करण्यात येणार असल्याचे त्यांनी सांगितले.

राज्यस्तरीय जीवन गौरव पुरस्कार जाहीर झालेले प्रा. निशिकांत ठकार हे उत्कृष्ठ समिक्षक असून आजपर्यंत त्यांनी हिंदी साहित्य मराठीत अनुवादीत करण्यासाठी परिश्रम घेतले आहेत. त्यांच्या साहित्य सेवेचा सन्मान व्हावा म्हणून पुरस्कार निवड समितीने साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार देवून सन्मानित करण्याचा निर्णय घेतला असून १ लाख आणि स्मृतीचिन्ह असे या पुरस्काराचे स्वरुप आहे.

डॉ. शैलजा बापट या मध्ययुगीन साहित्याच्या अभ्यासक असून त्यांनी चक्रधरांच्या तत्वनिरुपणाचा आणि व्याख्यानांचा सखोल अभ्यास केला आहे. मध्ययुगीन वाङ्मयाचा अभ्यास करणारा आणि मानवी जीवनोध्दाराच्या प्रेरणेचा शोध घेणाऱ्या त्यांच्या ग्रंथास ५१ हजार आणि स्मृतीचिन्ह देवून सन्मानित करण्यात येणार आहे. कवी विश्वास वसेकर यांची मुल्यत्रयीची कवीता संग्रहास २५ हजार रुपये रोख आणि स्मृतीचिन्ह देवून सन्मानित करण्यात येणार आहे. शोषणमुक्त नवभारत निर्माण करण्यासाठी आणि समाजाला मुल्यत्रयीच्या उदात्त ध्येयाकडे घेऊन जाणारी त्यांची कवीता ही पद्मश्री विखे पाटील यांच्या विचारांशी संवादी ठरत असल्याने त्यांचा गौरव करण्याचा निर्णय समितीने घेतला आहे.

नाट्यसेवा पुरस्कार जाहीर झालेले जळगाव येथील शंभू पाटील यांनी मराठी नाट्य परंपरा थेट खेड्यापर्यंत जीवंत राहण्यास मदत केली. एल्गार, हा वेडा माणूस शोधतोय, अभिशाप, धर्मसत्य इत्यादी नाटकांचे लेखनही त्यांनी केले. साहित्यीक, सांस्कृतीक आणि सामाजिक उपक्रमांमध्ये सक्रीय योगदानाचा गौरव म्हणून २५ हजार रुपये रोख आणि स्मृतीचिन्ह देवून त्यांना सन्मानित करण्यात येणार आहे.

जिल्हा साहित्य पुरस्कार श्रीरामपूर येथील डॉ. शिरीष लांडगे यांच्या श्री ज्ञानेश्वर दर्शन या ग्रंथाच्या संपादनास जाहीर झाला. दोन खंडातील हा ग्रंथ ज्ञानेश्वरांविषयी श्रध्दा आणि चिकित्सा, विद्वत्ता आणि रसिकता, धर्म आणि तत्वज्ञान अशा भूमिकांचे दर्शन वाचकांना घडवित असल्याचे समितीच्या बतीने सांगण्यात आले. जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार विकास पवार यांच्या भंडारदरा धरण शतकपूर्ती प्रवास- या पुस्तकास देण्यात येणार आहे. प्रवरा परिसर साहित्य पुरस्कार डॉ. अशोक शिंदे यांच्या ते दिवस आठवून बघ या कविता संग्रहास आणि पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील समाज प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रीकेच्या संपादकांना प्रदान देण्यात येऊन सन्मानित येणार असल्याचे डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी सांगितले. यावेळी प्रा.डॉ.शांताराम चौधरी उपस्थित होते.

अहमदनगर

माझा जिल्हा

divyamarathi.com

दिव्य मराठी, शनिवार, ५ ऑगस्ट २०२३

समीक्षक निशिकांत ठकार यांना पद्मश्री विखे पाटील जीवनगौरव पुरस्कार

उत्कृष्ट साहित्य पुरस्कार डॉ. शैलजा बापट यांना, कलागौरव पुरस्कार वसंत अवसरीकर यांना, पुरस्कार निवड समितीचे अध्यक्ष डॉ. रावसाहेब कसबे यांची माहिती, ३० ऑगस्ट रोजी करण्यात येणार पुरस्कारांचे वितरण

प्रतिनिधी | शिर्डी

सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या १२३ व्या जयंती दिनाचे औचित्य साधून देण्यात येणाऱ्या राज्यस्तरीय साहित्य पुरस्कारांची घोषणा पुरस्कार निवड समितीने केली. सोलापूर जिल्ह्यातील ज्येष्ठ विचारवंत व उत्कृष्ट समीक्षक निशिकांत ठकार यांना यंदाचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार देऊन गौरवण्यात येणार असून, राज्यस्तरीय उत्कृष्ट साहित्य पुरस्कार पुणे येथील डॉ. शैलजा बापट यांना आणि राज्यस्तरीय कलागौरव पुरस्कार तमाशा कलावंत वसंत अवसरीकर यांना देण्यात येणार असल्याची माहिती पुरस्कार निवड समितीचे अध्यक्ष डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी पत्रकार परिषदेत दिली.

यावर्षीचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय विशेष साहित्य पुरस्कार विश्वास वसेकर यांच्या कविता संग्रहास देण्यात येणार आहे. पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार विकास पवार यांना जाहीर झाला. राज्यस्तरीय प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेचे अशोक चौसाळकर यांना, तर पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय नाट्यसेवा पुरस्कार जळगाव येथील शंभू पाटील यांना देण्यात येणार असल्याची माहिती डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी दिली. याप्रसंगी पुरस्कार निवड समितीचे निमंत्रक प्रा. डॉ. राजेंद्र सलालकर उपस्थित

निशिकांत ठकार.

डॉ. शैलजा बापट.

होते. पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या जयंतीदिनाचे औचित्य साधून दरवर्षी राज्यातील साहित्यिक, कवी, नाट्य कलावंत आणि समाज प्रबोधनकारांना पुरस्कार देऊन गौरवण्यात येते. यंदाचे हे पुरस्काराचे ३३ वे वर्ष असून ३० ऑगस्ट २०२३ रोजी पद्मश्री विखे पाटील यांच्या जयंतीदिनी ९७ व्या अखील भारतीय साहित्य संमेलनाचे नियोजित अध्यक्ष रवींद्र शोभणे यांच्या उपस्थितीत या पुरस्कारांचे वितरण करण्यात येणार असल्याचे त्यांनी सांगितले. प्रा. निशिकांत ठकार हे उत्कृष्ट समीक्षक असून आजपर्यंत त्यांनी हिंदी साहित्य मराठीत अनुवादित करण्यासाठी मोलाचे योगदान दिले. यंदाचा साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार त्यांना जाहीर झाला असून १ लाख रुपये आणि स्मृतीचिन्ह असे या पुरस्काराचे स्वरूप आहे. डॉ. शैलजा बापट या मध्ययुगीन साहित्याच्या अभ्यासक असून त्यांनी चक्रधरांच्या तत्वनिरुपणाचा आणि व्याख्यानांचा अभ्यास केला. मध्ययुगीन साहित्याचा अभ्यास करणारा आणि मानवी जीवनोध्दाराच्या प्रेरणेचा शोध घेणाऱ्या त्यांच्या ग्रंथास ५१ हजार रुपये आणि स्मृतीचिन्ह देऊन सन्मानित करण्यात येणार आहे. कवी विश्वास वसेकर यांची मूल्यत्रयी कविता संग्रहास २५ हजार रुपये रोख आणि स्मृतीचिन्ह देऊन सन्मानित करण्यात येणार आहे. शोषणमुक्त नवभारत निर्माण करण्यासाठी आणि समाजाला मुल्यत्रयीच्या उदात्त ध्येयाकडे घेऊन जाणारी त्यांची कविता ही पद्मश्री विखे पाटील यांच्या विचारांशी संवादी ठरत असल्याने त्यांचा गौरव करण्याचा निर्णय समितीने घेतला. शंभू पाटील यांनी मराठी नाट्य परंपरा खेड्यापर्यंत जिवंत राहण्यास मदत केली. यल्गार, हा वेडा माणूस शोधतोय, अभिशाप, धर्मसत्य इत्यादी नाटकांचे लेखनही त्यांनी केले. साहित्यिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक उपक्रमांमध्ये सक्रीय योगदानाचा गौरव म्हणून २५ हजार रुपये रोख आणि स्मृतीचिन्ह देऊन त्यांना सन्मानित करण्यात येणार आहे. नगर जिल्हा साहित्य पुरस्कार श्रीरामपूर येथील डॉ. शिरीष लांडगे यांच्या श्रीज्ञानेश्वर दर्शन या ग्रंथाच्या संपादनास जाहीर झाला असून, दोन खंडातील हा ग्रंथ ज्ञानेश्वरांविषयी श्रद्धा आणि चिकीत्सा, विद्वता आणि रसिकता, धर्म आणि तत्वज्ञान अशा भूमिकांचे दर्शन वाचकांना घडवत आहे. नगर जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार या वर्षी विकास पवार यांच्या भंडारदरा धरण शतकपूर्ती प्रवास या पुस्तकास देण्यात येणार आहे. प्रवरा परिसर साहित्य पुरस्कार डॉ. अशोक शिंदे यांच्या ते दिवस आठवून बघ या कविता संग्रहास आणि पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील समाज प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेच्या संपादकांना यावर्षी देण्यात येणार आहे.

पुण्यनगरी SMART

शनिवार,५ ऑगस्ट २०२३

प्राथना कला.आपल्या नतृत्वाचा आदर्श घेवून दरवर्षीप्रमाणे याही वर्षी मतदार संघातील हजारो कार्यकर्त्यांनी आ. आशुतोष काळे यांचा वाढदिवस विविध सामाजिक उपक्रम राबवून मोठ्या उत्साहात साजरा केला.अनेक ठिकाणी वृक्षारोपण,विद्यार्थ्यांना शालेय साहित्याचे वाटप कोपरगाव शहरातील विविध प्रभागांमध्ये जंतुनाशक फवारणी,असे अनेक सामाजिक उपक्रम राबवून वाढदिवस साजरा केला.

पद्मश्री डॉ. विखे साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार जाहीर

निशिकांत ठकार | डॉ. शैलजा बापट | वसंत अवसरीकर | विश्वास वसेकर | विकास पवार | अशोक चौसाळकर | शंभू पाटील | डॉ. शिरीष लांडगे | डॉ. अशोक शिंदे

राहाता : सहकार चळवळीचे जनक पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या १२३व्या जयंती दिनाचे औचित्य साधून देण्यात येणाऱ्या राज्यस्तरीय साहित्य पुरस्कारांची घोषणा पुरस्कार निवड समितीने केली आहे. सोलापूर जिल्ह्यातील ज्येष्ठ विचारवंत व उत्कृष्ठ समीक्षक निशिकांत ठकार यांना यंदाचा पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील साहित्य जीवन गौरव पुरस्कार देण्यात येणार असून, राज्यस्तरीय उत्कृष्ठ साहित्य पुरस्कार पुणे येथील डॉ. शैलजा बापट यांना आणि राज्यस्तरीय कलागौरव पुरस्कार तमाशा कलावंत वसंत अवसरीकर यांना देण्यात येणार आहे.

याबाबत पुरस्कार निवड समितीचे अध्यक्ष डॉ. रावसाहेब कसबे यांनी पत्रकार परिषदेत सांगितले, की यावर्षीचा पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय विशेष साहित्य पुरस्कार विश्वास वसेकर यांच्या कविता संग्रहास देण्यात येणार असून, पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील अहमदनगर जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार विकास पवार यांना जाहिर झाला आहे. राज्यस्तरीय प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेचे अशोक चौसाळकर यांना तर पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील राज्यस्तरीय नाट्यसेवा पुरस्कार जळगाव येथील शंभू पाटील यांना देण्यात येणार आहे. याप्रसंगी निवड समितीचे निमंत्रक प्रा.डॉ. राजेंद्र सलालकर उपस्थित होते.

पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील यांच्या जयंतीचे औचित्य साधून हे पुरस्कार देण्यात येतात. ३० ऑगस्ट रोजी जयंतीदिनी ९७व्या अखील भारतीय साहित्य संमेलानाचे नियोजित अध्यक्ष रविंद्र शोभणे यांच्या उपस्थितीत पुरस्कारांचे वितरण होणार आहे.

राज्यस्तरीय जीवन गौरव पुरस्कारप्राप्त प्रा. ठकार हे समिक्षक आहेत. १ लाख आणि स्मृतीचिन्ह असे या पुरस्काराचे स्वरुप आहे. डॉ. बापट या मध्ययुगीन साहित्याच्या अभ्यासक आहेत. त्यांच्या ग्रंथास ५१ हजार आणि स्मृतीचिन्ह देण्यात येणार असून, कवी विश्वास वसेकर यांची मुल्यर्त्यची कवीता संग्रहास २५ हजार रुपये आणि स्मृतीचिन्ह देण्यात येणार आहे. नाट्यसेवा पुरस्कार जाहिर झालेले जळगाव येथील शंभू पाटील यांनी मराठी नाट्य परंपरा थेट खेड्यापर्यंत जीवंत राहण्यास मदत केली. त्यांना २५ हजार रुपये आणि स्मृतीचिन्ह देण्यात येणार आहे. अहमदनगर जिल्हा साहित्य पुरस्कार श्रीरामपूर येथील डॉ. शिरीष लांडगे यांच्या श्रीज्ञानेश्वर दर्शन या ग्रंथाच्या संपादनास जाहिर झाला आहे. अहमदनगर जिल्हा विशेष साहित्य पुरस्कार या वर्षी विकास पवार यांच्या भंडारदरा धरण शतकपूर्ती प्रवास या पुस्तकास देण्यात येणार आहे. प्रवरा परिसर साहित्य पुरस्कार डॉ.अशोक शिंदे यांच्या ते दिवस आठवून बघ या कविता संग्रहास आणि पद्मश्री डॉ.विठ्ठलराव विखे पाटील समाज प्रबोधन पुरस्कार समाज प्रबोधन पत्रिकेच्या संपादकांना देण्यात येणार आहे.

मंथन IV लोकमत www.lokmat.com रविवार अहमदनगर, ७ एप्रिल २०१९

नदी पुराण

जगण्याचे पूर्व संदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

> संस्कृत 'महालया महात्म्य' हे स्कंदपुराणाचा भाग आहे. ते सांगते की, नेवाशात शक्ती (महालया) राहण्यास आल्यानंतर प्रवरेच्या पाण्याने वर मागितला. त्यामुळे प्रवरेचे पाणी गोड झाले. या महात्म्यामध्ये प्रवरावी 'वरा', 'पापहरा' अशी नावे; तर नेवाशाचे निधीवास असे नाव येते.

हिंदू धर्मामध्ये अठरा पुराणे मानली जातात. पुराणाची सर्ग, प्रतिसर्ग, वंश, मन्वंतर आणि वंशानुचरित अशी पाच लक्षणे असतात. या लक्षणांना अनुसरणाऱ्या ग्रंथाला पुराण म्हणतात. महात्म्य म्हणजे महिमा, गौरवगान, पुराण वर्णनपर ग्रंथ होय. माहात्म्यात विविध स्थळांची माहिती गाणाऱ्या कथा येतात. त्या पुराणातील कथाभागाशी नाते सांगतात. हिंदू धर्म मानतो की, पुराणांची निर्मिती ब्रह्मदेवाने केली असून त्यानंतर त्यांच्या शिष्यांनी पुराणांची निर्मिती केली आहे. सर्वसाधारणपणे पुराणांकडे श्रद्धा, भाकड कथा किंवा मायथालॉजी म्हणून पाहिले जाते. पाश्चात्त्यांनीमध्ये पुराणांचा शास्त्रीय आणि ऐतिहासिक दृष्टीने अभ्यास केला जातो.

पुराणाविषयाच्या अशा परस्परविरुद्ध दृष्टिकोनांमुळे बऱ्याचदा संभ्रम [illegible] दिसते. रा. चिं. ढेरे यांच्या अनुभव [illegible] आहे. त्यांच्या मते स्थळ महात्म्य पुराणासाठी रचलेली असली तरी त्यांच्यामध्ये विशिष्ट स्थळांची संस्कृती, इतिहास आणि भूगोलाचा वापर कौशल्याने केलेला असतो. काहीवेळा आसान सापडे मिळत नाहीत. अशा वेळी या स्थलपुराणांचे सहाय्य घेतले तर आपल्या सांस्कृतिक इतिहासाचे आकलन चांगले होण्याची शक्यता आहे.

अशा मतामुळे पुराणांकडे वळावे लागते. माझ्या वाचनात नेवासा गावाशी संदर्भ असणाऱ्या पुराण, महात्म्याच्या पोथीतील काही भाग आला. काही भाग म्हणजे मला या पोथ्यांची माहिती अधिक मिळाली. त्या तुलनेत प्रत्यक्ष पोथ्या कमी मिळाल्या. त्याविषयीची माहिती मिळवताना [illegible] निगडित 'महाल या महात्म्य', 'गौतमी माहात्म्य', 'श्री केशव गोविंद महात्म्य', 'गौतमी महात्म्य', 'गोदामहात्म्य', 'श्रीगोदामहात्म्य', 'प्रवरा महात्म्य', अशा महात्म्यांच्या काही पोथ्या आहेत. 'महालया महात्म्य' या सहा प्रतींपैकी चार प्रती संस्कृत, प्रत्येकी एक प्राकृत आणि मराठीतील आहे. 'गोदावरी महात्म्य'च्या चार प्रती आहेत. 'गोदावरी महात्म्य', [illegible] 'गोदामहात्म्य', 'श्रीगोदामहात्म्य' या मराठीतील पोथ्या आहेत. या महात्म्यामधून प्रवरा नदीची उत्पत्ती, नदी पुराण येते.

संस्कृत 'गोदावरी महात्म्या'त नेवासा गावाची कथा चाळिसाव्या अध्यायात येते. समुद्रमंथनाच्या वेळी विष्णू राहूचा सुदर्शनाने शिरच्छेद करतो. त्यानंतर राहूचे शिर येथे पडले, तर धड गोदावरीच्या [illegible] आणि मस्तक दोन्ही सजीव राहतात. नंतर देवांच्या विनंतीवरून राहूच्या धडाचा नाश करण्यासाठी शंकर शक्ती पाठवतात. ही शक्ती राहूचा नाश करते. राहूच्या अमृतसंपृक्त देहापासून प्रवरा नदी निर्माण झाली, असेही हे माहात्म्य सांगते. संस्कृत 'महालया महात्म्य' हे स्कंदपुराणाचा भाग आहे. ते सांगते की, नेवाशात शक्ती (महालया) राहण्यास आल्यानंतर [illegible] पाणी गोड झाले.

या महात्म्यांमध्ये प्रवरेची 'वरा', 'पापहरा' अशी नावे; तर नेवाशाचे निधीवास असे नाव येते. श्री केशव गोविंद महात्म्य, त्यापुढे जाऊन प्रवरा आणि मुळा नदी यांची उत्पत्ती सांगते. हे महात्म्य सांगते की, प्रवरेचा प्रवाह राहूच्या पोटातून निर्माण झाला. गोपाळ कवीचे मराठी 'महालया महात्म्य' हे [illegible] आणि प्रवरा अशी नावे येतात. याशिवाय 'गौतमी महात्म्य' संस्कृतमध्ये, बापू यादी नासिककर यांचे 'गौतमीमाहात्म्य' मराठीत, तर दासगणू महाराजांचे 'श्रीगोदा महात्म्य' आहे.

या सर्व माहितीच्या आधारे आपल्याला असे म्हणता येईल की, या सर्व पोथ्या वेगवेगळ्या स्थळी आणि काळी लिहिल्या गेल्या आहेत. त्यांच्यातील माहितीत परस्पर संगती-विसंगती आहे. या पोथ्या फक्त आपापल्या स्थळाचा, नदीचा गौरव करि[illegible] इतरांचा प्रसंगी अधिक्षेपही करतात. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये माहितीची समग्रता आढळत नाही[illegible] त्यांनी वेगवेगळे आधार घेतलेले दिसतात. [illegible] त्यांची निर्मिती ही विशिष्ट स्थळाचे धार्मिक अधि[illegible] निर्माण करण्यातून झाली आहे. सर्वसामान्य[illegible] माणसाच्या (वाचक) हाती पोथी दिली की, [illegible] धर्मश्रद्धेच्या मार्गावरून (पथ) चालू लागतो. [illegible] पोथी ही धर्म मार्गावर चालण्याची मार्गदर्शि[illegible] असते. हेच सूत्र या पोथ्यातून जाणवते.

या सर्वातून मनात काही प्रश्न तयार हो[illegible] महात्म्यांतून येणारी नदी निर्मितीची कथा स्वीकार[illegible] येते का? समजा स्वीकारली तर शास्त्र[illegible] सांगितलेल्या नदीच्या उत्पत्तीचे काय करायचे? [illegible] लक्षावधी वर्षांपूर्वी भूगर्भातील हालचाली[illegible] पाण्याच्या प्रवाहामुळे नद्या निर्माण झाल्या. [illegible] सत्याचे काय करायचे? या पोथ्यांतून येणा[illegible] नदीच्या उत्पत्तीत धार्मिक हेतू, मानवी वृत्ती आणि माहितीच्या अभावाचेही दर्शन घडते. म्हणजे आपण तो बाबा, अशा न्यायाने या पोथ्या स्वतःच्या नदीच्या तीर्थाचा गौरव करीत इतरांचा अधिक्षेप करतात. [illegible] इतकेच म्हणता येईल की, [illegible] नदी पुरी वस्तुस्थितीतून सुटली नाहीत. [illegible] खरे!

29/03/19

पुरातत्वशास्त्र आणि नेवासा

नेवासा येथील लाडमोड टेकडावर इ. स. पूर्व १५०० मध्ये ताम्रपाषणयुगीन मानवाने काळ्याभोर चिकण मातीच्या थरावर पहिली वस्ती केली. हे लोक काळी माती व चुना यांच्या मिश्रणाने तयार केलेल्या जमिनीवर वाशांच्या झोपड्या करुन राहत होते.

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

कदा नेवाशातील माझे मित्र नितीन लकर्णी यांच्या सोबत गप्पा मारत होतो. यांनी मला विचारले की, चांदो विठ्ठल असे व तुमच्या वाचनात आले का? ते आमचे ळपुरुष होते. विजयनगरच्या लढाईनंतर ते वाशातील घरखेड गावी आले. मी त्यांना जयनगरच्या अनुरोधाने काही माहिती ली. काही काळ गेला असेल, पण हा ठ्ठल, वेगळ्या नावामुळे माझ्या स्मरणात हिला. त्यानंतर माझ्या वाचनात एका तकाची काही पाने आली. त्यामध्ये चांदो ठ्ठल यांच्याविषयी आणखी थोडी माहिती मळाली. पण माझे लक्ष पुस्तकाच्या र्मिती आणि लेखकाच्या मनोगताने वेधले.

या पुस्तकाचे नाव होते 'आमचा नगर ल्हा'. हरी गणेश पारखे यांनी १९३१ मध्ये काशित केले. मौलिक माहिती असणारा प्रंथ गावातील शिक्षकांनी दिलेल्या ाहितीच्या आधारे शिक्षण खात्याने निर्माण ला. स्थानिक इतिहास लेखनाचा हा यत्न अमूल्य मानवा लागतो. ग्रंथाच्या स्तावनेत म्हणाले की, 'इतिहास, गोलाच्या शिक्षणाच्या बाबतीत अमेरिका, ाफ्रिकामधील शहरे, नद्या पाठ होतात, पण वत:च्या जिल्ह्यातील अथवा गावातील दीची माहिती नसते'. या वाक्याने माझे क्ष अधिक वेधले. हे सत्य नाकारता येत ाही. हेच पाहा ना, नेवासा गावाविषयी पुल संशोधन झाले; पण त्याविषयीची ाहितीचे जतन, संवर्धन किंवा अधुऱ्या ्यांवर संशोधन करावे; असे फारसे झाले ाही. माझे तर एक ज्येष्ठ स्नेही म्हणतात, तुम्ही रोज गाडी पुसताना, प्रथम गाडीवरील ूळ कपाळावर लावा. कारण तुम्ही रोज ेवाशातून जाता. या गावी ज्ञानदेवांनी ानेश्वरीरुपी ज्ञान प्रथम दिले.' इतके रकोटीचे प्रेम एखाद्या गावाविषयी वाटणे, ी दुर्मीळ बाब मानावी लागते. पण ापल्याकडे जात पुरातत्वशास्त्राने ंशोधनातून नेवासा गावाचे पूर्वसंदर्भ लगडले आहेत. हे संदर्भ फक्त नेवाशाचेच ्रत नाहीत तर आपल्या सर्वांच्या जगण्याचे, ापल्या पूर्वजांच्याही जगण्याचे पूर्वसंदर्भ ाहेत. हे लक्षात येत नाही.

नेवासा खुर्दच्या पश्चिमेला ज्ञानेश्वर ंदिर आहे. त्यामागील टेकडीला लाडमोड ेकाड म्हटले जाते. जवळून प्रवरा नदी ाहते. या लाडमोड टेकाडावर डॉ. ांकलिया आणि अनेक शास्त्रज्ञांनी उत्खनन करुन अन्नाच्या शोधात भटकणाऱ्या ाणसापासून ते नागरीकरणापर्यंतच्या वस्था स्पष्ट केल्या आहेत. नेवासा येथील ाडमोड टेकडावर इ. स. पूर्व १५०० मध्ये ाम्रपाषणयुगीन मानवाने काळ्याभोर चिकण मातीच्या थरावर पहिली वस्ती केली. हे लोक काळी माती व चुना यांच्या मिश्रणाने तयार केलेल्या जमिनीवर ाशांच्या झोपड्या करुन राहात होते.

इथे सापडलेल्या हजारो खापरांच्या भांड्यांवर नक्षीकाम आहे. कुत्र्यांचे, हरणांची चित्रे आहेत. त्यानंतर मधल्या आठशे वर्षात नेवाशाला दुसरी वस्ती झाली नाही. त्यानंतरची दुसरी वस्ती ऐतिहासिक काळात इ. स. पूर्व दुसऱ्या शतकात झाली. हा कालखंड इ. स. पूर्व तिसरे, चौथे शतक ते इ. स. पूर्व पहिले असा आहे. या सातवाहन पूर्वार्ध कालखंडातील काही नाणी चौकोणी तर काही गोल आहेत. ही नाणी तांबे, शिसे पोटीनपासून बनलेली आहेत. त्यावर एका बाजूस ब्राह्मी लिपीतील 'रात्रो सिरिसातस' व 'रात्रो सिरिसातसकणिस' असे लिहिलेले आहेत. या कालखंडातील लोक लोखंड वापरीत, ते लोह कामात तरबेज होते. अलंकार, मणी वापरत. या कालखंडातील मातीची खेळणी, लहान मुलांकरिता हत्ती, घोडा, बैल, गाय, पक्षी, गाडी, तिथी मातीची छोटीशी चाके, भिंगऱ्या अशा वस्तू सापडल्या आहेत. काही खेळण्यांना तांबडा व पांढरा रंग दिला आहे. एका हसऱ्या मुलाचा मुखवटा, देवीच्या मूर्ती, दगडांचे पाटे-वरवंटे, बाणाची टोके, भाल्याचे फाळ, यावरोबर जनावरांची हाडे सापडली आहेत.तसेच निरनिराळी धान्ये, यामध्ये वाटाणा, तांदूळ, करडई सापडली आहेत. त्यानंतर तिसरी वसती ही इ. स. पूर्व पहिले ते इ. स. दुसऱ्या ते तिसऱ्या शतकामध्ये झाली हा सातवाहन उत्तरार्ध काळ मानला जातो.

या कालखंडात पैठणच्या व्यापा भारताबाहेरील देशांशी जोडला चालू होता नेवासे हे पैठण मार्गावरील एक प्रमुख ठिकाण असल्याने या गावाचाही परदेश व्यापाराशी संबंध आला. या काळामध विटांची घरे, सांडपाण्याकरिता विटांचे भाजलेल्या मातीच्या गोलकड्यांचे कू होते. या काळातील काही उत्तम तांबडा झिलईची रोमन खापरे सापडली. मद्यकुंभाची असावी, असे मानले जा तसेच तीन जाती, एक तांब्याची थाळी एक अर्चनाकुण्ड सापडले.

या नेवाशाच्या परदेश संपर्का खुणा मानाव्या लागतात. नेवाशाला सापडलेले जाते सध्याच्या जात्यापेक्षा वेग आहे. नेवाशाला सापडलेले सहा 'जाते' साडे नऊ इंच उंच असून जात्याच्या तळी बूड बहिर्गोल आहे. या सहा सहा जात्यां तळी घराच्या जमिनीमध्ये पुरले आढळली. नेवासा हे इ. स. पूर्व. १०० पा इ. स. १००० पर्यंत एक परिपूर्ण खेडे झा त्यानंतर यादव, बहामनी, शिवकाळ, पेशव आणि ब्रिटीश अशा काळात विकसीत ह गेले. आज नेवासा हे एक तीर्थक्षेत्र म्ह ओळखले जाते. अशा या गाव पुरातत्वशास्त्राच्या संशोधनातून ह आलेले हे संदर्भ आपले गत काळाचे भ समृद्ध करतात. तसेच अनेक वि करायला प्रवृत्त करते.

29/03/19

पुरातत्वशास्त्र आणि नेवासा

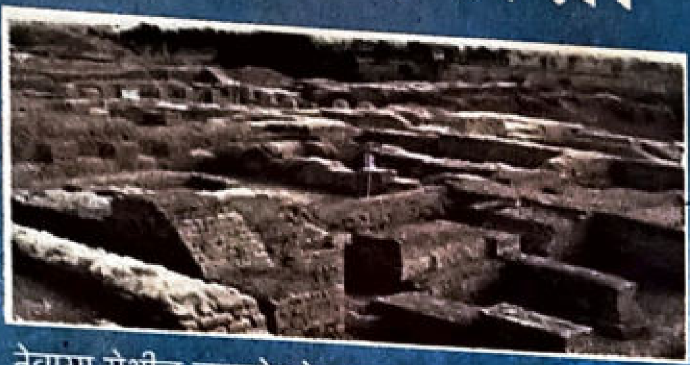

नेवासा येथील लाडमोड टेकडावर इ. स. पूर्व १५०० मध्ये ताम्रपाषणयुगीन मानवाने काळ्याभोर चिकण मातीच्या थरावर पहिली वस्ती केली. हे लोक काळी माती व चुना यांच्या मिश्रणाने तयार केलेल्या जमिनीवर वाशांच्या झोपड्या करून राहत होते.

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

कदा नेवाशातील माझे मित्र नितीन लकर्णी यांच्या सोबत गप्पा मारत होतो. नी मला विचारले की, चांदो विठ्ठल असे व तुमच्या वाचनात आले का? ते आमचे ळपुरुष होते. विजयनगरच्या लढाईनंतर ते शातील वरखेड गावी आले. मी त्यांना जयनगरच्या अनुरोधाने काही माहिती ली. काही काळ गेला असेल, पण हा ठ्ठल, वेगळ्या नावामुळे माझ्या स्मरणात हिला. त्यानंतर माझ्या वाचनात एका स्तकाची काही पाने आली. त्यामध्ये चांदो ठ्ठल यांच्याविषयी आणखी थोडी माहिती ळाली. पण माझे लक्ष पुस्तकाच्या र्मिती आणि लेखकाच्या मनोगताने वेधले.

या पुस्तकाचे नाव होते 'आमचा नगर ल्हा'. हरी गणेश पारखे यांनी १९३१ मध्ये काशित केले. मौलिक माहिती असणारा ग्रंथ गावातील शिक्षकांनी दिलेल्या ाहितीच्या आधारे शिक्षण खात्याने निर्माण ला. स्थानिक इतिहास लेखनाचा हा यत्न अमूल्य मानवा लागतो. ग्रंथाच्या स्तावनेत म्हणाले की, 'इतिहास, ूगोलाच्या शिक्षणाच्या बाबतीत अमेरिका, ाफ्रिकामधील शहरे, नद्या पाठ होतात, पण वत:च्या जिल्ह्यातील अथवा गावातील दीची माहिती नसते'. या वाक्याने माझे क्ष अधिक वेधले. हे सत्य नाकारता येत ाही. हेच पाहा ना, नेवासा गावाविषयी िपुल संशोधन झाले. पण त्याविषयीची ाहितीचे जतन, संवर्धन किंवा अधुऱ्या ्यांवर संशोधन करावे; असे फारसे झाले ाही. माझे तर एक ज्येष्ठ स्नेही म्हणतात, तुम्ही रोज गाडी पुसताना, प्रथम गाडीवरील ूळ कपाळावर लावा. कारण तुम्ही रोज वाशातून जाता. या गावी ज्ञानदेवांनी ानेश्वरीरुपी ज्ञान प्रथम दिले.' इतके रकोटीचे प्रेम एखाद्या गावाविषयी वाटणे, ी दुर्मीळ बाब मानावी लागते. पण ापलीकडे जात पुरातत्वशास्त्राने ंशोधनातून नेवासा गावाचे पूर्वसंदर्भ लगडले आहेत. हे संदर्भ फक्त नेवाशाचेच रत नाहीत तर आपल्या सर्वांच्या जगण्याचे, ापल्या पूर्वजांच्याही जगण्याचे पूर्वसंदर्भ ाहेत. हे लक्षात येत नाही.

नेवासा खुर्दच्या पश्चिमेला ज्ञानेश्वर ंदिर आहे. त्यामागील टेकडीला लाडमोड टेकाड म्हटले जाते. जवळून प्रवरा नदी ाहते. या लाडमोड टेकाडावर डॉ. ांकलिया आणि अनेक शास्त्रज्ञांनी उत्खनन करुन अन्नाच्या शोधात भटकणाऱ्या ाणसापासून ते नागरीकरणापर्यंतच्या अवस्था स्पष्ट केल्या आहेत. नेवासा येथील लाडमोड टेकडावर इ. स. पूर्व १५०० मध्ये ताम्रपाषणयुगीन मानवाने काळ्याभोर चिकण मातीच्या थरावर पहिली वस्ती केली. हे लोक काळी माती व चुना यांच्या मिश्रणाने तयार केलेल्या जमिनीवर

इथे सापडलेल्या हजारो खापरांच्या भांड्यांवर नक्षीकाम आहे. कुत्र्यांचे, हरणांची चित्रे आहेत. त्यानंतर मधल्या आठशे वर्षात नेवाशाला दुसरी वस्ती झाली नाही. त्यानंतरची दुसरी वस्ती ऐतिहासिक काळात इ. स. पूर्व दुसऱ्या शतकात झाली. हा कालखंड इ. स. पूर्व तिसरे, चौथे शतक ते इ. स. पूर्व पहिले असा आहे. या सातवाहन पूर्वार्ध कालखंडातील काही नाणी चौकोणी तर काही गोल आहेत. ही नाणी तांबे, शिसे पोटीनपासून बनलेली आहेत. त्यावर एका बाजूस ब्राह्मी लिपीतील 'रात्रो सिरिसातस' व 'रात्रो सिरिसातसकणिस' असे लिहिलेले आहेत. या कालखंडातील लोक लोखंड वापरीत, ते लोह कामात तरबेज होते. अलंकार, मणी वापरत. या कालखंडातील मातीची खेळणी, लहान मुलांकरिता हत्ती, घोडा, बैल, गाय, पक्षी, गाडी, तिची मातीची छोटीशी चाके, भिंगऱ्या अशा वस्तू सापडल्या आहेत. काही खेळण्यांना तांबडा व पांढरा रंग दिला आहे. एका हसऱ्या मुलाचा मुखवटा, देवीच्या मूर्ती, दगडांचे पाटे-वरवंटे, बाणाची टोके, भाल्याचे फाळ, याबरोबर जनावरांची हाडे सापडली आहेत.तसेच निरनिराळी धान्ये, यामध्ये

त्यानंतर तिसरी वसती ही इ. स. पूर्व पहिले ते इ. स. दुसऱ्या ते तिसऱ्या शतकामध्ये झाली हा सातवाहन उत्तरार्ध काळ मानला जातो.

या कालखंडात पैठणचा व्यापा भारताबाहेरील देशांशी जोरात चालू होता नेवासे हे पैठण मार्गावरील एक प्रमु ठिकाण असल्याने या गावाचाही परदेश व्यापाराशी संबंध आला. या काळामध् विटांची घरे, सांडपाण्याकरिता विटाचे भाजलेल्या मातीच्या गोलकड्यांचे कू होते. या काळातील काही उत्तम तांबड झिलईची रोमन खापरे सापडली. मद्यकुंभाची असावी, असे मानले जा तसेच तीन जाती, एक तांब्याची थाळी एक अर्चनाकुण्ड सापडले.

या नेवाशाच्या परकीय संपर्काच खुणा मानाव्या लागतात. नेवाशाल सापडलेले जाते सध्याच्या जात्यापेक्षा वेग आहे. नेवाशाला सापडलेली सहा 'जात साडे नऊ इंच उंच असून खालच्या तळी बूड बहिर्गोल आहे. या सर्व सहा जात्यां तळी घराच्या जमिनीमध्ये पुरले आढळली. नेवासा हे इ. स. पूर्व. १०० पा इ. स. १००० पर्यंत एक परिपूर्ण खेडे झा त्यानंतर यादव, बहामनी, शिवकाळ, पेशव आणि ब्रिटीश अशा काळात विकसीत ह गेले. आज नेवासा हे एक तीर्थक्षेत्र म्हण ओळखले जाते. अशा या गाव पुरातत्वशास्त्राच्या संशोधनातून हा आलेले हे संदर्भ आपले गत काळाचे भ समृद्ध करतात. तसेच अनेक विच करायला प्रवृत्त करते.

नसते! क्षमता एकसारख्या नसतात. इतके जरी

नाही चिरा नाही पणती

महती गावांची

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

दरवर्षी अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलन होते. झालेच तर २७ फेब्रुवारीला आपण मराठी भाषा गौरव दिन साजरा करतो. या काळात आपला मराठीचा कळवळा अधिक वाढतो. या काळात मराठी भाषेच्या दशा आणि दिशा, आव्हाने-उपाय, मराठीचे संवर्धन, मराठीची गौरवशाली परंपरा, सक्तीची मराठी अशा अनेकविध मुद्द्यांवर चर्चा झडतात. क्वचित रणकंदनही होते.

अशावेळी माझ्या मनात एक प्राथमिक प्रश्न येतो. मराठीतील पहिला ग्रंथ कोणता? 'ज्योतिष रत्नमाला', 'विवेकसिंधु', ज्ञानेश्वरी, 'लीळाचरित्र' की धवळे? खरे तर याचा निर्णय झाला आहे. पण तरीही वाङ्मयाच्या इतिहासात डोकावून पाहिले की, कोणीही भांबावून जाईल. भारतीय उदाहरण द्यायचे झाल्यास डिजिटल विश्वकोशाच्या प्राचीन मराठी साहित्य या नोंदीत प्रथम 'ज्योतिष रत्नमाला, विवेकसिंधु, अशा क्रमाने 'लिळाचरित्र' या ग्रंथाचा उल्लेख येतो. अशावेळी मला प्रश्न पडतो की, येथे सरळ पद्धतीने लीळाचरित्र असे का लिहिले जात नाही? आजही नोंदी अद्ययावत होत नाहीत, त्यामागे काही कारणे असतील. प्रश्न त्याचा नाही. अद्ययावत नसणे, ही जर विश्वकोशाची अवस्था असेल तर इतर ग्रंथांची काय परिस्थिती असेल? म्हणून तुम्ही कोणती माहिती वापरतात, कोणते साधन वापरतात, ते किती अद्ययावत आहे. त्यावर कोणत्याही माहितीचा दर्जा ठरत असतो.

माहितीचा दर्जा हा जसा ग्रंथातून स्पष्ट होतो, तसा तो माहितीशी असणाऱ्या पूरक नोंदीवर ठरत असतो. इतिहासातील माहितीला स्थानिक इतिहासाची जोड मिळाली तर ती अधिक नेमकी होत असते. एका मुद्द्याच्या आधारे ही बाब स्पष्ट होईल. 'लीळाचरित्र' या ग्रंथाचे लेखन कोठे झाले? त्याचे लेखक हे कोणत्या गावाचे? यासारख्या प्रश्नांची उत्तरे नेमकेपणाने सापडत नाहीत. ज्या भूमीने पहिली मराठी सृजनशीलता जन्माला घातली, त्या भूमीची माहिती सर्वांना असणे किंवा त्या भूमीवर गौरवाची एखादी नोंद असणे, इतकी माफक अपेक्षा ठेवायला काय हरकत आहे? पण आजवर ही अपेक्षाही पुरी झाली नाही, हे कटू वास्तव आहे.

आता हेच पाहा ना, 'लीळाचरित्र' हा मराठीतील पहिला ग्रंथ म्हाइंभट उर्फ महिंद्रभट यांनी रिद्धपूर (ता. मोर्शी जि. अमरावती) येथे लिहिला. म्हाइंभट हे अहमदनगर जिल्ह्यातील श्रीरामपूर तालुक्यातील सराला या गावचे होते. सध्या या गावाशेजारी सराला बेट आहे. या बेटावर सद्गुरु गंगागिरीजी महाराज संस्थान (ट्रस्ट) आहे. या संस्थानाच्या वतीने महंत रामगिरी महाराज हे एक भव्य मंदिर उभारत आहे. या संस्थानच्या अखंड हरिनाम सप्ताहाला १७३ वर्षांची परंपरा आहे. आसपासच्या तीन-चार जिल्ह्यातील माणसांचे हे श्रद्धास्थान आहे, त्यामुळे सध्या सराला हे गाव गंगागिरीजी महाराज संस्थानामुळे ओळखले जाते.

अशा सराला गावी मी, म्हाइंभटांच्या काही खुणा सापडतात की काय असा शोध घ्यायला गेलो. मात्र, आज या गावामध्ये म्हाइंभटांच्या वास्तव्याच्या खुणा सापडत नाहीत. पण सराला गावाच्या म्हाइंभट यांची माहिती 'लीळाचरित्र', 'श्रीगोविंदप्रभूचरित्र' आणि 'स्मृतीस्थळ' या ग्रंथामध्ये येते. म्हाइंभट हे सहा शास्त्र जाणणारे विद्वान होते. त्यांना आंध्रप्रदेशला जाऊन प्रभाकरशास्त्राचे अध्ययन करावे लागले. कारण, त्याकाळात या शास्त्राचे अध्ययन करू नये, असा संकेत होता. अशा या म्हाइंभटांनी अनेक विद्वानांना वादविवादात पराभूत केले होते.

म्हाइंभट यांच्या पत्नीचे नाव देमाइसा होते, तर गणपत आपयो हे त्यांचे मामा आणि सासरे होते. इथा सासऱ्यांनी दिलेल्या संदर्भानुसार श्रीचक्रधरांना वादविवादात पराभूत करण्याच्या ईर्षेने म्हाइंभट सराल्याहून डोंबेग्रामला जातात. मात्र, होते उलटे! म्हाइंभटांचे गर्वहरण होते. त्यांना स्वतःच्या ज्ञानाचा, विद्वत्तेचा फोलपणा लक्षात येतो. संसार की विरक्ती? संन्यास कधी घ्यावा? असे प्रश्न त्यांच्यापुढे निर्माण होतात. या विचारचक्रात एकदा शौचाला जाताना ते हातात मातीचा ढेकूळ घेतात, त्यावर पाणी पडताच ढेकूळ विरघळून जातो. म्हाइंभटांना यातून मानवी जीवनाची अशाश्वतता पटते. त्यांचा संन्यास घेण्याचा निर्णय पक्का होतो. त्याच क्षणी घरदार त्याग करून म्हाइंभट रिद्धपूरला जातात. श्रीगोविंदप्रभू यांच्याकडून संन्यास दीक्षा घेतात.

म्हाइंभटांनी 'लीळाचरित्र', 'श्रीगोविंदप्रभूचरित्र', धवळ्यांचा उत्तरार्ध, चरणशरणपर आणि जातीचा दशकु अशा साहित्याची निर्मिती केली. असे असले तरी लीळाचरित्र या ग्रंथाचे कर्तृत्व श्रीचक्रधरांचे, नागदेवाचार्यांचे की म्हाइंभट यांचे? म्हाइंभट हे लेखनिक की संपादक? असे प्रश्न विचारून म्हाइंभट यांचे ग्रंथकर्तृत्व नाकारण्याचा प्रयत्न केला जातो. म्हाइंभट लीळा अधिकृत व्हाव्यात म्हणून प्रयत्नांची पराकाष्ठा करतात. लीळांची निवड, त्यांची रचना, कथनाची पद्धत, लीळांची सत्यता, सौंदर्य अशा अनेक बाबींमध्ये म्हाइंभट कमालीचे कष्ट उपसतात. आज मराठी भाषा, व्याकरण, वाङ्मयीन सौंदर्य, इतिहास, धर्म, संस्कृती, समाज, भूगोल अशा अनेक विषयांनी 'लीळाचरित्र' हा ग्रंथ अजोड ठरतो. चरित्रलेखनाचे कसलेही निकष प्रस्थापित नसताना म्हाइंभटांनी एका श्रेष्ठ, आदर्शवत ठराव्या अशा ग्रंथाची निर्मिती केली, तीही मराठीच्या प्रारंभ काळात! म्हणून म्हाइंभट हे फक्त पहिले मराठी लेखक ठरत नाहीत, तर ते मराठीतील पहिले संशोधक, चरित्रकार आणि तत्त्वज्ञ ठरतात.

अशा या लेखकाच्या ग्रंथनिर्मितीचे स्थळ महानुभावियांनी सांप्रदायिक निष्ठेतून रिद्धपूरला जतन केले. त्याचवेळी ग्रंथनिर्मात्याच्या जन्मगावाची उपेक्षा केली.

(लेखक प्राध्यापक व अभ्यासक आहेत.)

30/12/2025 लोकमत

शिवीचा देव

बऱ्याच वर्षांपूर्वी एकदा महाविद्यालयात आमच्या वाचनालयाने गप्पा घालल्या होत्या त्याचे कारण म्हणजे आमचा एक मित्र लग्न करीत नव्हता. या मित्रासमोर काही अडचणी होत्या. मात्र, सगळेजण त्याकडे दुर्लक्ष करीत मित्राला सल्ला देत होते. चिक्कार मित्र एकटा आणि आम्ही सर्व सल्लागार ! या गप्पांच्या ओघात एक मित्र म्हणाले, चला ना, आमच्या इथल्या एका देवाच्या दर्शनाला नेऊ. पाहू, याचं लग्न कसं होत नाही. सगळ्यांच्या नजरा आश्चर्याने त्या मित्राकडे वळल्या. ते पाहून तो मित्र पुढे म्हणाला, अहो, खरंच, आमच्याकडे एक देव आहे. ज्यांची लग्न जमत नाही, त्यांनी या देवाचे दर्शन घेतल्यावर लग्न झाली आहे. सगळेजण उत्सुकतेने ऐकू लागले. ते मित्र म्हणाले, "या देवाला 'गढे गाढव' म्हणतात. ज्या मुलाचे अथवा मुलीचे लग्न जमत नसेल, अशांनी रात्री गध्दे गाढव या देवाच्या दर्शनाला जायचे. नारळ फोडायचा. काही महिन्यात लग्न जमते. अशाप्रकारे अनेक मुला मुलींची लग्न झालेली मी पाहिले आहे." पुरावा दिल्यामुळे सगळ्यांची बोलती बंद झाली. काय सांगता येतं?, असूही शकतं. असे म्हणत सर्वजण पांगले.

माझ्या मनात मात्र उत्सुकता निर्माण झाली. एकदा प्रत्यक्ष डोळ्याने असा देव पाहावा, असे मी ठरविले, पण काही कारणांनी ह्या देवाला जाण्याचे राहून जात होते. वर्षे गेली. पण, मनातील कुतूहल तसेच होते. अखेरीस एके दिवशी मी, माझे मित्र प्रा. डॉ. शरद कोलते, प्रा. दत्ता वाकचौरे असे तिघे तामसवाडी ता. नेवासा येथे गेलो. गावात गेल्यावर आम्ही तामसवाडीचे सरपंच संजय कोलते आणि कुलकर्णी यांना सोबत घेऊन गढे गाढवला गेलो.

तामसवाडी हे गाव नेवासा खुर्दच्या नैऋत्येला अकरा किलोमीटर अंतरावर आहे. सोनई या गावाभोवती एकवीस वाड्या आहेत. त्यातील तामसवाडी ही एक वाडी, हे एक गाव आहे. गावाच्या पश्चिमेला दोन किमीवर आम्ही गढे गाढवकडे मोटारसायकलने गेलो. रस्त्याला गाड्या ठेवून आम्ही काही अंतर शेताच्या बांधाने पुढे गेलो. तेथे एका शेताच्या बांधावर एक मोठी काळ्या पाषाणाची शिळा जमिनीत पुरलेली होती. तिच्या भोवती नारळ फोडल्याचे अवशेष होते. मनात म्हणालो, चला म्हणजे खरोखरच देवाला नारळ फोडण्याची प्रथा आहे. शिळेच्या जवळ जाऊन पाहिले तर, शिळा जमिनीत रोवलेली होती. ही शिळा जमिनीपासून साधारणतः साडेतीन फूट उंच आणि एक बाय एक लांब, रुंद होती. शिळा फार रेखीव नव्हती किंवा ती खास घडवलेली नव्हती. शिळेच्या वरच्या बाजूला सूर्य व अर्धचंद्र कोरलेले होते, तर खालच्या बाजूस गाढव आणि स्त्री यांच्या मैथुनाचे एक साधारण चित्र कोरलेले होते. अशा देवाला पाहून मला हसू आले. कारण, तो देव नव्हता, तो एक गद्धेगाळ होता

इथे माझ्या मनातील कुतूहल संपले. पण, मनात नवे प्रश्न निर्माण झाले. कारण, गद्धेगाळातून शिवी दिलेली असते. त्याला शापवचन असेही म्हणतात. अशा ह्या एका शिवीचा देव कसा झाला? कशामुळे ही प्रथा निर्माण झाली? शिवाय माणसे कधीपासून अनुसरण करतात, कोण जाणे? तसे म्हणावे तर इतकी वर्षे ह्या विषयी संशोधन सुरु आहे, ते या गावात कसे पोहोचले नाही? किंवा पोहचले असेल तर मग ही प्रथा का बंद झाली नाही? बरं, ह्या गावाच्या काही मर्यादा म्हणाव्या, तर गाव राष्ट्रीय महामार्गापासून सहा, सात किमी अंतरावर आहे. शिवाय अशाप्रकारे देव फक्त ह्या गावात निर्माण झाले का? तर तसेही नाही, कारण महाराष्ट्रात अनेक ठिकाणी असे प्रकार घडल्याचे दिसतात. मात्र, ह्या सगळ्याच्या पलीकडे म्हणजे तामसवाडीतील हा गद्धेगाळ एक नसती प्रथा निर्माण करीत होता. यामुळे मी अधिक अभ्यास ... सर्व सुरू असलेले संशोधन हे लोकांपर्यंत, जनतेपर्यंत पोहचते का? उपयुक्त संशोधन हे जनतेपर्यंत जलदगतीने पोहचते. तसे इतर संशोधन पोहचत नाही. कदाचित त्यामुळे अशाप्रकारच्या एक नवा देव, त्याच्या प्रथा पुढे यायला लागतात. अशावेळी आपल्या जगण्यातील काही एक मर्यादा पुढे येतात. या संदर्भात मला एक उदाहरण आठवते. इ.स. १९३४ मध्ये ही गणेश पाठक यांनी आमच्या नगर जिल्हा नावाचा एक ग्रंथ लिहिला आहे. ह्या ग्रंथात अहमदनगर जिल्ह्याचा इतिहास नोंदविला आहे. शिक्षण अधिकारी आणि गावोगावच्या शिक्षकांनी स्थानिक इतिहास संकलित करून हा ग्रंथ निर्माण केला. हा ग्रंथ काही काळ शालेय अभ्यासक्रमात होता. आपल्याला जगाच्या इतिहासाचे ज्ञान असणे गरजेचे आहे. याविषयी कोणाचे दुमत असण्याचे कारण नाही. मात्र, तितकेच आपल्या भोवतीचा परिसर माहित असणेही गरजेचे आहे. मात्र, अशा माहितीची आपल्याला गरज वाटत नाही. क्वचित अशा अवशेषांची माहिती झाली, तर त्याभोवती एखादी माहितीची पाटी लावावी, पुन्हा अधिकची माहिती मिळाली तर ती नव्याने संपादीत करावी, अशी सार्वत्रिक इच्छा कधी निर्माण होत नाही. त्यामुळे आपल्याकडे सहजतेने एका शिवीचा देव होऊ पाहतो. अशा विपरीत परिस्थितीत गद्धेगाळ या एका छोट्याशा तथ्यामागे ज्ञानाची कशी समृध्द परंपरा आहे. मात्र, दुर्दैवाने ही परंपरा लोकांपर्यंत पोहोचलेली दिसत नाही.

जगभरात सर्वत्र दगड किंवा धातूवर माहिती कोरण्याची फार जुनी परंपरा आहे. ही माहिती दगड किंवा धातू या माध्यमाचा वापर करून चित्र किंवा लिपीच्या सहाय्याने

महती गावांची

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

व्यक्त केलेली असते. यातील दगडावर कोरलेल्या लेखांना शिलालेख म्हणतात. या शिलालेखांमधील गद्धेगाळ हा एक दुर्लक्षित प्रकार आहे. सामान्यत: गद्धेगाळ हे लांबी, रुंदी समान मात्र उंची अधिक असलेल्या काळ्या, कठिण दगडावर कोरलेले, तसेच जमिनीत रोवलेले आढळतात. काही गद्धेगाळात चित्र, तर काहींमध्ये चित्राच्या बरोबरीने मजकूर कोरलेला असतो. शिळेच्या माथ्यावर चंद्र, सूर्य असतात. त्यानंतर चौकोनात स्त्री आणि गाढव किंवा घोडा यांच्या मैथुनाचे चित्र असते. हे चित्र म्हणजे एक शिवी असते. त्या शिव्या काही ठिकाणी लिखित स्वरूपातही आढळतात. पण अशिक्षित व्यक्तीलाही सहजतेने आशय कळावा, या उद्देशाने दगडी शिळेवर वाक्याऐवजी चित्र कोरलेले असते. हे गद्धेगाळ दान, वतने किंवा अधिकार सुरक्षित राहावे म्हणून निर्माण केलेले असतात. भारतात या कोरीव लेखांच्या वाचनाचा प्रयत्न फिरोजशहा आणि अकबर यांच्या काळात झाला. मात्र, कोरीव लेखांच्या शास्त्रशुध्द संशोधनाला ब्रिटिशांच्या सत्ता स्थापनेनंतर सुरुवात झाली. कोरीव लेखांचा पहिला संग्रह निर्माण करण्याचा प्रयत्न म. जाके या फ्रेंच पंडिताने इ.स. १८३५ मध्ये केला. मात्र, त्यांच्या अकाली मृत्युने या प्रयत्नाला प्रत्यक्ष रुप आले नाही. या काळात विल्किन्स, कोलीन मॅकेंझी, कोल ब्रुक, सर वॉल्टर इलियट, जेम्स प्रिन्सेप, जे.एफ.फ्लीट आदींनी आपापले व्यवसाय सांभाळत संशोधन केले. यातून कोरीव लेखांचा पहिला संग्रह सर अॅलेक्झांडर कॅनिंगहॅम यांनी इ.स. १८७७ मध्ये काढला. इ.स. १८७२ मध्ये इंडियन अँटिक्वरी , तर सर विल्यम जोन्स यांच्या प्रयत्नातून इ.स. १८७७ मध्ये रॉयल एशियाटिक सोसायटीची स्थापना झाली. यानंतरच्या काळात भारतीय संशोधन वैंकय्या, कृष्ण शास्त्री, भगवानलाल इंद्रजीत, छाब्रा, डी.सी. सरकार, बाळशास्त्री जांभेकर, भाऊ दाजी लाड, वि.वा. मिराशी यांनी संशोधन केले.

(लेखक प्राध्यापक व अभ्यासक आहेत.)

...eshwarnagar, Bhende Bk, (Key Indicator 3.4.2) 53 / 69

3/2/2018 लोकमत

माय-पिता

कधी लागली ना झळा
छाया पित्याची ही दाट,
पदोपदी आधाराला
त्यांच्या विचारांचे घट...

माय-पित्याच्या छायेत
येई तरारुनी रोप,
निवाऱ्याला पुरी त्यांच्या
दोन्ही हाताचीच खोप...

उन वादळ पाऊस
पर्वा केली ना कशाची,
सदा काळजी उरात
घरट्यातल्या पिलांची...

...ती पाटील

तैसें साच आणि मवाळ

'ज्ञानेश्वरी'च्या तेराव्या अध्यायात ज्ञानेश्वर प्रतिपादनाचे, कथनाचे सूत्र सांगताना म्हणतात,

तैसें साच आणि मवाळ ।
मितले आणि रसाळ ।
बोल जैसे कल्लोळ । अमृताचे ॥१

याचा अर्थ असा आहे की, सत्य आणि नम्र मोजके आणि रसपूर्ण बोलणे हे अमृताच्या लाटांप्रमाणे असते. प्रश्न हा आहे की, नित्याच्या व्यवहारात अशा प्रकारचा भाषिक व्यवहार शक्य आहे का? व्यवहाराच्या रोखठोक भाषेत सांगायचे झाले तर याचे उत्तर नाही, असेच द्यावे लागेल. पण असे जर शक्य नसेल तर ज्ञानदेव कशाला म्हणतील? कारण, त्यांना तर भगवद्गीतेतील गुह्यार्थ लोकभाषेत सांगायचा आहे. यासाठी ते लोकव्यवहारातील दृष्टांत देत अर्थ स्पष्ट करीत आहेत. भाविकांच्या दृष्टीने सूत्र महत्त्वाचे दृष्टांत दुय्यम, तर सर्वसामान्यांच्या दृष्टीने सूत्रही महत्त्वाचे आणि दृष्टांतही तितकाच महत्त्वाचा असतो. कारण, सूत्रापर्यंत पोहचण्याचा दृष्टांत हा एक प्रशस्त सोपान असतो. अशावेळी प्रश्न उपस्थित होतो की, 'ज्ञानेश्वरी' तील ही ओवी अधिकचे काही स्पष्ट करते का?

ज्ञानदेवांच्या या साच, मवाळ, मितले आणि रसाळ बोलण्याचा प्रत्यय संपूर्ण 'ज्ञानेश्वरी'त येतो. पण, तेराव्या अध्यायाच्या शेवटच्या भागात त्याचा आणखी एक प्रत्यय येतो. ज्ञानदेवांचे हे साच बोलणे तेराव्या शतकातील नेवाशातील करवीरेश्वराच्या मंदिरातील श्रोत्यांना उद्देशून होते. श्रोते जरी नेवाशाचे होते तरी बोलणे सर्वांना लागू पडणारे, म्हणून विश्वात्मक होते. नव्हे, ते काळ ओलांडत आजही लागू पडते. म्हणून, ते कालातीत होते. कारण, श्रेष्ठ साहित्यकृती ही अनेक मुखातून बोलत असते. याचे प्रत्यंतर 'ज्ञानेश्वरी'तून येते.

या तेराव्या अध्यायाच्या प्रतिपादनाचा मुख्य विचार हा क्षेत्रक्षेत्रज्ञ आहे. क्षेत्र म्हणजे देह आणि त्याला जाणणारा तो आत्मा, क्षेत्रज्ञ होय. देह, त्याची तत्त्वे, ज्ञानाची अठरा लक्षणे, अज्ञानाची लक्षणे, ज्ञेय (परमात्मवस्तू) अशा क्रमाने क्षेत्रक्षेत्रज्ञ हा विचार ज्ञानदेव स्पष्ट करतात. या विचाराच्या स्पष्टीकरणार्थ ते हिंसा, अहिंसा, गुरुभक्ती, अज्ञानाची लक्षणे स्पष्ट करतात. ज्ञानदेवांनी सांगितलेल्या प्रति... अज्ञानाची लक्षणे सांगत असताना ज्ञानदेव ज्ञानाचे स्वरूप, ज्ञानी माणसाचे लक्षण स्पष्ट केल्यानंतर अखेरच्या भागात अज्ञानाची लक्षणे स्पष्ट करतात. ज्ञानदेव म्हणतात,

कुणबट कुळवाडी ।
तैसा आन आन देव मांडी ।
आदिलाची परवडी । करी तया ॥
तया गुरुमार्गा टेंके । जयाचा सुगरवा देखे ।
तरी तयाचा मंत्र शिके । येरु नेघे ॥
प्राणिजातेंसी निष्ठुर । स्थावरी बहु भरु ।
तैसीचि नाहीं एकसरु । नियाहो जया ॥
माझी मूर्ति निफजवी ।
ते घराचा कोनीं बैसवी ।
आपण देवो देवी । यात्रे जाय ॥
नित्य आराधन माझें । काजीं कुळदेवता भजे ।
पर्वविशेषें कीजे । पूजा आना ॥
...
चोखटें आनाचे करी ।
पितृकार्यावसरीं । पितरांचा होय ॥
एकादशीचा दिवशीं । जेतुला पाडु आम्हांसी ।
तेतुलाचि नागांसी । पंचमीच्या दिवशीं ॥
चौथ मोटकी पाहे । आणि
गणेशाचाचि होये ।
चावदसी म्हणे माये । तुझाचि वो दुर्गे ॥
नित्यनैमित्तिकें कर्में सांडी । मग बैसे नवचंडी ।
आदित्यवारीं वाढी । भैरवां पात्रीं ॥
पाठीं सोमवार पावे । आणि
बेलेंसी लिंगा धांवे ।
ऐसा एकलाचि आघवे । जोगावी जो ॥
ऐसा अखंड भजन करी । उगा नसे क्षणभरी ।
आघवेनि गांवद्वारीं । अहेव जैसी ॥२

या ओव्यांचा अन्वयार्थ शं.वा. दांडेकर[3] सांगताना म्हणतात, ज्याप्रमाणे अडाणी शेतकरी नव नवीन उद्योग करतो, त्याप्रमाणे अज्ञानी पुरुष रोज नव्या नव्या देवांची स्थापना करतो. जितक्या उत्साहाने पहिल्याची पूजा करतो, तितक्याच उत्साहाने दुसऱ्याची करतो. गुरुचा थाटमाट पाहून गुरुच्या संप्रदायावर विश्वास ठेवत, त्या गुरूचा मंत्र घेतो, इतरांचा घेत नाही. सर्व प्राण्यांशी निर्दयपणाने वागतो. त्याचा पाषाणाच्या प्रतिमेवर भर असतो. त्याच्या वागण्यात एकनिष्ठता नसते. माझी मूर्ती तयार करतो आणि तिला घराच्या कोपऱ्यात बसवत स्वतः देवदेवतांच्या यात्रेला जातो. दररोज माझे भजन करतो, विशेष प्रसंगी कुलदेवतेला भजतो, पर्वकाळी तिसऱ्याच देवतांची पूजा करतो. घरात माझी स्थापना असतानाच दुसऱ्या देवतांची व्रते करतो आणि पितृकार्याच्या वेळी पितरांचा होतो. एकादशीच्या दिवशी आम्हाला जितका मान देतो; तितकाच नागपंचमीच्या दिवशी नागाला मान देतो. चतुर्थी नेमकी उगवल्याबरोबर तो गणपतीचाच उपासक होतो आणि चतुर्दशीच्या दिवशी आई दुर्गे मी तुझा भक्त आहे, असे म्हणतो. नित्यनैमित्तिक कर्मे टाकून नवचंडीच्या

महती गावांची

● डॉ.शिरीष लांडगे

अनुष्ठानास बसतो. रविवारी बहिरोबाला नैवेद्य दाखवतो. नंतर सोमवार आला की, बेल घेऊन शिवलिंगाकडे धावतो. गावाच्या वेशीतील वेश्या जशी अखंड सौभाग्यवती असते, तशी तो एकटाच सर्व देवांची उपासना करतो, क्षणभर रिकामा राहत नाही.

ज्ञानदेवांचे हे प्रतिपादन अज्ञानी माणूस कोण हे स्पष्ट करते. ते अज्ञानी माणसाच्या कृतीला अडाणी शेतकरी ते 'आघवेनि गांवद्वारीं । अहेव जैसी' अशा चढत्या क्रमाने उपमा देतात. ज्ञानदेवांच्या प्रतिपादनातील हे सर्व 'साच' आहे, सत्य आहे, तितकेच रसाळही आहे. पण 'मवाळ', 'मितले'चे काय? इथे ज्ञानदेव नम्रपणे, मोजके बोलतात का? ते सलग अकरा ओव्यात प्रतिपादन करतात. म्हणजे ते मोजके बोलत नाही. अशा स्थितीत 'मवाळ' बोलण्याचे काय? हा प्रश्न उपस्थित होतो. अज्ञानी माणसाच्या वृत्ती-प्रवृत्तीला त्यांनी दिलेल्या उपमा खचितच 'मवाळ' म्हणता येणार नाही. बऱ्याचदा साच बोलणे हे मवाळ नसते. असे असताना ज्ञानदेवांच्या प्रतिपादनामागील कारण शोधावे लागते.

यादवकालीन ... भैरव, लिंग, कुलदेवता असे दिवसागणिक देव बदलत त्यांची पूजा करतात. इतकेच काय, तिथीनुसार एकादशी, चतुर्थीला वेगवेगळ्या देवांची पूजा करतात. नागपंचमी आदी सण-उत्सवात श्रद्धाभावाने रमतात, पर्व काळात पितरांची पूजा करतात. ही माणसे पाषाण प्रतिमांची मनोभावे पूजाअर्चा करतात. मात्र, प्राणीमात्रांविषयी निष्ठुर आहेत. ते धार्मिक गुरूचा थाटमाट पाहून त्यांना स्वीकारतात.

या ओव्या यादवकाळातील सर्वसामान्य माणसांचे धार्मिक वर्तन स्पष्ट करतात. यादवकाळातील सर्वसामान्य माणसाच्या कृती-उक्तीतील विसंगती बरोबरच वृत्ती प्रवृत्तीतील दंभ स्पष्ट करतात. या समाजात अंतर्मनापेक्षा बाह्य उपचाराला, भक्तीपेक्षा कर्मकांडाला, दिखाऊ उत्सवी वृत्तीला, अवडंबराला महत्त्व होते. या सगळ्यांचा ज्ञानदेव जाणतेपणाने निषेध करतात. यासाठी ज्ञानदेव धर्माची पारंपरिक कथन पद्धत अनुसरतात. धर्म असा सांगतो की, सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियं । प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मस्सनातनः ॥ खरे बोलावे, गोड बोलावे. खरे पण कटू बोलू नये. गोड परंतु खोटे बोलू नये असे धर्म सांगतो. त्यामुळे ज्ञानदेव कटू बोलतात, पण ते सत्य आहे. म्हणून ते सुंदर होते. अशावेळी ज्ञानदेवांचा सूर काहीसा चढल्यासारखा भासतो. मात्र, तो धर्माच्या पारंपरिक कथन पद्धतीनुसार गैर आहे असे म्हणता येत नाही. यादवकाळातील माणसांच्या चाली रिती पाहिल्या की, विचारापेक्षा आचाराला महत्त्व देत होते. त्यांना धर्माचे नेमके स्वरूप माहीत नव्हते. म्हणून त्यांना ज्ञानदेव अज्ञानी म्हणतात. अशा लोकांना ज्ञानदेव नेमका विचार देतात. अशावेळी ज्ञानदेवांचे द्रष्टेपण उमगते. त्यावेळी यादवकाळातील माणूस आणि सध्याचा माणूस यांच्यामध्ये तुलना होऊ लागते. मात्र, सध्या तरी हा माणूस बदलला का? हा प्रश्न मोठा आहे. कदाचित याचे उत्तर देणे कठीण होईल. पण प्रत्येकाला आपल्या मनाशी उत्तर देणे शक्य आहे. हे उत्तर जेव्हा 'साच' असेल तेव्हा आपण ज्ञानदेवांच्या शिकवणुकीकडे जाऊ.

संदर्भ : १. सार्थ ज्ञानेश्वरी, वारकरी शिक्षण संस्था, आळंदी देवाची, पुणे, १३.२६९ पृ. ६४०.
२. तत्रैव, १३.८११, पृ. ६८८.
३. तत्रैव, शं.वा. दांडेकर, पृ. ६८९.

(... विद्यापीठातील मराठी अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष आहेत.)

त्यामुळेच जनतेचा निवडणूक आयोगाच्या कामकाजावर पूर्ण विश्वास आहे.

नावे पाहिली तर असे दिसून येईल की बऱ्याच मतदारसंघातून ठराविक घराण्यातील

पेच्याचे काही कारण नाही. कारण तो त्यांच्या पक्षाचा निर्णय आहे. संसदेत व

२८ ऑक्टोबर २०१८ च्या 'लोकमत'मध्ये निष्ठावंताची उपेक्षा या शीर्षकाखाली लेख

सर्वप्रकारे प्रयत्न केले जातात. महाराष्ट्रातील बहुसंख्य जिल्ह्यात

घराणेशाहीच्या अस्तावरून काहीही आशा नाही.

१०/३/१९ लोकमत

त्यागमूर्ती गोपाळकाका देशपांडे

राहुरी येथील स्वातंत्र्यसैनिक गोपाळ भिकाजी देशपांडे यांचे झालेले निधन मनाला चुटपूर लावून गेले. डोक्यावर टोपी, नेहरू शर्ट, पायजमा घातलेले व्यक्तिमत्त्व. कायम कुणीही भेटले की खिशात हात घालून काहींना काही खाऊ देत असत. कापडाचे दुकान, बँक, लग्नसमारंभ किंवा रस्त्यात कुणीही भेटले की काका लवंग, बडीशेप, सुपारी, फुटाणे, शेंगदाणे असे एक ना अनेक खाऊ देत असत. सतत दुसऱ्यांना मदत करणे, खाऊ घालणारे त्यागमयी व्यक्तिमत्त्व विचारी निघून गेले.

गोपाळ देशपांडे यांचा जन्म २३ नोव्हेंबर रोजी पुणतांबा येथे झाला. ... आई, वडिलांचे छत्र हरपल्यानंतर मामा विश्वनाथ सांब यांनी मायेचा

आधार दिला. राहुरी येथील विद्या मंदिर प्रशालेत अकरावीपर्यंत शिक्षण पूर्ण केले. त्याकाळात विद्यार्थ्यांना शिकविण्यासाठी शिक्षक मिळत नव्हते. दायते गुरुजींच्या इच्छेनुसार गोपाळ काकांनी तीन वर्षे मुलांना मोफत ज्ञानदान दिले. गोपाळकाकासारखा शिकविणारा मी आयुष्यात पाहिला नाही, असे उद्गार त्यावेळी स्वातंत्र्यसैनिक गोपर्धनशेठ बिहाणी यांनी काढले होते.

सूर्यभान वहाडणे, वसंत वहाडणे, अर्जुन ... यांच्या माध्यमातून संपर्क आला. संघाचे प्रचारक बाबासाहेब पुरंदरे यांच्याशी ... चालवित असताना संबंध आला. आयुर्वेद शाखा सुरू ठेवण्याचे काम ... त्यातून अनेक माणसे जोडली. धाकटे बंधू गोदावरी नदीच्या पाण्यात बुडत ... त्याचे लक्षात येताच क्षणाचाही विलंब न लावता नदीत उडी घेतली.

हत्यारांचा प्राचीन कारखाना

एकदा वाचताना संदर्भ आला. नेवासा गावाजवळ एक चिरकी नाला आहे. या नाल्याच्या काठावर पुरातत्त्वीय उत्खनन झाल्याचे समजले. उत्खननाच्या विषयामुळे माझ्या लक्षात हा संदर्भ आला. त्याला पुस्ती अशी होती की, ही अश्मयुगीन हत्यारे अगदी वरच्या थरात सापडली. त्यानंतर मला एक उद्योगच लागला.

नेवासा गावातील माणूस भेटला की विचारायचे, चिरकी नाला कोठे? खूप दिवस झाले पण या प्रश्नाचे उत्तर काही सापडत नव्हते. नेवासा गावाहून जाताना नदी, ओढे, नाले पाहायचो. मनाशी अंदाज बांधायचो. गुगल मॅपवर पाहायचो, पण उलगडा होत नव्हता. शेवटी माझे संशोधक विद्यार्थी राजाराम घाडगे आणि जवाहर घोडेचोर यांना घेऊन देवगडपासून नदीच्या मार्गाने निघालो. पात्रातून चालताना प्रवरेचे हे रूप मला नवीन होते. नदी फुलावरून दिसते, त्यापेक्षा तिच्या कोरड्या पात्रात उतरल्यावर तिची भव्यता नजरेस भरते. एखाद दुसऱ्या ठिकाणी प्रवरेच्या पात्राची सुंदरता नजरेस यायची. तशीच नदीतील वाळू उपशामुळे झालेली हानी पाहायचो. यामध्ये आमचे मुख्य लक्ष हे नदीला ओढा मिळायच्या ठिकाणावर. उत्खननाचा काही अंदाज लागतो का ते पाहायचो. झालेच तर फोटो काढायचो.

आजूबाजूला कोणी भेटलेच तर चर्चा करायचो. संध्याकाळ होत आली. पण काही मागमूस लागत नव्हता. एका मंदिराजवळ गेलो. दर्शन घेतले. तेवढ्यात एक माणूस चौकशी करायला लागला. कोण? कोठले? काय चालले? त्या माणसाचे आणखी साथीदार आले. ते खूप चौकशी करायला लागले. त्यांना असे वाटले की, आम्ही ... पाकिटमार वाटला असावा. आम्ही ... कसेबसे सांगून आम्ही तेथून निघालो. असे एक ना अनेक अनुभव येत होते. चिरकी नाला काही सापडत नव्हता. माझा अवकाशी शोध सुरू होता. यामध्ये आणखी संदर्भ येत होते. त्यामुळे संदिग्धता आणखी वाढत होती. तसेच हा नाला संशोधनातून दिसत होता, पण प्रत्यक्षात भेटत नव्हता. नेवासा परिसरात अश्मयुगीन काळातील मानवी वसाहतीचे अनेक तथ्ये उत्खननात सापडली आहेत. त्यातील एक स्थान हे नेवासाजवळील चिरकी नाला होते. ... त्यानंतर जी. कॉर्विनस आणि इतरांनी येथे तसेच राजगुरू, पप्पू, अन्सारी यांनीही

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

उत्खनन केले. येथे २ हजार ४०० पेक्षा अधिक हत्यारे आढळून आली.

यात हात कुऱ्हाडी, फरशा, तोड हत्यारे, तासण्या, वेधण्या, चाकू, छिलके, गाभे आदी ... मानवाने ... अशा प्रकारच्या ... वसाहतीच्या शिळा अर्धवट ... मुद्दाम रचलेल्या स्थितीत आढळल्या. या शिळा वस्तीस्थानास सर अथवा कुंपण घालण्यासाठी योजनापूर्वक रचल्या असल्याची शक्यता आहे, असे मानले जाते. ही हत्यारे आणि चोरी शिरपुरी (पेहूवाडी) येथे सापडलेल्या अवजारांमध्ये बरेच साम्य आढळले. आद्य पुराश्म युगापासून मध्याश्मयुगाच्या काळापर्यंतच्या मानवी वस्तीचे सलगपणे पुरावे मिळणारे नेवासे हे महाराष्ट्रातील एकमेव उदाहरण असल्याचे सांकलियांनी सिद्ध केले आहे. नेवासाजवळील ... चिरकी ... हत्यारांच्या उद्योगाला सांकलिया यांनी

नेवासियन असे नाव दिले.

त्यामुळे नेवासा गावाची पुरातत्त्व शास्त्रात एक स्वतंत्र ओळख निर्माण झाली. अश्मयुगातील हा मानव रानटी व भटका होता. तो दगडाची हत्यारे करून राहत होता. मध्य-अश्म-युगामध्ये तो सूक्ष्मदृष्टीत व रंगीत दगडांची हत्यारे करू लागला. ताम्र-पाषाण युगात तो घरे करून राहू लागला. या पार्श्वभूमीवर नेवासा परिसरात दोन लाख वर्षांहून अधिक काळापासून मानवी अस्तित्व आहे, असे मानता येते. या हत्यारांच्या कारखान्याचे एक वैशिष्ट्य आहे. ते म्हणजे, हे स्थळ भटक्या मानवाने शोधलेले आहे. नेवासा गावाजवळ प्रवरा नदी पूर्व वाहिनी आहे. पुढे ती उत्तर वाहिनी होते. नदीचा पूर्व किनारा खडकाळ तर पश्चिम किनाऱ्यावर सुपीक काळीभोर माती आहे. अश्मयुगीन भटक्या मानवाने कठीण दगडांचा शोध घेत नदीच्या उंच असणाऱ्या पूर्व किनाऱ्याला वस्ती केली. त्याकाळी प्रवरा नदीचे पात्र विस्तीर्ण असणार.

निबीड अरण्य, अनेक श्वापदे अशा पार्श्वभूमीवर आदिमानवाने दगडांचा घेतलेला शोध कितीतरी मौलिक वाटतो. कारण आजही आपली नेवासा येथील दगडाची गुणवत्ता सर्वोत्तम मानली जाते. या सर्वोत्तमतेचा शोध आपल्या पूर्वजांनी कुठल्याही साधनांशिवाय लावला. ... होता ... हा हत्यारांचा प्राचीन कारखाना होता.

लौकिक मान्यता अजिबात नाही. अशा ... तपस्वर्या म्हणून तपस्याच्या भूमिकेत ... काम जीवनभर ही व्यक्तिरेखे करीत राहिली ... माझ्यासारख्याला भावले. हे चरित्र म्हणून ... राहिले नाही, तर संघकार्यात मला जे ... भावले, भावले त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे हे ... आहेत. हे वर्णन त्यांचे संपूर्ण व्यक्तिमत्त्व ... परिचित करत नाही, ही मर्यादा मला ... आहे. तरी हे मांडण्याचे धाडस केले ... ही व्यक्तित्वे प्रामुख्याने नगर ... कालीन आहेत; पण ही परिपूर्ण यादी ... अनेक मोठी नावे यात नसतील; पण ... मर्यादा पृष्ठसंख्येमुळे आल्या. त्यामुळे ... असणारी काही व्यक्तिचित्रे ... नाहीत.

... धर्माधिकारी नगरला ... ज्यांनी मला संघकार्यात बांधून ... ज्यांच्या व्यवहारी वागण्यातून ... शिकायला मिळाले ते नवनीतभाई ... प्रचारक असताना ज्यांनी ग्रामीण ... संस्कार केले ते वसंतराव वहाडणे ... प्रचारक यांच्या सहवासातून ... टिकलो.

... लेखमाला लिहायला लागलो, ... समाजमाध्यमांतून अनपेक्षितपणे ... लागले. सूचना यायला ... या आठवणीत भर ... लागले. मला पण त्यामुळे उत्साह ... आणि लिहीत गेलो प्रश्न ... तुम्ही या आठवणी लिहून ... का? पण वाचक हो हा ... खोलवर मनात उसल्या ... झाले आणि त्या बाहेर ... झाली.

... नातेवाईकांनी फोन ... केली तेव्हा लक्षात आले हे ... होते. अनेकांच्या ... वडील, आमचे सासरे,

१४/५/२०१९ लोकमत

सांस्कृतिक अनास्था

जगण्याचे पूर्व संदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

दोन चार दिवसांपूर्वी नेवासा गावामध्ये ज्ञानेश्वर महाराज मंदिराकडे जाणाऱ्या रस्त्यावर पंधरा-वीस फुटांचे भगदाड पडले. लोकांमध्ये कुतूहलाने चर्चा झाली. प्रशासनाने काळजीपूर्वक पाहणी करून भगदाड बुजवून टाकले. पुरातत्त्व खात्याला सांगायला हवे होते, असे सांगून वार्तांकन पूर्ण केले.

अशाप्रकारच्या घटना अधूनमधून नेहमी घडत असतात. अचानकपणे समोर काहीतरी तथ्य येते. नंतर त्यावर चर्चा होतात. कालांतराने त्या हवेत विरून जातात. असे होण्याला एकमेव कारण म्हणजे आपल्या सगळ्यांची सांस्कृतिक अनास्था होय. आपण नेहमी चर्चा करतो, पण प्रश्नांच्या मुळाशी जाऊन त्यांचे सत्य शोधण्याचा प्रयत्न करीत नसतो. हे एक सार्वत्रिक सत्य आहे.

माझ्या वाचनात एक लेख आला. तो लेख १९३८ मधील भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या त्रैमासिकातील आहे. प. रा. गुप्ते यांचा 'नेवासे येथील प्राचीन अवशेष' नावाचा लेख आहे. गुप्ते प्रशासकीय कामकाजाच्या निमित्त नेवाशाला यायचे. त्यावेळी त्यांनी या गावाची पाहणी केली. त्याविषयीच्या नोंदी आणि त्या अनुषंगाने त्यांना जाणवणारी तथ्ये या लेखात येतात. या लेखामध्ये नेवासा बुद्रूक आणि खुर्द मधील अनेक इमारती, दगडी अवशेष यांच्या नोंदी लिहिल्या आहेत. त्याविषयी अत्यंत वास्तवतेने आपली मते मांडली आहेत. उदाहरणार्थ, ते म्हणतात, नेवासा खुर्दमध्ये नदीच्या ...

नेवासा गावातील रस्त्यावर पडलेले भगदाड

बंगल्यामधील एका मोठ्या ... एक भले मोठे दगडी तोरण पडलेले ... त्याचा एक तुकडा ... आहे. ... पाहिजे. तोरण मुंबईला नेले पाहिजे, असे ... कलेक्टर ... पण ... फारसा ... पडणार नाही ... मिळणार नाही. म्हणून ... नेवाशाच्या ...

अशा अनेक नोंदी जुन्या साधनांमध्ये जागोजागी सापडतात. गावातील दोन चार लोक त्यांच्याविषयी भरभरून बोलतात, तर काही दुर्लक्ष करतात. सामान्यपणे जमिनीचा प्रश्न हा त्याच्या मालमत्तेशी निगडित असल्यामुळे जमीन मालक मंडळी अशी अनेक तथ्ये उजेडात आणण्याच्या विरोधात असतात. तसेच काहींना वाटते की ही ऐतिहासिक भुते कशाला उजेडात आणायची? कशासाठी वर्तमान काळ बिघडवायचा? तर काहींना वाटत असते, हा भूतकाळ म्हणजे विशिष्ट संस्कृतीचा गौरव तर काहींची मानहानी. त्यामुळे या भूतकाळाकडे तुच्छतेने किंवा भावनेच्या दृष्टीने पाहिले जाते. प्रश्न हा दिसतो की, हा जो काही भूतकाळ असतो, तो एक सत्य म्हणून समजून घ्यावे. कसलाही अभिनिवेश न बाळगता आपल्या इतिहासाचा एक टप्पा म्हणून त्याकडे पाहिले जात नाही. दुर्दैवाने असे कधीही होत नाही. त्यामुळे बऱ्याचदा इतिहासाकडे दुर्लक्ष होते.

म्हणून एखाद्या हल्ल्यामध्ये उद्ध्वस्त ...

सांगितल्या जातात. पण मला नेहमी वाटते की याहीपेक्षा भयंकरपणे आपण, आपल्या पिढ्या ऐतिहासिक वास्तू उद्ध्वस्त करीत असतो. त्याविषयी आपण कधी बोलत नसतो किंवा त्याविषयी आपल्याला काहीही वाटत नाही.

बऱ्याचदा असे दिसते की, गावांमध्ये एखादा सार्वजनिक काम करत असताना उत्साहामध्ये किंवा अजाणतेपणाने जुन्या वास्तूंची अवशेषांची पुन्हा मांडणी केली जाते. त्यावेळी सगळ्यांना वाटत असते की, आपण चांगले निर्माण करतोय. पण आपण यानिमित्ताने एक ऐतिहासिक वास्तू भुईसपाट करतो असे कुणाला वाटत नाही. हे फार भयंकर आहे. हे ऐतिहासिक अज्ञान, आर्थिक, वेळेची बचत, उत्साह किंवा सांस्कृतिक अनास्था, मला हल्ल्यात उद्ध्वस्त झालेल्या हानीपेक्षा मोठी वाटते. कारण इतिहास माहित नसणे एक वेळ समजू शकते. पण ऐतिहासिक अवशेषांचे आपण सातत्याने अवहेलना करत आलेलो आहे. त्यांच्याविषयी आपण नेहमीच सार्वत्रिक अनास्था दाखवली आहे. हे आपल्या समाजाचे वास्तव निश्चितच कठीण आहे.

असे म्हटले जाते, इतिहास निर्माण करणे, तो प्राणपणाने जपणे ही एक वृत्ती असते. जसे ब्रिटिशांनी शेक्सपियरचे गाव, त्याच्या वास्तू जतन केल्या आहेत, त्यांचे संवर्धन केले आहे. तसे आपल्या मराठी माणसांनी संवर्धन केल्याची फार कमी उदाहरणे सापडतात. शेवटी त्याचे कारण म्हणजे, तुमची आमची सांस्कृतिक अनास्था ...

आई

जेव्हा एक आई करते,
नऊ महिने त्रास सहन
तेव्हाच मिळते आपल्याला
इतके सुंदर जीवन

ईश्वराने दिलेली सर्वात
सुंदर भेट आई
लेकराचे पोट भरून
उपाशी राहणारी आई

मुलांसाठी सर्वकाही
त्याग करणारी आई
मुलांच्या समृद्धीसाठी
प्रार्थना करणारी आई

स्वत:चे दु:ख लपवून
सुखी ठेवणारी आई
अखेरच्या श्वासापर्यंत
घराचा विचार करणारी आई

म्हणून या माय माऊलीला
करतो मी नमन
करतो मी नमन...आई

- संकेत गजानन राठोड

नाटक, नाट्यकला एक धुंदी आहे. ...

प्राचीन आंतरराष्ट्रीय व्यापार

विविध व्यवसायामुळे, व्यापारामुळे नेवाशातील लोकांचे जीवनमान, राहणीमान उंचावले होते. त्याचा परिणाम म्हणून याकाळातील नेवासा येथील बांधकामाच्या दर्जात वाढ झाली. हे सर्व निष्कर्ष, तथ्ये नेवाशाच्या व्यापाराचे पुरावे देतात. नेवाशावरील रोमन प्रभाव सांगतात. या सगळ्यातून नेवासा येथील व्यापाराविषयी बहुविध माहिती मिळते. असा हा सातवाहन काळ हा संपन्न मानला जातो.

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

शेतक...
रानडुक्...

दुष्काळामुळे आर्थिक अडचणी येऊन शेतकऱ्यांना नैराश्य येत आहे. यातून शेतकरी आत्महत्या घडत आहेत. यात आणखी भर पडली आहे, ती रानडुक्करे, हरीण. हे प्राणी शेतीपिकांचे मोठे नुकसान करीत आहेत. यात शेतकऱ्यांसमोर मोठे संकट रानडुक्करांचे आहे. याचा मोठा धसका शेतकऱ्यांनी घेतला आहे.

करीत असते. तांबडं फुटायला लागल्यावर त्यात सर्वांनी हात टाकले. अंबाजोगाई येथील ग्रामीण रुग्णालयात आम्ही

स्नेहाला समजत नव्हते. ... वडिलांनाही तिने काहीही सांगितले नव्हते. परंतु दीर्घकाळ संपर्क न ठेवणाऱ्या मुलीचे

यांना धक्का बसला. त्यांनी तातडीने विभक्त होण्याचा निर्णय घेतला. हातात

९/२/२१ लोकमत

मराठे काळातील, पेशवाईतील कोरीव लेख

मराठी भाषेची उपेक्षा ही आजची नव्हे, ती जुनीच! अगदी जन्मापासूनच म्हणावी लागते. या मराठा, पेशवाई काळात मराठी भाषेवर अरबी, फार्सीचा प्रभाव होता. त्यानंतर ब्रिटिश काळात इंग्लिशचा प्रभाव राहिला. आज ब्रिटिश गेले, पण भाषेचा प्रभाव मागे ठेवून!

जगण्याचे पूर्व संदर्भ

● **प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे**

मागच्या आठवड्यात आपण यादव काळातील म्हणजे, तेराव्या शतकातील कोरीव लेख पाहिले. त्यानंतर आपण आज मराठा - पेशवा काळातील, म्हणजे सतराव्या - अठराव्या शतकातील काही कोरीव लेखांचा विचार करणार आहोत. तो करीत असताना एक तथ्य समोर येते. मराठाकाळात नेवासा प्रांत आणि छत्रपती शिवाजी महाराज यांच्यातील काही संबंध दिसतात का? यासंदर्भात एक फार रोचक तथ्य पुढे येते. छत्रपती शिवाजी महाराजांचा नातू आणि संभाजी महाराजांचा मुलगा छत्रपती शाहू हे औरंगजेब बादशहाच्या कैदेत जवळपास अठरा वर्षे होते. ते कैदेत असतानाच बादशहाने शाहूंचा विवाह नोव्हेंबर १७०३ मध्ये लावून दिला. याप्रसंगी बादशहाने छत्रपती शाहूंना पाच प्रांत आहेर म्हणून दिले. त्यामधील एक प्रांत हा नेवासा होता ! त्यानंतर छत्रपती शाहू यांनी कैदेतून सुटका झाल्यानंतर बादशहा औरंगजेबाची मुलगी बेगम झीनतुन्नीस यांच्या स्मरणार्थ सातारा येथे अदालत वाड्याच्या जवळ एक मशीद उभारली. या मशिदीला बेगम मशीद म्हणतात. मराठा व मोगल संघर्षातील हा एक अलक्षित, पण महत्त्वाचा असा समन्वयाचा पैलू आहे. या समन्वयाचा धागा नेवाशाशी जोडला आहे.

अर्थात छत्रपती शिवाजी महाराजांचा आणि नेवासा या गावाचा सरळ संबंध आला नसला, तरी तो त्यांच्या नातवाच्या विवाहाच्या निमित्ताने का होईना आला. अशाच आणखी एकप्रकारे छत्रपती शिवाजी महाराजांचा आणखी एक संदर्भ नेवासा प्रांताशी आहे. त्याचा पुन्हा कधीतरी स्वतंत्रपणे विचार करु.

सन १७०३ पासून नेवासा प्रांत मराठ्यांच्या राज्यात आला. सन १७५९ मध्ये अहमदनगरचा किल्ला पेशव्यांच्या ताब्यात आला. त्यानंतर १८०३ मध्ये वेलस्लीने अहमदनगरचा किल्ला जिंकून घेतला. शंभर वर्षं मराठेशाहीत, पेशवाईत होता, असे म्हणता येते. पेशवेकाळामध्ये गोदावरी, प्रवरेच्या संगमावर टोके हे एक सुनियोजितपणे वसविलेले गाव होते. या गावाच्या पूर्वेला प्रवरासंगम, उत्तरेला कायगाव अशी गावे होती. होती असेच म्हणावे लागते. कारण आता ही गावे स्थलांतरित झाली आहेत. त्यामुळे आता ही जुनी गावे वेड्या बाभळी, जुन्या बांधकामांच्या भग्नावशेषांत शोधावी लागतात. या गावांच्या इतिहासाचा अंदाज करावा लागतो. मराठेकालीन स्थापत्यशैलीचा एक उत्तम नमुना पाहायचा झाल्यास टोके या गावी यावे लागते. या गावामध्ये सिद्धेश्वराचे भव्य मंदिर आहे. त्याचबरोबर गोदावरी आणि प्रवरेच्या काठावर अनेक घाट आहेत. हे सर्व पाहिले की टोक्याचे वैभव लक्षात येते. अर्थात आपल्या नेहमीच्या सार्वजनिक अनास्थेमुळे पाणी, गाळ, वेड्या बाभळी आणि दिवसेंदिवस जीर्ण होत चाललेल्या बांधकामामुळे हे वैभव वेगाने नष्ट होत चाललेले आहे. टोके या गावी आठ शिलालेख आहेत. त्यातील काही शिलालेख हे आजही पाहायला मिळतात.

हे शिलालेख तेथील नाव घाट, बारामतीकर घाट, गद्रे घाट, फडणवीस घाट, तसेच प्रवरा नदीवरील घाटांवर कोरलेले आहेत. यापैकी दोन कोरीव लेखांवर काळाचे उल्लेख नाहीत. उर्वरित पाच शिलालेखांवर स्पष्टपणे उल्लेख आहेत. यातील एक शिलालेख हा धर्मशाळेवर होता. यातील सर्वात जुना शिलालेख हा सन १६९२ चा आहे, तर सर्वात अलीकडचा सन १८३७ मधील आहे. सन १८३७ मधील शिलालेख वगळता उर्वरित सर्व शिलालेख हे पेशवाईतील आहेत. घाटांच्या निर्मितीची एक आठवण, नोंद म्हणून हे सर्व शिलालेख कोरलेले आहेत. या शिलालेखांमध्ये लोकोपयोगी कामांचे श्रेय किंवा निर्मिती करणाऱ्या दानशूर व्यक्तींची नावे, काळाचे उल्लेख येतात. यामधील काही व्यक्तींची नावे आज अपरिचित वाटतात, तर काही परिचित असतात. यातील बारामतीकर घाट हा बारामतीकर सावकारांनी निर्मिलेला आहे. ते पेशव्यांचे सावकार होते. पेशव्यांना आर्थिक रसद पुरवण्याचे काम ते करीत असत. दुसऱ्या फडणवीस घाटाची निर्मिती पेशव्यांचे कारभारी नाना फडणवीस यांनी केलेली आहे. नाना फडणवीसांचा वाडा टोके येथे होता.

पाण्याची तीव्र टंचाई निर्माण झाली. त्यामुळे राहण्याची शक्यता आहे.

१८ मे २०१८ (लोकमत)

यादवकाळातील यात्रा आणि बाजार

शाप

लेक माझी सुकुमार
जशी गुलाबाची कळी
हिच्यासोबत खेळण्या
जमल्या अंगणात मुली
लेक पडली, झडली
आई बोलाया शिकली
गोलाकार भवयांमध्ये
भाळी शोभते टिकली
...त्यं टोचलं मी नाक
...नी हालती चुगड्या
...ळ उडे उंबऱ्यात
...री खेळती फुगड्या
गोऱ्या गोऱ्या हातावर
नक्षी काढते मेंदीनं
ठुमकत चालते डौलानं
छुमछुम वाजते पैंजण
...सा जाते शाळेमधी
...ा गिरवते रात्री
...या डोळ्यापुढं उभ्या
...ी रमाई सावित्री
लेक शिकली शिकली
तिने पसरीले बाहू
गोष्टी सांगते पिढीला
जशी शिवबाची जिजाऊ

...कली शिकली
...काळावर स्वार
...ा आता ती
...धीर वार
दुसरी होती अशीच
जपली मी तीन मास
त्यानं गर्भात खुडिली
तिनं घेण्याआधी श्वास
...शिकलेला
...ा अडाणी
...ं झपाटलं
...ा भूतांनी
एका एका लेकीसाठी
...ती तरसल्या आया-बाया
...त्या करणीनं कोपल्या
साऱ्या रानात मावल्या
...दुष्काळ
...हे पाप
...क्यांचा
...ष्ट्राला शाप

- संदीप गो नागरे, देडगावकर

नेवासा गावामध्ये म्हाळसा मंदिर होते. या देवळाचा पश्चिम दरवाजा हा नदीच्या घाटावर होता. तो घाट उतरून गेले की, नदीच्या वाळवंटात म्हाळसा देवीची यात्रा भरायची. याच ठिकाणी नेवाशातील बाजार भरायचा. या बाजारात चक्रधर हे कापुरु, कस्तुरि, सडक, चवर, पाटाउ, मोतीये, उंचनीच सकळै अशा वस्तू खरेदी करतात

खेड्यांमध्ये किंवा निमशहरी गावांमध्ये **आजही बाजार, यात्रांना महत्त्व आहे. बाजाराच्या ठरल्या दिवशी सर्व व्यवहार होतात. पण या दिवशी निव्वळ व्यवहार** नसतात. तर त्यामध्ये माणसांच्या भेटीगाठीही होत असतात. बाजार हे एक निमित्त असते. त्यानिमित्ताने अनेक गोष्टी साधल्या जातात. अशा दिवशी गावांचे नेहमीचे रूप पालटून काहीसे धांदलीचे, गडबडीचे रूप गावाला येते. लोकांचे आठवडाभराचे, वर्षाचे नित्याचे जगणे वागणे बदलून जाते. म्हणून हे बाजार, यात्रा गावाच्या सांस्कृतिक जीवनाशी घट्ट जोडलेले असतात. अनेक वर्षांपासून बाजार, यात्रा आणि माणूस यातील नाते अव्याहत सुरू आहे.

पण हे नेमके किती वर्षांपासून? मला तर नेहमी असा प्रश्न पडत असतो. एखाद्या गावातील बाजार, यात्रा कधीपासून भरत असतील? कसे भरविले गेले असतील? कारण आजही आपण पाहतो, एखाद्या गावामध्ये नव्याने बाजार भरविला जातो. त्यासाठी खूप खटपट करावी लागते. बाजार रुळायला, त्याचा लौकिक वाढायला वेळ लागतो. काही तर ठिकाणे अशीही असतात की, तेथील गावांची वसती उठून जाते, पण बाजार तेथेच कायम राहतो. सामान्यत: बाजार, यात्रा आणि रूढ परंपरा यांच्यामध्ये सहसा बदल होत नाहीत. आज आपण नेवाशाच्या बाजाराचा, यात्रेचा विचार करणार आहोत. यादव राजांच्या काळात नेवाशातील लाडमोड टेकडीवर फारशी वसती नव्हती. 'ज्ञानेश्वरी' निर्मितीच्या काळात लाडमोडवर स्मशान होते, असे मानले जाते. म्हणजे सध्याच्या नेवासा गावात यादवकाळातील मानवी वसती **होती. या काळातील नेवासा येथील जीवन पाहावयाचे झाल्यास 'लीळाचरित्र'या** ग्रंथाकडे वळावे लागते आणि त्यातील तपशील अधिक नेमकेपणाने जाणून घ्यायचे असतील तर महानुभावीय 'स्थानपोथी'या ग्रंथाकडे वळावे लागते. इसवीसन १२७० ते १२७८ या काळात चक्रधर हे नेवासा येथे आले असावे. नेवासा येथे त्यांचे चार महिने वास्तव्य होते, असे मानले जाते. यादवकाळात नेवासा गाव हे खंपणक होते. म्हणजे नेवाशाला निव्वळ

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

गाव असा दर्जा नव्हता, तर शासन व्यवहारात नेवाशाला महत्त्वाचे स्थान होते. सराला गावापासून म्हाइंभट हे राजकार्यासाठी नेवाशाला येत होते. नागदेवाचार्य हे डोंबेग्रामहून म्हणजे कमालपूरहून नेवाशाला बाजारासाठी यायचे. नेवासा येथून एक रस्ता हा डोंबेग्राम म्हणजे कमालपूर आणि देईगाव येथे जात होता.

नेवाशाच्या बाहेर जेथे दोन मार्ग परस्परांना छेदायचे, त्या चौकात गणपतीचे मंदिर होते. त्याला चौबारा गणेश असे म्हणले जायचे. ही मंदिरे चार द्वारांची, म्हणजे त्यांना चारी बाजूंना दरवाजे होते. ही मंदिरे चौकात होती, म्हणून त्यांना चौबारा गणेश म्हणत ... चार बाजूंना अशी मंदिरे होती. ब्रह्मानंद देशपांडे यांच्या मते, यादवकाळी नेवासा गावामध्ये बाजारांच्या दोन ओळी असाव्या. त्यातील **एक ही पूर्व-पश्चिम आणि दुसरी उत्तर-दक्षिण अशी** असावी.

'लीळाचरित्रा'मध्ये नेवाशाच्या यात्रेचे आणि बाजाराचे वर्णन येते. नेवाशात माघ महिन्याच्या पौर्णिमेला 'सिंपण' व्हायचे. त्यानंतर म्हाळसेची यात्रा व्हायची. त्याचे संदर्भ आजच्या नेवाशातील यात्रेशी जुळतात. नेवाशातील सध्याची यात्रा रथसप्तमी ते पंचमी अशा पंधरा दिवसांची आहे. नेवासा गावामध्ये म्हाळसा मंदिर होते. या देवळाचा पश्चिम दरवाजा हा नदीच्या घाटावर होता. तो घाट उतरून गेले की, नदीच्या वाळवंटात म्हाळसा देवीची यात्रा भरायची. याच ठिकाणी नेवाशातील बाजार भरायचा. या बाजारात चक्रधर हे कापुरु, कस्तुरि, सडक, चवर, पाटाउ, मोतीये, उंचनीच सकळै अशा वस्तू खरेदी करतात. या बाजारांमध्ये मांडलिक असायचे. या बाजारातील एक साधूच्या वेशातील माणूस छातीवर शेगडी ठेवून पैरा गा, पैरा गा म्हणजे दूर व्हा, दूर व्हा असा ओरडत होता. या बाजारात चंदनाच्या वड्या विकल्या जात. म्हणजे हे बाजार, यात्रा फक्त भाजीपाला, जनावरांचे नव्हते. तर ते जीवनोपयोगी, नित्योपयोगी वस्तुंचे होते. तसेच या बाजारांमध्ये उंची वस्त्रे, माणिक मोतीही विकले जायचे.

हे सर्व पाहिले की लक्षात येते. नेवाशाची यात्रा, बाजार हे खूप जुने आहेत. त्यांचे थेट यादवकालापर्यंतचे संदर्भ सापडतात.

या माऊलीची हाक...

ललित

शुभांगी शेलार- आमटे

ग्रंथोपजीविये

आज धावपळीचे युग आहे. इंटरनेट व मोबाईलच्या जमान्यात काम करताना आज प्रत्येक व्यक्ती ताणतणावात जीवन जगत आहे. या तणावातून मुक्त होण्यासाठी संगीत हे प्रभावी माध्यम ठरत आहे हे विविध संशोधनातून सिध्द होत आहे. संगीत थेरपी उपचार पध्दती वेगाने विकसित होत आहे. तिचा वापर तणाव दूर करण्यासाठी आरोग्य मजबूतीसाठी होत आहे. दि.२६ मार्च रोजी जागतिक संगीतोपचार दिन पार पडला. त्यानिमित्त हा लेख.

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

ज्ञानेश्वरीच्या [illegible] 'ग्रंथोपजीविये' शब्द वेगळा वाटतो. ग्रंथ हे ज्यांचे जगणे झाले आहे. अशी माणसे काही कमी नाहीत. कसल्याही व्यावहारिक हेतूशिवाय ग्रंथांचे लेखन वाचन करणे, त्यातील आनंद घेणे, हे ज्यांचे नित्याचे जीवन झाले आहे. ग्रंथ हे ज्यांचे श्वासोच्छ्वास झाले आहेत. अशी माणसे जगामध्ये काही कमी नाहीत. 'ग्रंथोपजीविये' वेगळेच. असे मराठी भाषेमधून ग्रंथांची निर्मिती करणारे लेखक, मध्ययुगीन कालखंडामध्ये म्हणजे तेराव्या शतकापासून एकोणिसाव्या शतकापर्यंतच्या काळामध्ये नेवासा परिसरात होऊन गेले. त्यातीलच ग्रंथनिर्मिती करणारी काही माणसे मध्ययुगामध्ये नेवासा आणि त्याभोवतीच्या परिसरामध्ये होऊन गेली. या सर्वांचा नेवासा गावाशी जन्माने, कार्याने तर काहींचा कुलदैवतामुळे नाते आहे. यातील कुणाचा ना कुणाचातरी नात्याशी जागत या कवी, लेखकांनी नेवाश्याविषयी आत्मियतेने लिहित नेवासा गावाला मराठी साहित्यात चिरंतन केले. या सर्व लेखकांचे वैशिष्ट्य म्हणजे, ते सर्व भिन्न पंथांचे, देवतांचे अनुयायी होते. त्यांनी वेगवेगळ्या स्वामी, काही एकाच गावाविषयी लिहिले. त्यामुळे एकाच गावाचे साहित्यातून विभिन्न पैलू पुढे आले. यातून मध्ययुगीन नेवासा गाव साकार झाले. अर्थात, हे बहुतेक सर्व लेखक पद्यातून लेखन करतात. त्यामुळे स्वाभाविकपणे त्यांच्या ग्रंथातील सामाजिक चित्रणाला मर्यादा येतात. ज्ञानदेवांची नेवासा ही [illegible] नेवासासु ॥ येथे ज्ञानेश्वरांनी 'ज्ञानेश्वरी' या ग्रंथाचे लेखन केले. ज्ञानेश्वर

आणि त्यांची भावंडे पैठणहून नेवाश्यास आली. त्यानंतर ज्ञानेश्वरांनी निवृत्तीनाथांच्या आज्ञेवरून 'ज्ञानेश्वरी' आणि 'अमृतानुभव' या ग्रंथांची निर्मिती केली. त्यानंतर ते आळंदीकडे गेले. महानुभव आचार्य म्हाइंभट [illegible] नागदेवाचार्यांनंतरचे दुसरे आचार्य होते. ते गोदावरीतीरावरील नेवासे प्रांतातील राहणारे होते. या म्हाइंभटांनी पाच गद्य ग्रंथ लिहिले. त्यात 'पूजावसर' हा ग्रंथ विशेष महत्त्वाचा आहे. त्यात त्यांनी श्रीचक्रधरांची जी दिनचर्या जवळून पाहिली होती, तिचे वर्णन केले आहे. यांनी 'पूजावसर', 'नामाचे दहा ठाय', 'गुर्जरान', 'रत्नमाळी' अशा ग्रंथांची निर्मिती केली. 'ज्ञानेश्वरी' अक्षरबद्ध करणारे सच्चिदानंदबाबा (इ. स.१२९० अंदाजे) यांनी 'ज्ञानेश्वरविजय' या ग्रंथाची निर्मिती केली. मात्र हा ग्रंथ उपलब्ध नाही. याशिवाय त्यांचे चार अभंग उपलब्ध आहेत. हे देशस्थ ऋग्वेदी ब्राह्मण, त्यांचे उपनाव थावरे असे असून त्यांच्याकडे नेवासे गावचे कुळकर्णपद होते. त्यांनी केलेल्या अभंग रचनेपैकी चार-एक अभंग वि. का. राजवाडे यांना संत संताजी जगनाडे यांच्या वहीमध्ये उपलब्ध झाले आहेत. तथो थोशा हे महानुभाव शाहीर नेवासा प्रांती राहणारे होते. त्यांचे गुरु गोविंद हे विद्वान घराण्यातील होते. [illegible] प्रसिद्ध आहे. [illegible] होता. पांडोबा व मोतीराम हे त्यांचे शिष्य

होते. सध्या त्यांचे घराणे शिरूर तालुक्यात आहे, असे मानले जाते. चिंत्र सिद्धोगोविंद तावरा (इ.स.१७०० अंदाजे) हे सच्चिदानंदबाबा यांचे वंशज असावेत, असा गं. ना. मुजुमदार यांचा कयास आहे. त्यांच्या 'भैरवपुराण' ग्रंथाची पोथीही नेवासे बुद्रुक येथे मिळाली. या ग्रंथाचे तीन अध्याय व २६६ ओव्या आहेत. ग्रंथामध्ये रचनाकाल असा लेखनकाळ दिलेला नाही. भाषेवरून हा ग्रंथ इ. स. १७०० च्या आसपासचा असावा, असे मानले जाते. या ग्रंथाचे हस्तलिखित भारत इतिहास संशोधन मंडळात संग्रहित आहे.

यदुमणिक (अंदाजे इ. स. १७२५) यांचे उपनाव पाठक होते. हे मूळचे नेवाशाचे राहणारे होते. गणेशोपासक असणाऱ्या या कवीची कुलदेवता ही नेवाशाची मोहिनी (महालया) ही होती. ते आपल्या नावापुढे माणिक, माणिकेश किंवा माणिकेश्वर असे नाव जोडतात. त्यावरून ते माणिकेशाचे शिष्य किंवा पुत्र असावेत. संजीवनी टीकेखेरीज यदुमणिकांनी गीतगोविंद, [illegible] केली आहे. मात्र, त्यांच्या काव्यामध्ये नेवाश्याच्या महालयाचा स्पष्ट उल्लेख येतो.

बहिरा जातवेद किंवा बहिरंभट किंवा बहिरा पिसा यांचा काळ अंदाजे इ. स. चे १४ वे शतक मानला जातो. ते कवी व भागवत टीकाकार होते. ते स्वत:ला बहिरा म्हणवितात व आपले आडनाव जातवेद सांगतात. ते आपली भागवतटीका बहिरवी 'घोगरग्राम गोदातीरी । पंचक्रोशा म्हाळसा क्षेत्री ।। निर्माण झाल्याचे सांगतात. त्यावरून ते घोगरगाव येथील रहिवासी असल्याचे मानले जाते. नेवाशाची म्हाळसा ही त्यांची कुलदेवता असली पाहिजे, असे मानले जाते. त्यांच्या दशमस्कंधातील मराठी टीकेत, हे टीका दशमस्कंधाची । भाषा महाराष्ट्र देशिंचि । अंतर्वेदि गोदेप्रवृत्तेचि । ते प्रदेशिं निर्माण ॥ घोगरग्राम गोदातीरीं । पंचक्रोशा म्हालसा क्षेत्री । ते निधिवास कुलक्षेत्री । विष्णुमूर्ति ॥ ऐसा कुलदैवता गोविंदु । तेचि श्रीगुरु तेचि साधु । तेणेसि बहिरा जातवेदु । आनंदु आनंदें ॥ असा उल्लेख आढळतो. त्यांची समाधी ही श्रीगोंदा तालुक्यातील मांडवगण येथे आहे. छत्रपती शिवाजी महाराजांवर संस्कृतमध्ये काव्य लिहिणारे कवी परमानंद हे मूळचे खेडले या गावचे होते. त्यामुळे आज या गावाचे नाव खेडले परमानंद असे आहे. हे गाव नेवासा तालुक्यात आहे. त्यांनी काशीत राहून संस्कृतचे अध्ययन केले. त्यांची रायगड [illegible] शिवकाळातील कवी परमानंद यांनी शिवभारत काव्याची निर्मिती केली. त्यांनी संस्कृतमध्ये 'शिवचरित्र' लिहिले. कवी परमानंद हे शिवाजी महाराजांचे समकालीन होते. महाराज जेव्हा औरंगजेबाच्या भेटीसाठी आग्रा येथे गेले होते तेव्हा परमानंद बरोबर होते.

गोपाळ हे कवी नेवासा येथील राहणारे असावे, असे मानले जाते. त्यांचा अनुवाद पर्यायीन-पौंडरिकाचा पद्यक्रम । असे तेथे अधिकिकार । मेघनियां प्रकारीत । देवीलागी व्यालसे । ता उद्योगपर्वात ते आपल्या कुलदैवतेच्या 'आता माहिमालपूरी । एकवीरा ते ब्रह्मकुमारी । ज्ञानदकाशी तीर्थेश्वरी । कुलदेवता कवीची ॥ असा उल्लेख केला आहे. नेवाश्यामध्ये 'ज्ञानेश्वरी', 'अमृतानुभव' या ग्रंथांची निर्मिती झाली. तसेच म्हाइंभट, सच्चिदानंदबाबा, तथो थोशा, चिंत्र सिद्धोगोविंद तावरा, यदुमणिक, बहिरा जातवेद, कवी परमानंद, गोपाळ या ग्रंथकारांची नेवासा परिसर ही जन्मभूमी आहे. या सर्व ग्रंथकारांनी इ. स. १२५० ते इ. स. १८४८ अशा सहाशे वर्षांत १४ ग्रंथ आणि काही स्फुटपदांची निर्मिती झाली. मध्ययुगातील साहित्यनिर्मिती आणि नेवासा परिसरातील साहित्यनिर्मिती यांची तुलना केली की, अनेक बाबी लक्षात येतात. नेवासा परिसरातील साहित्यनिर्मिती नजरेत भरण्याजोगी आहे. ती संख्यात्मक तर आहेच, पण गुणात्मक आहे. विविधतामध्ये मातब्ब आढळते. म्हणून ती लक्षणीय आहे. या सर्व ग्रंथकारांच्या आयुष्याचा काही ना काही भाग नेवाश्यामध्ये व्यतित झाला. कोणताही ग्रंथकार एकदम घडत नसतो, तर तो एका व्यापक सामाजिक, सांस्कृतिक जडणघडणीचा भाग असतो. म्हणून असे म्हणता येईल की, नेवाश्यात शिक्षण, धर्म यांची एक परंपरा होती. नेवासा हे मध्ययुगीन साहित्याचे निर्मितीचे एक प्रमुख केंद्र होते. पैठणला राजकीय, धार्मिक स्थान होते. अशा ठिकाणी साहित्यनिर्मितीची परंपरा निर्माण होणे हे स्वाभाविक आहे. मात्र, 'ज्ञानेश्वरी', 'अमृतानुभव' सारखे ग्रंथ नेवाश्यात निर्माण होऊन त्यांची एक सलग परंपरा मध्ययुगात निर्माण होणे, हे वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. त्यामुळे अशा मध्ययुगीन मराठी साहित्य परंपरेचे नेवासा हे एक केंद्र ठरते. मराठी [illegible] नेवासा गावाचे मराठी साहित्य परंपरेचे केंद्र अधोरेखित करतात, हे महत्त्वाचे!

यादव काळातील सुरेगाव, घोगरगाव

नेवासा गावाजवळील ही दोन गावे आहेत. यादवकाळामध्ये ही गावे छोटी असावी. त्यानंतर पेशवाईत ही गावे अधिक मोठी झाली असावी. मूळ गावे विस्थापित झाली आहे. त्यांचे अवशेष पडून आहेत. घोगरगावी तर मराठी साहित्यातील एक विद्वान लेखक होऊन गेले आहेत. त्यांच्या मठाचे अवशेष आज पडून आहेत. नीटपणे उभारणी केली तर हा भूतकाळ जिवंत होऊ शकेल.

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

नेवाश्याहून सुरेगाव जवळ आहे. थोडासा कच्चा रस्ता आहे. सुरवातीला नवे सुरेगाव गाव लागते. त्यानंतर जुने गाव लागते. दोन्ही गावांमध्ये फारसे अंतर नाही. मात्र, दोन्हींमध्ये एक फरक दिसतो, तो म्हणजे मानवी वस्ती. जुन्या गावात सर्वत्र पडक्या वास्तू. हां, काही ठिकाणी लाकडांचे जुने वाशेस इतस्ततः पडलेले दिसतात. गावामध्ये चार बुरूज असलेले अर्धवट उभी गढी लक्ष वेधून घेते. शेजारी श्रीचक्रधर चरणांकित स्थान आणि श्री स्वामी समर्थ यांचे हौद घातलेले मंदिर आहे. त्यानंतर सिद्धेश्वर महादेव मंदिर आहे. हे मंदिर जुने असणार, पण सध्या उभे असलेल्या मंदिराचा साधारणतः पेशवाईच्या अखेरच्या काळात जीर्णोद्धार झाला असावा, असे दिसते. या काळामध्ये गावामध्ये गढी बांधली असावी. सुरेगाव गोदावरीच्या दक्षिणेला आहे. या मंदिरापासून गोदावरी नदी काहीशी दूर आहे. सामान्यतः इतके अंतर दिसत नाही, पण या गावात आहे, असे असले तरी गावाच्या नावासोबत गंगा लावल्याशिवाय पत्ता पूर्ण होत नाही, असे गावातील वयोवृद्ध [illegible] काका शिंदे म्हणाले. कारण आणखी एक सुरेगाव जवळ आहे.

डोमेग्राम म्हणजे कमालपूरहून नेवासे आणि नेवरगावला जाताना चक्रधरांनी वस्ती केली. या गावामध्ये मठ असल्याची नोंद स्थानपोथीमध्ये येते. तेथून थोडे अंतर चालून गेल्यावर नदीवर एक छोटासा, साधारणसा घाट आहे. नदीचे पात्र विस्तीर्ण आहे. नदीच्या पलीकडच्या किनाऱ्यावर एक उंच टेकडीवर एक मंदिर आहे. आम्ही तिकडे गेलो. नदीच्या पलीकडे नेवरगाव शिवार आहे. सुरेगावच्या तुलनेत ही जमीन पोयटयाचीआणि चांगली पिकणारी दिसत होती. घास, उसाची टवटवीत पिके शेतीचा स्तर सांगत होते. थोडे अंतर चालून गेल्यावर आम्ही त्या टेकडीवर पोहोचलो. तेथे [illegible] महाराज होते. ते मराठी चांगले बोलत होते. पण काही शब्द सांगायचे की, ते अमराठी आहेत. त्यांनी स्वतः खालून विटा, दगड आणून मंदिर तयार केले आहे. छोटेसे मंदिर त्याभोवती पत्र्याचे शेड आणि बाजूला एक खोली असे त्या टेकडीवर मंदिर आहे. महाराज एकटे तेथे राहतात. शिंदे काका म्हणाले, त्यांचे पाठीचे ऑपरेशन झाले आहे. मंदिरात तीन देवींच्या मूर्ती आहेत. त्यापैकी एक दुर्गा देवी आहे.

महाराजांना मंदिर निर्माण करण्यापूर्वी एका [illegible] वर एक आणि त्याखाली गोलाकार एकाखाली एक क्रमाने चार जागा असलेले एक पात्र मिळाले होते. हा तांदळा लांब नेऊन टाकण्याचा प्रयत्न केला होता, पण हा तांदळा परत येथे आला, अशी कथा महाराज सांगतात. तसेच धनाच्या आशेने ही टेकडी उकरण्याचा प्रयत्न झाला, पण हाती काही आले नाही असेही सांगतात. साधरणतः गोदावरी नदीने येथे सुपीक गाळ वाहून आणला आहे. शेजारील शेतजमिनीपेक्षा इथे एक उंचवटा तयार झाला आहे. एका नैसर्गिक उंचवट्यावर हे मंदिर वैशिष्ट्यपूर्ण दिसत होते. त्याहीपेक्षा मला या ठिकाणाहून दिसणारे नदीचे पाणीदार पात्र, हिरवाईने नटलेली शेतशिवार आणि नीरव शांतता आवडली. मी महाराजांना, तुमच्या साधनेसाठी हा एकांत चांगला आहे, महाराज हसले. [illegible] अधिक वेळ बोलले. नदीच्या दोन्ही किनाऱ्यावर दोन खुंट्यांना एक दोर, ही दोरी तराफ्याच्या शेजारी शेजारी दोन रिंगमध्ये दोरी ठेवायची. म्हणजे तराफा दुसरीकडे जात नाही. फक्त त्या रिंगमध्ये ठेऊन दोरी ओढायची. तराफा चालू लागतो. आम्ही काही काळ दोरी ओढली दोरी ओढण्याने हाताला रग लागते.

तेथून पुढे दहा बहिरट आणि आम्ही घोगरगावला गेलो. लांबून एक वेस दिसली, ती घोगरगावची होती. गाव विस्थापित झालेले. मारुती मंदिराजवळ वेस आहे. वेशी बाहेर जाणारा रस्ता बुजलेला आहे. तेथून जवळ थोडे पुढे गेल्यावर नदी येते. नदीवर विस्तीर्ण घाट आहे.

घाटाची निर्मिती उत्तम होती. नदीच्या प्रशस्त पात्राला शोभणारी, जाणाऱ्या रस्त्यावर मोठ्या महिरपी देवळ्या तयार केलेल्या. घाटाच्या प्रारंभी गोलाकार बुरूज छान दिसत होते. या ठिकाणाहून दिसणारे नदीचे पात्र अप्रतिम दिसते. गावाच्या थोड्या आगोदर नदी एक वळण घेते. गावाच्या बाजूला नदी वळण घेते, तर विरुद्ध बाजूला घोगेश्वर मंदिर आहे. त्यासमोरचा नंदी अप्रतिम आहे.

जवळच बहिरा जातवेद यांचा मठ आहे. बहिरा जातवेद किंवा बहिरा पिसा हे कवी होऊन गेले. त्याविषयी अभ्यासकांमध्ये एकवाक्यता नाही. अभ्यासक त्यांचे दोन कालखंड सांगतात. एक कालखंड हा ज्ञानेश्वरांच्या पूर्वीचा, तर दुसरा कालखंड हा बहामनीकालीन मानला जातो. त्यांनी भैरवी टीका किंवा बहिरवी टीका लिहिली. ही भागवताच्या दशम स्कंधावरील पहिली टीका मानली जाते.

नव्वद अध्याय आणि पंचवीस हजारांहून अधिक ओव्यांचा हा महाकाय ग्रंथ आहे. ते आपल्या टीकेत घोगरग्राम गोदातीरी । पंचक्रोश म्हाळसा क्षेत्री ।। असा नेवाश्याचा उल्लेख करतात. या गावी चक्रधरांनी [illegible] त्याची नोंद 'स्थानपोथी'मध्ये येते.

लोकमत

तेराव्या शतकातील जीवनव्यवहार

तेराव्या शतकातील या एका मोठ्या गावातील जीवनव्यवहार, त्यातील माणसे पाहिल्यावर तत्कालीन जीवनाचे एक धूसर चित्र डोळ्यांसमोर उभे राहते. माणसाच्या आधुनिकतेच्या प्रवासातील हा एक पडाव होता. हा पडाव कुणाला रम्य, उदात्त वाटेल; कुणाला वाटणार नाही. प्रश्न त्याचा नसतो. तर हे मराठी संस्कृतीचे तेराव्या शतकातील एक प्रातिनिधीक चित्र आहे. हे चित्र आपल्याला सांगते की, आपण प्रवास कुठून सुरु केला.

जगण्याचे पूर्वसंदर्भ

● डॉ. शिरीष लांडगे

यादवकाळामध्य नेवासा हे एक महत्त्वाचे गाव होते, अर्थात आजही आहे. या गावाला तेराव्या शतकात प्रशासकीय महत्त्व होते. आजूबाजूच्या गावांचे जीवनव्यवहार हे नेवाश्यावर अवलंबून असायचे. आजूबाजूची माणसे या गावाच्या बाजार आणि यात्रांवर अवलंबून असायची. त्यामुळे या गावाचा बाजार मोठा होता. यात्रा मोठी होती. पण ते नेमके कसे होते? त्याचे काही तपशील मिळतात का? यासारख्या अनेक प्रश्नांची उत्तरे 'लीळाचरित्रा'मध्ये मिळतात. वास्तविक या ग्रंथातून चक्रधरांचे चरित्र साकार होते. पण त्यानिमित्ताने तत्कालीन जीवनाचे कितीतरी संदर्भ उलगडत जातात. नेवासा गावामध्ये चक्रधरांचे चार महिने वास्तव्य होते. या काळातील चक्रधरांच्या काही लीळा, आठवणी येतात. त्यातून चक्रधरांचे साक्षात दर्शन घडते. त्या पार्श्वभूमीवर तत्कालीन समाजाचे, जीवनाचे, गावा खेड्यांचे, मंदिरांचे, इतकेच काय त्यांचे जीवनव्यवहार आणि त्यातील माणसेही लख्खपणे दिसू लागतात.

म्हाळसेची यात्रा नेवाशातील नदीच्या वाळवंटात भरायची. याच ठिकाणी बाजारही व्हायचा. एकदा या बाजारात चक्रधर हे ग्राहकाच्या वेशात जातात. दुसियांचे पसारेया (दुकानदार) त्यांना बसायला देतो. ते या बाजारात सोबत पुडुबाटुवा घेऊन जातात.

बाजारातून (हाटवटी) कापुरु, कस्तुरि, सडक, चवर, पाटाउ, मोतीये, उंचनीच सकळै खरेदी करतात. अशाच वाळवंटातील एका बाजारात चक्रधर हे मांडळीकाला एळौर मांगळौर या दैवतांची गाणी म्हणायला सांगतात. ते गाणे ऐकून लोक गहू, उडीद, पोफळ टाकतात. अशाच या बाजारात एखादा साधूच्या वेशातील माणूस वाळवंटात छातीवर शेगडी ठेऊन पैरा गा, पैरा गा म्हणजे दूर व्हा असे ओरडत जातो. पण हा बाजार निव्वळ भाजीपाल्याच्या, जनावरांचा नव्हता. तर त्यामध्ये जीवनोपयोगी, नित्योपयोगी वस्तूंची खरेदी विक्री व्हायची. तसेच वस्त्र प्रावरणे आणि मौल्यवान माणिक, मोती यांचीही विक्री व्हायची.

बाजारासाठी नेवाश्याला लांबून माणसे यायची. डोंबेग्राम म्हणजे सध्याच्या कमालपूर या गावातून बाजारासाठी माणसे नेवाश्याला यायची. नेवाशाहून एक वाट डोंबेग्राम आणि एक देईगाव येथे जात होती. दोन रस्ते परस्परांना जेथे छेदतात त्या चौकात गणपतीचे मंदिर होते. अशा मंदिरांना चौबार (चार द्वाराचे) मंदिर म्हणायचे. अशा मंदिरांचा 'ज्ञानेश्वरी' मध्ये उल्लेख येतो.

अशाच प्रकारचे चौबारा गणेश मंदिर हे नेवासा ते डोंबेग्राम या मार्गावर होते. डोंबेग्रामहून चाचलमुद्रा (बेल पिंपळगाव) - चौबारा या क्रमाने येऊन प्रवरेच्या काठावर कणैरेश्वरचे देऊळ होते. या मंदिरालगत प्रवरेला मोठा शोभिवंत घाट होता. या घाटावर अग्निष्टीका होती. तेथे जवळ कणैरेश्वराचे देऊळ होते. आणखी एक पुरादित्याचे देऊळ हे लाडमोड टेकडीच्या पायथ्यालगत होते. ते प्रवरेच्या दक्षिण तीरावर होते. पण ते पुरामुळे पूर्णपणे नष्ट झाले आहे.

माणसे डोंबेग्रामहून नेवाश्याला यायची. नदीच्या घाटावर हात पाय धुऊन बाजाराला जायची. बाजारासाठी दोन गावातील पायी जाण्याचे हे अंतर आज आपल्याला आश्चर्यचकित करते.

पण माणसे फक्त बाजारासाठी नेवाश्याला येत नसायची. तर शासकीय स्तरावर नेवाश्याला महत्त्वाचे स्थान होते. राजाचे अधिकार्या (अधिकारी) गावात कामकाजासाठी येत.

अशाच एका राजकार्यासी(राजाच्या कामकाजासाठी) म्हाइंभट हे नेवाश्याला येतात. असे उल्लेख तेराव्या शतकातील नेवासा गावाचे स्थान अधोरेखित करतात. त्याला आधार नेउरगाव शिलालेख देतो. त्यामध्ये नेवाश्याच्या खंपणक असा उल्लेख येतो. म्हणजे नेवासा हा एक शासकीय विभाग असावा.

२८/११/१८ लोकमत

अवलिया नाणेसंग्राहक शेख इब्राहिम

नदीच्या पुलावरुन गाडी चालली की काही माणसे नदीत नाणी टाकतात. एखादा विधी असतो, तेव्हाही माणसे नदीत नाणी टाकतात. अशी नाणी नदीच्या पाण्यातून, वाळूतून काही माणसे शोधतात. माणसाने टाकलेली ही नाणी पुन्हा माणसाकडे येतात. हे किती वर्षांपासून चालले असेल ते सांगता येणार नाही. या देण्या-घेण्याच्या व्यवहारात चलनी नाणी कोणीही घेईन, पण चलनातून बाद झालेली नाणी कोण घेणार? चलनातून बाद झालेली नाणी विकत घेऊन, आयुष्याच्या एका टप्प्यावर ती सर्व दान देणारा अवलिया मला भेटला. तब्बल दीड टन नाणी दान करणारा हा अवलिया होता; नेवाशातील ज्येष्ठ स्वातंत्र्य सैनिक, नाणेसंग्राहक शेख इब्राहिम सुलतान मणियार ! गत आठवड्यात त्यांचे निधन झाले. त्यांच्याविषयीच्या या आठवणी जाग्या झाल्या.

आठवण

● प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

एकदा मी पुण्याला गेलो असताना, अहमदनगरचे प्रसिद्ध इतिहास संशोधक सुरेश जोशी यांचे चिरंजीव महेश जोशी हे भेटले. आमच्यामध्ये इतिहासाच्या अनुरोधाने गप्पा चालल्या होत्या. मी त्यांना विचारले, नेवाशामध्ये कुणी इतिहासाचा जाणकार माणूस आहे का? तेव्हा त्यांनी इब्राहीमभाई मणियार यांचे नाव सांगितले. नेवाशातील नितीन कुलकर्णी यांना विचारले. अखेरीस मी आणि प्रा. विजय अडसुरे असे दोघे मणियार यांच्याकडे गेलो. दुपारची वेळ होती.

एका छोट्या घराबाहेर थांबलो. घराला कुलूप होते. थोड्यावेळाने सायकलवर एक वयोवृद्ध, उंच, पांढऱ्या कपड्यातील माणूस आला. ते शेख इब्राहिम सुलतान मणियार होते. त्यांना भेटीचे प्रयोजन सांगितले. त्यावर ते म्हटले हरकत नाही, आपण बोलू. खरंतर मला नमाजला जायचं होतं. असू द्या. आपण बोलू. मी म्हटलं तुम्ही जाऊन या. मी थांबतो. काही वेळ थांबलो. थोड्यावेळाने इब्राहीमभाई आले.

इब्राहिमभाई थकलेले होते. कानाला थोडे कमी ऐकू येत होते. पण तरीही सायकल चालवायचे. मी अचंबित झालो. घरात आलो. त्यांनी पत्र्याच्या मोठी पेटीतून अत्यंत सावकाशीने, काळजीपूर्वक प्लास्टिकच्या छोट्या डब्यातून नाणी दाखवायला सुरुवात केली. माझे कुतूहल [illegible] दाखवली. नाणे, ते कोणत्या राजाचे आहे ते सांगायचे.

बहुसंख्य नाणी पंचधातूच्या, [illegible] शासकातील होती. नाण्यांचा हा अद्भुत [illegible] पाहून मी चकीत झालो होतो. नाणी पाहता-पाहता गप्पाही सुरु होत्या. गप्पातून इब्राहिमभाई समजू लागले.

इब्राहिमभाई यांचा वडिलोपार्जित [illegible] करणाऱ्या लोकांना नाणी सापडायची. ती नाणी इब्राहीमभाई विकत घ्यायचे. अनेक वर्षांपासून त्यांनी हा छंद जोपासला. या छंदातून त्यांनी दीड [illegible] संग्रहालयाला भेट दिली. हे ऐकून मी सर्द झालो. कारणही तसेच होते. बांगड्या भरण्याचा छोटा व्यवसाय करणारा हा माणूस आपला प्रपंच सांभाळत काही पैसे वाचवून नाणी खरेदी करण्याचा छंद जोपासतो. शिवाय हे सर्व एका इतिहास संशोधन संस्थेला दान करुन टाकतो. आयुष्यभर एकाच ध्यासाने काम करणे आणि केलेले काम लोकांपर्यंत जाण्यासाठी प्रयत्न [illegible] होती.

इब्राहीमभाई हे नाणी दाखवत होते. त्यावेळी त्यांनी मला विचारलं, अरबी येते का? मी नकारार्थी उत्तर दिले. अरबी येणे फार आवश्यक आहे. त्यांनाही अरबी वाचता येत नव्हते. पण तरीही ते आपल्या छंदापासून दूर गेले नाही. त्यांनी काही सातवाहन काळातील नाणी दाखविली. अहमदनगरच्या निजामाच्या राजवटीतील नाणी दाखविली.

मी जाण्यासाठी निघालो, तेव्हा त्यांनी आग्रहाने मुलाच्या घरी नेले. चहा पाजला. घरातील माहिती सांगितली. बायको होती. चांगली जाड होती, पण वारली. आणखीही माहिती सांगत होते. मला ते स्पष्टवक्ते वाटले. शेवटी पुन्हा म्हटले, चला माझ्या ऑफिसमध्ये जाऊ. मला हसू आले. पण मला काय माहीत. हे छोटे ऑफिस कसलीही अपेक्षा न ठेवता देणारे होते.

इब्राहिमभाई म्हणाले, आमची आठवण म्हणून त्यांनी चार नाणी मला दिली. त्यांच्या दातृत्वाचा पुन्हा प्रत्यय आला. मी अर्धा दिवस त्यांच्या सोबत घालविला. दर दिवाळीत त्यांनी दिलेली नाणी आठवणीने साफ करतो. ती करताना इब्राहिमभाई यांची आठवण येते. यावेळी ती अधिक तीव्रतेने येईल. कारण ९८वर्षांचे आयुष्य लाभलेले इब्राहीमभाई जाताना मागे एक इतिहास ठेऊन [illegible] गेले.

लोकमत
३४ वा वर्धापन दिन

जे का रंजले गांजले,
त्यासी म्हणे जो आपुले...
तोचि साधु ओळखावा,
देव तेथेचि जाणावा...

ज्ञानदीप लावू जगी

अहमदनगर, रविवार, दि. १५ ऑगस्ट २०२१

एथ ज्ञान हें उत्तम होये ।।

भगवद् गीतेतील 'न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते' हा एक प्रसिद्ध श्लोक आहे. तितका या श्लोकाचा उत्तरार्ध सिद्ध नाही. वास्तविक अर्थनिश्चितीसाठी संपूर्ण श्लोक, त्याच्या पूर्वीचे आणि नंतरचे श्लोक, त्यांचे संदर्भ माहिती असणे आवश्यक असते. असे असले तरी, बऱ्याचदा अशी प्रसिद्धी - अप्रसिद्धी होत असते. याचा प्रत्यय ज्ञान व्यवहारात येतो, तसाच 'ज्ञानेश्वरी'च्या अभ्यास परंपरेतही येतो.

या विषयाकडे वळण्यापूर्वी काही बाबी पाहाव्या लागतात. 'न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते' या श्लोकावर 'ज्ञानेश्वरीत आठ ओव्यांचे निरूपण येते. त्यातील दुसऱ्या ओवीत ज्ञानदेव म्हणतात,

'एथ ज्ञान हें उत्तम होये ।
आणिकही एक तैसें के आहे ।
जैसे चैतन्य कां नोहे ।। दुसरें गा' (४.७९)

चैतन्य एकच असते, दुसरे नाही. तसे इहलोकी ज्ञान हे उत्तम, त्याच्या सारखे आणखी काही नाही. पुढे ते म्हणतात, सूर्याचे प्रतिबिंब तेजस्वी असले तरी ते सूर्याच्या कसोटीला लावता येईल का ? आकाशाला कवेत घ्यावयास गेल्यानंतर त्याला कवेत घेता येईल का ? पृथ्वीच्या तोलाची उपमा सापडली तरच ज्ञानाला उपमा सापडेल. या सर्व ओव्यांतून ज्ञानाला दुसऱ्या कशाची उपमा देता येणार नाही, अशी ज्ञानदेवांनी ज्ञानाची थोरवी सांगितली आहे. ती ज्ञानसंन्यास योगाचे निरूपण करताना वर्णिली आहे.

- प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे
(लेखक भेंडा येथील जिजामाता महाविद्यालयात प्राध्यापक असून, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या मराठी अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष आहेत.)

ज्ञानदेव हे योगी, तत्त्वज्ञानी, संत कवी आणि वारकरी संप्रदायाचे प्रवर्तक होते. त्यांचा जीवनकाल इ.स. १२७५ ते इ. स. १२९६ असा मानला जातो. ज्ञानदेवांनी 'ज्ञानेश्वरी', 'अमृतानुभव', 'चांगदेव पासष्टी', तसेच काही अभंगांची निर्मिती केली. आज 'ज्ञानेश्वरी'ची निर्मिती होऊन सातशे एकतीस वर्षे झाली. इतकी वर्षे होऊनही 'ज्ञानेश्वरी'चा समाजावरील प्रभाव कमी झालेला नाही किंबहुना तो वाढत आहे. 'ज्ञानेश्वरी' हा श्रद्धाळू भाविकांच्या श्रद्धेचा, अभ्यासकांच्या अभ्यासाचा आणि टीकाकारांच्या टीकेचा विषय आहे.

'ज्ञानेश्वरी' इतके अनुसरण, गौरव आणि अभ्यास दुसऱ्या कोणत्याही मराठी [illegible] माणसांच्या श्रद्धेचा, कुतूहलाचा आणि चर्चेचा विषय असणारा हा ग्रंथ आपल्यापर्यंत पोहोचला, तो केवळ भाविक, अभ्यासक यांच्या अखंड ज्ञानपरंपरेमुळे!

अशा या प्रदीर्घ ज्ञानपरंपरेत ज्ञानदेवांपूर्वी काय दिसते ? हे पाहणे आवश्यक आहे. कारण, अनेकदा 'ज्ञानेश्वरी'तील एखाद्या ओवीचा दाखला देऊन आपण किती प्रगत होतो, असे उल्लेखले जाते. अशा उल्लेखांनी प्रभावित होणे शक्य आहे. पण, 'ज्ञानेश्वरी'ची थोरवी काही अशा उल्लेखांमध्ये नाही. हेही लक्षात घेणे आवश्यक आहे. म्हणून ज्ञानदेवांपूर्वी ज्ञान परंपरा, किमान त्याचा क्रम लक्षात घ्यावा लागतो.

भारतीय विचारविश्वाची वैदिक, लोकायत, जैन, बौद्ध या क्रमाने; तर विज्ञानाची कणाद, आर्यभट्ट, भास्कराचार्य अशी परंपरा दिसते. वेदांतांची उपनिषदे, बादरायण प्रणित ब्रह्मसूत्रे आणि भगवद् गीता यांना प्रस्थानत्रयी मानले जाते. प्रस्थान म्हणजे आधारभूत ग्रंथ होय. भगवद् गीतेवर आद्य शंकराचार्यांच्या पूर्वीची भाष्ये आज उपलब्ध नाहीत. ही भाष्ये आद्य शंकराचार्य (इ.स. ७८८ -इ.स. ८२०), पैशाच भाष्य, रामानुजाचार्य (इ.स. १०१७ - इ.स. ११३७), श्रीमध्वाचार्य (इ.स. ११९९- इ.स. १२७८) अशी आहेत. अशा 'भाष्यकारांते वाट पुसत' ज्ञानदेवांनी 'ज्ञानेश्वरी'ची निर्मिती केली आहे. 'ज्ञानेश्वरी' ही गीतेवरील पहिली ओवीबद्ध मराठी टीका आहे.

ज्ञानदेवांपूर्वी नाथ, बसवेश्वर, श्रीचक्रधर आदींचेही विचार आहेत. ज्ञानदेवांच्या काळात देवगिरीच्या यादवांची सत्ता होती. त्यापूर्वी या मराठी प्रदेशावर सातवाहन, अभीर, वाकाटक, चालुक्य, राष्ट्रकूट, शिलाहार यांची सत्ता होती. यातील पैठणच्या सातवाहनांचा आंतरराष्ट्रीय व्यापार होता.

कालप्रवाहाच्या अशा एका विशिष्ट स्थानी ज्ञानदेव आहेत. 'ज्ञानेश्वरी' पूर्वी काही महानुभावीय ग्रंथांचा अपवाद सोडला तर फारसे मराठी साहित्य उपलब्ध नाही. त्यामुळे मराठी साहित्य परंपरेतील पहिल्या काही ग्रंथांमध्ये 'ज्ञानेश्वरी'चा समावेश होतो. ज्ञानदेवांनी इ. स. १२९० मध्ये नेवासे येथे 'ज्ञानेश्वरी' आणि त्यानंतर 'अमृतानुभव'ची निर्मिती केली. 'ज्ञानेश्वरी'ची 'भावार्थदीपिका', 'ज्ञानदेवी' ही पर्यायी नावे आहेत. 'ज्ञानेश्वरी'मध्ये ज्ञानदेव असा उल्लेख येतो; तर नामदेव हे ज्ञानेश्वर असा उल्लेख [illegible] चरित्रकार आहेत. त्यांनी आदि, समाधी आणि तीर्थावळीतून श्री ज्ञानदेव चरित्र लिहिले आहे. यातील आदि प्रकरणातील एका अभंगामध्ये पैठण ते नेवासा हा प्रवास आणि 'ज्ञानेश्वरी', 'अमृतानुभव'च्या निर्मितीचा उल्लेख येतो. ज्ञानदेव आणि भावंडे शुद्धिपत्र घेतल्यानंतर नेवाशाला येतात. मागाहून 'म्हैसा' येतो. त्यानंतर प्राकृतमधून 'गीतादेवी' आणि 'अमृतानुभव'ची निर्मिती होते. त्यानंतर म्हाळसेचे दर्शन घेऊन सगळे नेवाशाहून पुढे निघतात. पुढे आळे गावाला 'म्हैसा' शांत होतो. त्यानंतर सर्वजण अलंकापुरीला म्हणजे आळंदीला जातात. या भावंडांचा हा [illegible] गोदावरी, प्रवरा, मुळामार्गे झाला असण्याला अधिक वाव आहे.

'ज्ञानेश्वरी' हे एक नागर काव्य आहे. ते सातशे एकतीस वर्षांपूर्वी नेवासा नगरीतील लोकांसमोर आकाराला आले. सामान्यतः ग्रंथ हे एकांतात लिहिले जातात; 'ज्ञानेश्वरी' लोकांतात लिहिली गेली. त्यातही ज्ञानदेवांसारखे प्रज्ञावंत हे श्रोत्यांना भगवद् गीतेचा अर्थ लोकांच्या 'दिठीचा विषो' होण्यासाठी मराठीतून, लोकभाषेत समजावून सांगतात. त्यावेळी ते 'अतिहळुवारपणा चित्ता आणुन हे शब्देंविण संवादिजे । इंद्रियां नेणतां भोगिजे । बोलाआदि झोंबिजे । प्रमेयासी ।।' (१.५८) असे गीताभाष्य ऐकण्याचे गमक सांगतात. ग्रंथाच्या अखेरीस 'किंबहुना तुमचे केले । धर्मकीर्तन हे सिद्धी गेले । एथ माझें जी उरलें । पाईकपण ।।' (१८ : १७९२) असे नम्रतापूर्वक सांगतात.

ज्ञानदेव हे 'ज्ञानेश्वरी'त अनेकवेळा श्रोत्यांचा गौरव करतात; ते कधीही स्वतःतील ऋजुता सोडत नाही. 'ज्ञानेश्वरी'च्या अनेक वैशिष्ट्यांपैकी हे एक महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे. भगवद् गीता महाभारताच्या भीष्म पर्वात येते. युद्धभूमीवरील हा कृष्णार्जुन संवाद व्यासांनी सातशे श्लोकांमध्ये लिहिला आहे. आद्य शंकराचार्य हे गीतेच्या पहिल्या व दुसऱ्या अध्यायातील [illegible] नाही. ज्ञानदेव मात्र, [illegible] ओव्यानंतर गीतेतील पहिल्या श्लोकापासून, धृतराष्ट्र - संजय संवादापासून आपल्या भाष्याला प्रारंभ करतात. 'ज्ञानेश्वरी' हा नीतिशास्त्राचा धडा असणारा एक अक्षरग्रंथ आहे. हा ग्रंथ म्हणजे एक काव्यमय प्रवचन आहे, एक श्रोतृसंवाद आहे. या ग्रंथातून ज्ञानदेवांनी मराठी भाषेतील 'देशीकार लेणे' घडविले, शांतरसाला श्रेष्ठ ठरविले आहे. विश्व हे परमेश्वराचे सत्य स्वरूप आहे, हे प्रतिपादिले. गुरुदेव रा. द. रानडे यांच्या मते, या ग्रंथात तत्त्वज्ञान व साक्षात्कार यांचे अतिशय सुंदर व प्रभावी वर्णन आहे. तसेच त्यामध्ये सृष्टी निरीक्षणाचे सखोल व सूक्ष्म वर्णनही येते. ज्ञानदेवांनी 'ज्ञानेश्वरी'च्या माध्यमातून धर्म आणि तत्त्वज्ञान सामान्यजनांपर्यंत पोहचविले. भक्तिमार्गाला शुद्ध केले. अनासक्तीचा गृहस्थाश्रम हा परमार्थाचा श्रेष्ठ मार्ग दाखविला. भक्तीचा सिद्धान्त प्रस्थापित केला. अशा या थोर ग्रंथाचे हिंदी, संस्कृत, बंगाली, ओरिया, कन्नड, तेलुगू, तमिळ, इंग्लिश, फ्रेंच, रशियन, चिनी भाषेत अनुवाद झालेले आहेत. या सर्व प्रवासामध्ये अनेकांनी 'ज्ञानेश्वरी'चे परिशीलन केले. त्यामध्ये भाविक, अभ्यासक अशी अनेक माणसे आहेत. या सर्वांच्या प्रयत्नांचे कालखंडाच्या दृष्टीने महत्त्वपूर्व आणि महत्त्वोत्तर असे [illegible]

उर्वरित ... पान ४ वर

'ज्ञानेश्वरी'च्या रचनेविषयी आणि रचना स्थळाविषयी अनेकांना कुतूहल आहे. काहीवेळा हे कुतूहल इतके पराकोटीचे असते की, नुसते नेवासा हे नाव घेतले तरी भाविकांचे हात श्रद्धेने जोडले जातात. 'ज्ञानेश्वरी'च्या रचनापद्धती संबंधी 'ज्ञानेश्वरी'मध्ये उल्लेख नाहीत. त्याविषयी आख्यायिका किंवा अनुमाने काढली जातात. ज्ञानदेवांचे प्राचीन आणि अर्वाचीन चरित्रकारांच्या मते, म्हाळसापूरच्या पश्चिम कोनात गावाबाहेर एक मोठे शिवालय होते. त्यातील एका दगडी खांबापाशी चौघे भावंडे जाऊन बसत. तेथेच सच्चिदानंदबाबाही त्या मंडळीत येऊन बसे. सभोवती साधुसंत गोलाकार बसलेले आहेत. निवृत्तीनाथ हे अग्रस्थानी आहेत. त्यांच्या समोर भगवतगीतेवर ज्ञानदेव व्याख्यान करीत आहेत. तर 'ज्ञानेश्वरी'तील गुरु आणि श्रोते यांना उद्देशून असणाऱ्या ओव्यांवरून दररोज थोडा थोडा ग्रंथ आपले गुरु निवृत्तीनाथ आणि इतर श्रोत्यांसमोर निर्मिला आहे, असे एक अनुमान निघते.

असे हे 'ज्ञानेश्वरी'चे रचना स्थळ आता वारकऱ्यांचे श्रद्धास्थान आणि मराठी साहित्य सृजनाचे मंदिर झाले आहे. ज्ञानदेवांच्या पाठीचा स्पर्श झालेला नेवाशातील खांब पाहून अनेकांना उचंबळून येते. माणसे नतमस्तक होतात. खांबाचे दर्शन घेताना अनेकांना साक्षात ज्ञानदेव माउलीच्या भेटीचा अवर्णनीय आनंद होतो. आषाढी एकादशी झाल्यानंतर येणाऱ्या आषाढ वद्य कामिका एकादशीला दरवर्षी लक्षावधी वारकरी नेवासा येथे येतात. ज्ञानदेवांनी नेवासा येथील शंकराच्या मंदिरात 'ज्ञानेश्वरी' सांगितली, त्या खांबाचे मंदिर झाले आहे. वास्तविक मंदिराला खांब असतात; पण खांबाभोवती मंदिर असणे ही जगातील एक अपवादात्मक बाब म्हणावी लागेल. या मंदिराला श्री ज्ञानेश्वर मंदिर म्हणतात. तर खांबाला श्री ज्ञानेश्वरी खांब; तसेच पैस म्हणतात. या 'पैस' विषयी श्रेष्ठ मराठी लेखिका लोकसंस्कृती, लोकसाहित्याच्या संशोधक, समाजशास्त्र, मानववंशशास्त्राच्या अभ्यासक दुर्गा भागवत म्हणतात, "गोदावरी आणि प्रवरा...या दोन नद्यांमधल्या एका लहानशा भागातल्या, अशी साध्या गावात एक अद्भुत प्रतीक आहे. खांबाचे...खांब, तोही ओबडधोबड आणि लहानखुरा .... पण त्या खांबावरचा एक अशय भाग एका समाधिस्थ जीवाला त्याच्या जीवनावधीतच भासमान झाला. तो भाग - चारी क्षितिजांना भेदून आरपार जाणारा, आकाशालाही उंच ओढून त्याच्या वर, थेट चैतन्याच्या बैठीला भिडणारा भाग - त्या दोन डोळ्यांनी अक्षरशः पाहिला. त्याला त्या साक्षात्कारी युवकाने 'पैस' असे नाव दिले. अजूनही ज्ञानेश्वरी वाचा की त्या खांबाच्या वर पैसाचा पारदर्शक पिसारा उभारलेला तुम्हाला दिसेल. म्हणून या खांबाचे नाव 'पैसाचा खांब'.... यालाच टेकून ज्ञानोबाने पैसाची मर्यादा पाहिली, काल व अवकाश यांची सीमारेषा ओलांडली आणि मानवाच्या अंतःस्थ गहनतेची अमर्यादिता अनुभवली. खोली आणि उंची, रहस्य आणि खुलेपणा, गूढ व प्रांजळ, वेदना व सुख, मृत्यू आणि जीवन, [illegible] टिपले..."

पडझड : शेतकऱ्याच्या भूक आक्रंदनाचे कथारूप

पुस्तक परीक्षण

प्रा. शिरीष लांडगे

स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर एखादा माणूस म्हणू लागला 'स्वातंत्र्य कुठल्या गावचीचं नाव आहे' ५० वर्षानंतर स्वातंत्र्यदेवीच विनंती करू लागली 'पन्नाशीची उमर झाली अभिवादन मज करू नका मीच विनवते हात जोडूनी वाट वाकडी धरू नका.' यातच स्वातंत्र्य वगैरे गोष्टींची इतिश्री आपल्याला कळते. स्वीकार-नकार, महिला-पुरुष, प्रदेश-राष्ट्र, शहर-गाव अशा ५० वर्षे संपली. फक्त वर्षे बदलली, तारखा बदलल्या मात्र प्रश्न तेच राहिले. या सर्वांच्या मागे असणाऱ्या माणसाला सगळे विसरले, माणुसकीला विसरले त्याला पोट असते आणि त्या पोटाला भूक लागते याचा सर्वांनाच विसर पडला.

माणसाची सर्वांत प्रधान प्रेरणा म्हणजे भूक आणि ही भूक शमल्यानंतर त्याला इतर सर्व गोष्टी सुचू लागतात. जिथे भूक महत्त्वाची असते तिथे इतर बाबींची कुणालाही तमा नसते. कारण भूक शमविण्यासाठीच त्याच्या सर्व शक्तीचा व्यय होतो. आज जिकडे-तिकडे धर्मांधता, जातीयता, भ्रष्टाचार यांचे रणकंदन चाललेले असताना दारिद्र्य, भूक या प्रश्नाकडे कुणाचेही लक्ष जात नाही. गरीब-श्रीमंत अशा दोन वर्गात समाज विभागला गेलाय याचा विचारही कुणी करीत नाही. समाजरुपी पुरुषाच्या या दोन हातांना एकमेकांचे दुःखही उमजत नाही अशी शोकांतिका आज दिसते.

'पडझड'मधील कथा वाचत असताना हाच विचार प्रामुख्याने येत राहतो. भूक, दारिद्र्य, शोषण यांचाच अनुभव येत राहतो. त्यामुळे आजच्या जातीयतेच्या विळख्यातील या कथासंग्रहाचा निर्भेळ अविष्कार मनाला मोहून घेतो. भाऊसाहेब सावंत स्वतः शेतकरी कुटुंबातील असल्यामुळे गाव, शेतकरी, तेथील समस्या, व्यवस्था, राजकारण, समाजकारण, दारिद्र्य आदी जवळून अनुभवले आहे. स्वतः तेही परिस्थितीशी झगडत इथपर्यंत आलेले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या कथांना एक वेगळे महत्त्व प्राप्त होते. त्यामुळे 'पडझड' मधील कथा वाचत असताना जाणवत राहाते की, हे एका शेतकऱ्याचे भूक आक्रंदन आहे, कुठेही अतिरिक्त भावविवशता नाही, कुठेही पढकपणा नाही, जे जाणवले ते लिहिले अशा वृत्तीतून या कथा व्यक्त होताना दिसतात. कथासंग्रहाच्या मुखपृष्ठावर लिहिलेले विचारच त्यांच्या लेखनामागील प्रेरणा दिसते. 'स्वाभिमानी माणूस एकटाच असतो, तेव्हा स्वावलंबी व उद्योगी बनून आपणच आपला मार्ग एकट्यानेच शोधला पाहिजे, सुख-शांती प्रारब्धात नसेल तर हाताने प्रारब्ध लिहिण्याची ताकद आपल्यात निर्माण झाली पाहिजे तरच सत्ता, संपत्तीने उन्मत्त झालेल्या नराधमांना धडा शिकविता येईल. सत्तेचा बाजार, धर्मांधता भाषावाद, प्रांतवाद हा मानवनिर्मित ज्वालामुखी थोपवण्याची ताकद मनगटात येईल आणि बंधु-भाव व जागतिक शांततेचे स्वप्न आपल्याला पाहाता येईल. फरफट झालेल्या समाजाचे शेतकरी, शेतमजुरांचे अश्रू सह वाहून पुसता येतील. समाजकंटकांचे हात कलम करण्याची संघटीत ताकद सामाजिक बांधिलकीतून निर्माण होईल आणि स्वप्नावर नसेतर स्वप्न फुलत जाणारी तरुण पिढी या मातीला नवक्रांतीचा गंध देईल' असे एका विशिष्ट विचाराने, ध्येयाने साहित्य लेखन करणाऱ्या भाऊसाहेब सावंतांच्या 'पडझड'चा विचार करू.

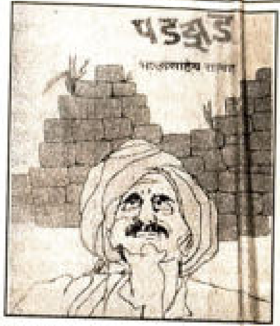

'बुडबुडा', 'गावगाडा' या कथांतून राजकारणाचे एकरूप कळते. राजकारण म्हणजे लहानांचा खेळ नव्हे तर मोठ्यांचा खेळ आहे आणि या मोठ्यांच्या खेळात गरिबांचा मात्र जीव जातो. हेच सूत्र या कथांतून व्यक्त होताना दिसते. 'हल', 'होरपळ', 'घालमेल' सारख्या कथांतून कुटुंबांतर्गत नातेसंबंधांचे दर्शन घडते. याद्वारे शेतकऱ्याच्या दुःख, वेदनेबरोबरच व्यथाही साकार होताना दिसते. या कथांतून लेखकाची प्रयोगशीलवृत्ती दृष्टीस पडते. 'होरपळ' सारख्या कथेतून पत्राद्वारे लहान भाऊ मोठ्या भावाला आपली, कुटुंबाची व्यथा सांगतो. एका अर्थाने सर्व शेतकऱ्यांचे दुःखच यातून व्यक्त होते. 'घालमेल' कथालेखनाचा एक चांगला प्रयत्न केलेला दिसतो. आई व मुलगा यांच्या अंतरंगातील खळबळ याद्वारे प्रकट केलेली आहे. एकाच घरातील माणसे शरीराने जवळ असली तरी मनाने किती दूर असतात असा करुण व्याकूळ विचार इथे निर्माण होतो. गावगाड्यातील या अन्य घटकांबरोबरच लेखक खेड्यातील अंधश्रद्धाही दाखवितो. 'भूक कोणाची?', 'नवस' सारख्या कथांतून अज्ञानातून निर्माण झालेल्या अंधश्रद्धेचे चित्र आकाराला येते. 'दानपेटी', 'कोड' सारख्या कथेतून शहरी ससेहोलपट व्यक्त होते. 'दानपेटी' कथेतून शहरी वातावरणात ग्रामीण माणूस कसाचोर ठरतो. हे प्रत्ययकारी शैलीतून साकार होते.

'पडझड' कथासंग्रहात असे काही सामर्थ्य स्थळ असले तरी काही कच्चे दुवे दिसून येतात. लेखकाचे हे पहिलेच साहित्यिक अपत्य आहे. याचा विचार करता मानवाने सांच मजल गाठलेली दिसून येते. समकालीन जीवनाचे धगधगते वास्तव त्यांच्या व्यथा, वेदनांनी साकार होताना दिसते. या अनुभूतीचा अविष्कार करताना लेखक भाषेचाही नेटका वापर करताना दिसतो. थोडक्यात ग्रामीण संवेदनशील मनाने अज्ञान, दारिद्र्य, शोषण आणि भूक यात हरवलेल्या ग्रामीण जीवनाच्या, बदलत्या कालप्रवाहात होणाऱ्या पडझडीच्या वास्तवतेने घेतलेला वेध असे स्वरूप या कथासंग्रहास प्राप्त होताना दिसते. कै. पी.ग. रोहमारे ग्रामीण पुरस्कार विजेत्या या सर्वोत्कृष्ट ग्रामीण कथासंग्रहास डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले यांची विवेचक प्रस्तावना लाभली आहे. यात त्यांनी कथासंग्रहाचे नेमके मर्म उलगडून दाखविले आहे. याबरोबर मुखपृष्ठाकार अनंत खासबारदार यांचे कथासंग्रहाच्या आशयाशी सुसंगत असे चित्र लाभले आहे. एकंदरीत आपल्या कथालेखनाच्या पहिल्याच प्रयत्नातून सावंतांनी बराच मोठा पल्ला गाठला आहे. आशय व अविष्कार या कथेच्या दोन्ही स्तरावर त्यांची पकड आणि सामर्थ्य जाणवते आणि पुढेही त्यांच्याकडून असेच कसदार व प्रयोगक्षम लेखनाची अपेक्षा वाचक करतील यात शंका नाही.

लोकमत ३४वा वर्धापन दिन

ज्ञानदीप लावू जगी

जे खळ रंजले गांजले,
त्यासी म्हणे जो आपुले.
तोचि साधू ओळखावा,
देव तेथेचि जाणावा

एथ ज्ञान हें उत्तम होये ।।

...१ वरून...
...श्वरीची मुद्रणपूर्व काळातील ...पाल ही हस्तलिखित स्वरूपात ...पारिक पद्धतीने झाली. या ...लिखित पाठांच्या सिद्धनाथ, ...दानंद, एकनाथ आणि ...गाकर अशा मुख्यतः चार परंपरा ...नल्या जातात.
...ब्रिटिशांच्या आगमनानंतर इ.स. ...३४ मध्ये ज्ञानेश्वरीला मुद्रित ...रूपात बाळशास्त्री जांभेकर यांनी ...णले. त्यानंतर इ.स. १८५४ मध्ये ...सुरामतात्या गोडबोले यांनी ...ल्या नवनीतमधून ज्ञानेश्वरीचे ...ही वेचे प्रसिद्ध केले. या वेच्यांमुळे ...नेश्वरीची माहिती झाली, अशी ...वृती विष्णुशास्त्री चिपळूणकर ...नी निबंधमालेतून दिली आहे. ...या अर्थ इ.स.१८७७ - ७८ नंतरच्या ...काळात ज्ञानेश्वरीकडे नवशिक्षितांचे ...क्ष वेधले गेले. त्यानंतर ...ज्ञानेश्वरीच्या आधुनिक पद्धतीच्या ...अभ्यासाला चालना मिळाली. अशा ...अभ्यासाच्या हजारोंवर नोंदी ...आहेत. ज्ञानेश्वरीचा मुद्रणोत्तर ...काळात अनेक प्रकारांनी आणि ...पद्धतींनी अभ्यास झाला आहे. ...यातील अनेक अभ्यास हे मूलगामी, ...दिशादर्शक आणि वैशिष्ट्यपूर्ण होते. ...यातून अभ्यासकांची बुद्धिमत्ता, ...यांचा व्यासंग, कष्ट आणि चिकाटीचा प्रत्यय येतो. या परंपरेत तीन उल्लेखनीय, दिशादर्शक प्रयत्न अहमदनगरच्या परिसरात झाले आहेत. यातील पहिला प्रयत्न भारद्वाज यांचा होता. शेवगाव (जि. अहमदनगर) येथील शिवराम एकनाथ भारदे यांनी गोपाळ गणेश आगरकर यांच्या 'सुधारक'मधून ५ डिसेंबर १८९८ ते इ. स.१८९९ या कालावधीत भारद्वाज या नावाने ज्ञानदेवांविषयक लेखमाला लिहिली. ही लेखमाला सोळा लेखांची होती. 'ज्ञानेश्वरी लिहिणारे ज्ञानदेव आणि अभंग लिहिणारे ज्ञानेश्वर हे भिन्न होते, असा या लेखमालेचा उद्देश होता. भारदे यांच्या मताचा प्रतिवाद श्री. र. भिंगारकर यांनी केसरीतून; तर कृ. ना. आठल्ये यांनी 'केरळकोकिळा'तून केला. ही लेखमाला ज्ञानदेवांविषयक अभ्यासात क्रांतिकारक ठरली. भारदे यांनी उपस्थित केलेल्या काही मुद्यांना आजही समाधानकारक उत्तरे मिळाली नाहीत, असे मानले जाते. या लेखमालेमुळे ज्ञानेश्वरीच्या चिकित्सक अभ्यासाला प्रारंभ झाला.

त्यानंतरचा दुसरा प्रयत्न हा अहमदनगर शहरात झाला. नेवासे येथे ज्ञानेश्वरीची निर्मिती झाली. तेथे अहमदनगरच्या वाङ्मयोपासक मंडळाने १ एप्रिल १९३४ मध्ये एक साहित्य संमेलन भरवून 'श्री ज्ञानेश्वरदर्शन' हा ग्रंथ प्रकाशित केला. या ग्रंथाचे नरहर बाळकृष्ण देशमुख हे संपादक होते. १५०३ पृष्ठांचा हा ग्रंथराज दोन भाग, चार खंडात विभागलेला होता. या ग्रंथातून ज्ञानदेवांच्या व्यक्तित्वाचे भाषा, साहित्य, समाज, इतिहास, तत्त्वज्ञान, व्याकरण, अध्यात्म, राजकारण, शास्त्र, ज्योतिष अशा अनेक पैलूंतून दर्शन घडविले आहे. याशिवाय ज्ञानदेव आणि ज्ञानेश्वरीविषयक अभ्यासाचे किती पैलू आहेत; याचे दर्शनही घडविले आहे.
ज्ञानदेवांविषयक अभ्यासातील नवार्थ दर्शन, अभ्यास आणि चिकित्सेचा 'श्रीज्ञानेश्वरदर्शन'ने प्रत्यय दिला. भारदेंच्या लेखमालेमुळे ज्ञानदेव व ज्ञानेश्वरीविषयक अभ्यासाच्या चिकित्सेला प्रारंभ झाला; तर ज्ञानदेव आणि ज्ञानेश्वरीविषयक अभ्यास हा किती वेगवेगळ्या दृष्टिकोनांतून आणि प्रकारांनी करता येतो, हे दाखविणारा पहिला ग्रंथ म्हणजे 'श्रीज्ञानेश्वरदर्शन' होय. मर्यादित साधनांच्या आधारे भाविक आणि अभ्यासकांनी निर्मिलेल्या या ग्रंथात श्रद्धा आणि चिकित्सेचा समन्वय पहावयाला मिळतो. असा सामूहिक प्रयत्न पूर्वी आणि नंतरही झाला नाही, म्हणून तो अपूर्व ठरला आहे. या ग्रंथाने ज्ञानदेवांविषयक आधुनिक अभ्यासाचा पाया घातला. अशा मूलभूत कार्यामागील ग्रंथनिर्मिती आणि त्यातील लेखकांचा द्रष्टेपणा प्रत्ययाला येतो. अशा या ग्रंथाच्या प्रकाशनार्थ नेवासा येथे झालेल्या साहित्य संमेलनाचे ल. रा. पांगारकर हे अध्यक्ष; तर सरदार नारायणराव यशवंतराव मिरीकर हे स्वागताध्यक्ष होते. या संमेलनात ज्ञानेश्वर विद्यापीठाचे कार्य करण्याकरिता सरदार मिरीकर, त्र्यंबक गंगाधर ...श्वर, अ. बा. ... यांची समिती नेमली गेली. आजवर ज्ञानेश्वर विद्यापीठ काही झाले नाही; पण 'श्रीज्ञानेश्वरदर्शन'ची मी नव्याने संपादित केलेली नवी आवृत्ती लवकरच महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाच्या वतीने प्रकाशित होणार आहे.

आणखी एक उल्लेखनीय प्रयत्न नेवासा येथे झाला. ज्ञानदेव आणि त्यांचा कालपट उलगडण्यासाठी नेवासा येथील लाडमोड टेकाडावर उत्खनन व्हावे, अशी तत्कालीन मुंबई राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री बाळासाहेब खेर यांची इच्छा होती. या इच्छेला पुण्याच्या डेक्कन कॉलेज आणि पुरातत्त्व विभागाच्या पश्चिम मंडळाचे तत्कालीन अधिकारी एम. एन. देशपांडे यांच्यामुळे चालना मिळाली. हे उत्खनन सुरू होण्यापूर्वी डॉ. ह. धी. सांकलिया आणि डॉ. इरावती कर्वे यांनी प्रवरा खोऱ्याची पाहणी केली. त्यानंतर नेवासा येथे लाडमोड टेकाडावर १९५४ मध्ये उत्खनन सुरू झाले. त्याचा अहवाल ऑगस्ट १९६० मध्ये From History To Pre-History at Nevasa या नावाने प्रसिद्ध झाला. त्यामध्ये नेवासा गावाच्या इतिहासापासून प्रागैतिहासिक काळातील शोध येतो. नेवासा परिसरात प्रागैतिहासिक काळापासून म्हणजे दीड लाख वर्षांपासून मानवी अस्तित्व आहे.

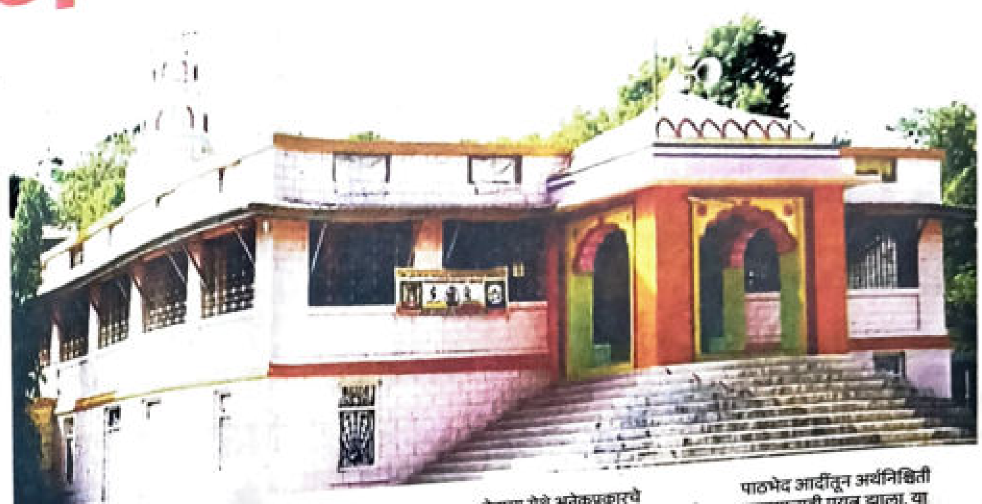

भटक्या मानवाने नेवासा येथील लाडमोड टेकाडावर इ.स.पूर्व १५०० म्हणजे ताम्रपाषाणयुगीन काळात पहिली वस्ती केली. त्यानंतर नेवाशाच्या सातवाहन काळातील भरभराटीच्या, जागतिक व्यापारी मार्गावरील वस्तीच्या खुणा सापडल्या. त्यानंतर यादव, बहामनी, शिवकाळ, पेशवाई आणि ब्रिटिश अशा काळात नेवासा गावाची वाटचाल झाली. या उत्खननाने नेवासा येथील मानवाच्या अन्नाच्या शोधात भटकण्यापासून ते नागरीकरणापर्यंतच्या अवस्था स्पष्ट केल्या आहेत.

नेवासा येथे अनेकप्रकारचे व्यावसायिक होते. व्यापारी मालाची देवाणघेवाण चालायची. तेथे मणी, बांगड्या, शिंपले, काच, हस्तिदंती वस्तू निर्माण होत. धान्य व्यापाऱ्याला धानिक, जलयंत्र चालवणाऱ्याला ओद यांत्रिक, सुगंधी पदार्थांच्या व्यापाऱ्याला गांधीक म्हणायचे. येथे सुवर्णकार, सेलवढकी (पाथरवट), कुलरिक (कुंभार) आदी व्यावसायिक होते. त्यांचे व्यवसाय एकमेकांवर अवलंबून असल्यामुळे ते एकसंघ असायचे. विविध व्यवसायांमुळे, व्यापारामुळे नेवाशातील लोकांचे जीवनमान, राहणीमान उंचावले होते. त्याचा परिणाम म्हणून या काळातील नेवासा येथील बांधकामाच्या दर्जात वाढ झालेली दिसते.

'ज्ञानेश्वरी'च्या परिशीलनातील हे तीन उल्लेखनीय प्रयत्न अहमदनगरच्या परिसरात झाले आहेत. यातील उत्खननाचा 'ज्ञानेश्वरी'शी काय अनुबंध? असा प्रश्नही उपस्थित होऊ शकतो. या उत्खननाचा 'ज्ञानेश्वरीतील त्रिभुवनैकपवित्र। अनादि पंचक्रोशक्षेत्र। जेथ जगाचें जीवसूत्र। श्रीमहालया असे।।' (१८.१८०३) या ओवीशी अनुबंध आहे. या ओवीची भाषा, व्याकरण, पाठभेद आदींतून अर्थनिश्चिती करण्याचाही प्रयत्न झाला. या ओवीतील 'अनादि' या शब्दाचा पुरातत्त्वीय शोध दीड लाख वर्षांपर्यंत जातो. हे एक उदाहरण म्हणता येईल. पण अशा साहित्य, धर्म आणि विज्ञानाच्या शोधातून हाती येणारे ज्ञान हे अपूर्व ठरले आहे. त्याचवेळी, या पुरातत्त्वीय शोधातून हाती आलेल्या तथ्यांचे पुढे काय झाले? भारदे यांच्या प्रश्नांना कितपत उत्तरे मिळाली? 'श्रीज्ञानेश्वरदर्शन'ने घातलेला ज्ञानदेवांविषयक आधुनिक अभ्यासाचा पाया कितपत विस्तारला? असे अनेक प्रश्न आणि त्यांचे शोधही अनुत्तरित राहतात. ज्ञान परंपरेत श्रद्धा – चिकित्सा, भावना – बुद्धी अशी कितीतरी द्वंद्वे होती, आहेत आणि राहतील. त्यांचे उल्लेख – अनुल्लेख, त्यांचे समर्थक – विरोधक अशा सर्व मत मतांतरांमध्ये आजवरच्या या ज्ञानव्यवहाराचे स्मरण – विस्मरण झाले तर ?, हा ज्ञानव्यवहार उत्तम राहील का? म्हणून एक लक्षात घेतले पाहिजे की, ज्ञानदेव, ज्ञानेश्वरी आणि त्यानंतरच्या भाविक, अभ्यासकांच्या प्रयत्नांतून निर्मिलेले हे ज्ञान 'उत्तम होये', त्याला सर्वोत्तम करण्याची ... आहे, ... चालणार नाही.

गुरुकुल संघटना नव्हे... कुटुंब !

सार्वमत ◆ रविवार ◆ दि. २६ जुलै २००९ ◆ पान ९

शब्दगंध

'श्रावण आला गं बाई..!'

वर्षाच्या बारा महिन्यांपेक्षा 'श्रावण' तसा फारच वेगळा! उन्हाच्या चटक्यांनी तप्त झालेली धरणी पावसाच्या सरींनी न्हाऊन निघते. हिरवळीचा जणू हिरवागर्द शालू परिधान करून ती नटून बसलेली असते. या आनंदात भर पडते ती सणोत्सवांची! असा हा श्रावण कालौघात साजरा होताना जरा बदलही होत आहेत. श्रावणाविषयी थोडेसे...!

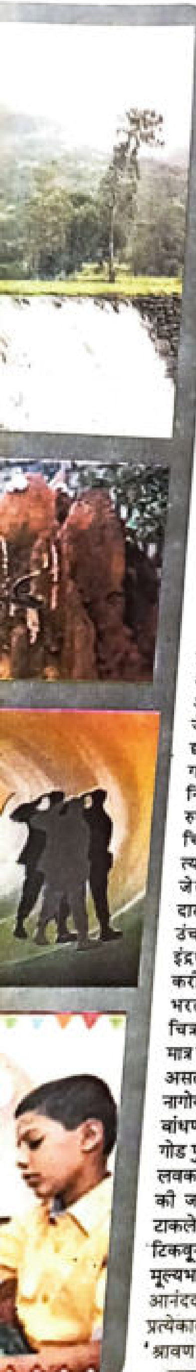

प्रासंगिक
प्रा. शिरीष लांडगे
९४२३४५१४८२

गेल्या तीन-चार दिवसांपासून हलका का होईना पाऊस बरसला. धुरकटलेले तप्त वातावरण गायब झाले. हवेत सुखद गारवा निर्माण झाला. झाडे-वेलींना नितळपणा आला. अधून-मधून येणाऱ्या हलक्या पाऊसधारा नकळतपणे श्रावण आल्याची आठवण करून देतात. श्रावणाच्या परिसस्पर्शाने निसर्गाला बहाल केलेले चैतन्य पाहून मन थक्क होते.

तसे पाहता प्रत्येकाच्या मनात श्रावणाचे एक आगळेच चित्र असते. प्रत्येकाच्या जीवनात विविध अनुभवांनी हे चित्र रेखाटलेले असते. या चित्र निर्मितीचे काही दुवे सर्वांचे समान असतात तर काहींचे खास असे वेगळे असतात. हा खास प्रत्यय मात्र ज्याचा त्याचा स्वतंत्र असतो. म्हणूनच या चित्राला प्रत्येकाच्या आयुष्यात आगळे-वेगळे स्थान असते.

पहा ना, शाळेत असताना बाल कवींची 'श्रावणमासी हर्षमानसी' ही कविता बहुतेकांची पाठ झालेली असते. तिच्यातील श्रावणाचे हिरवळीचे दृश्य मात्र प्रत्येकाच्या चित्रात वेगवेगळे असते. हाच निसर्ग भावी आयुष्यात महानोरांच्या कवितेत जेव्हा, 'या नभाने या भुईला दान द्यावे आणि या मातीतून चैतन्य गावे...' असे रुप घेतो. तेव्हा निर्सगाचे विलोभनिय नि:स्वार्थी रुप मनाला भावते अन् मनातील चित्र आणखी गहिरे होते. त्यातही गाण्यातील श्रावण जेव्हा, 'सावन के झुले' दाखवितो तेव्हा हे झोके उंच- उंच जात सप्तरंगी इंद्रधनुची उधळण करीत चित्रात रंग भरतात; पण या चित्रातील तपशील मात्र वास्तव जीवनातील असतात. पंचमीचे झोके, नागोबाचे पूजन, राखी पौर्णिमेचे हातभर राख्या बांधण्याचे वेड, पोळ्याच्या दिवशी बैलांना सजविणे, सर्वांनी गोड पुरणपोळीचा आस्वाद घेणे, १५ ऑगस्टच्या दिवशी सकाळी लवकर उठून स्वच्छ गणवेशात प्रभात फेरी काढून 'भारत माता की जय' म्हणत ध्वज वंदन करणे, या सणावारांना अंगणात टाकलेले सडे, रांगोळ्या ज्याच्या-त्याच्या चित्रात स्वतंत्र स्थान टिकवून असतात. हे सणोत्सव त्यांची पारंपारिकता, त्यातील मूल्यभाव मनमानसी बालपणात रुजतो अन् त्यातूनच या आनंददायी श्रावणाचे चित्र मनात निर्माण होत असते. ते प्रत्येकाला पाहण्याचा हर्ष उपभोगता येतो. महिला म्हणतात, 'श्रावण आला गं बाई....!'

मनातील श्रावणाचे हे चित्र मात्र आयुष्यात [illegible]

तेव्हा या चित्रातील सारा गढूळ होवू लागतो. बालकवींच्या कवितेतली हिरवळ रस्त्यांच्या कडेने, शेताच्या बांधावर अन् पडिक रानातून शोधताना मनातील चित्रांना तडे जावू लागतात. शहरातील काट्यात उगवलेलं गवत, त्यातील किडेमुंग्या पाहून भ्रमनिरास होतो. सावन के झुले कुठेतरी लिंबाला आढ्याला बांधलेले दिसू लागतात. बऱ्याच शहरात तर नागोबाचे पूजन करायला वारुळच सापडत नाही. गलितगात्र साप निमुटपणे पुजेच्या नावाखाली अत्याचार सोसतो. राखी पौर्णिमेला राखीतील साधा धागा जावून तो आता चंदेरी-सोनेरी रुप घेवू लागला आहे. रक्षण करण्यापेक्षा भेट महत्वाची ठरु लागते. पोळ्यानिमित्त बैलांना फक्त सजविणे महत्वाचे होत आहे. त्यातही हल्ली पुरणपोळीची गोडी कमी होत आहे. म्हणून बेगडं शिंगाला की, सणाला? असा प्रश्न निर्माण होतो. स्वातंत्र्य दिनातील उत्सफूर्तता कमी होवून सुट्टीची मजा घेणे महत्वाचे ठरत आहे. तेव्हा उदात्तभाव, मूल्यनिष्ठता जावून केवळ कर्तव्यकर्म उतारताना दिसते. श्रावणाच्या रुपाने निसर्गात आलेले स्वाभाविक परिवर्तन मनाला उल्हसित करते. त्या अनुशंगाने येणारे सणोत्सव निसर्गातील सहज स्वाभाविकपणा जपताना दिसतात, [illegible] होते अन् 'गजरा हुआ जमाना' बेचैन करतो. त्या [illegible]

आठवणी मनाला सतावतात. अस्वस्थता आणतात. मनातील स्वप्न व वास्तवाचा टाळमेळ बसत नाही. स्वप्नात गुंतलेल्या भावनांच्या कठोर वास्तवापुढे ठिकऱ्या उडतात.

हे वास्तव एक वेगळेच चित्र डोळ्यापुढे आणते. श्रावणातील हे काही सण आपले सत्व हरवून बसले आहेत. या उलट काही उत्सवांचे महत्व वारेमाप वाढत आहे. अशा उत्सवांच्या तयारी मागे जरा डोकावले की, आयोजक, प्रायोजक पाहून व्यापाराची निकड लक्षात येते. बहुराष्ट्रिय कंपन्यांच्या विक्री तंत्रांना असे उत्सव अधिक जवळचे वाटतात. त्यामुळे या व्यवस्थेशी अनुकूल वातावरण जाणीवपूर्वक जोपासले जाताहेत. त्यामागे सांस्कृतिक संचित नसते, मूल्यभाव नसतात. फक्त माणसाला त्यात ओढले जाते.

अशावेळी निर्सग अन् माणसातील भेद स्पष्ट होतो. निसर्गातील चैतन्याचा निर्मळ अविष्कार व माणसाच्या व्यापारीकरणाचा संदर्भयुक्त भाव पाहिले की, कुणालाही खंत वाटेल. बाजारीकरणाच्या रोडरोलरने सपाट केलेले सांस्कृतिक संचित हळू-हळू लोप पावणार की, सत्व गमावून बसणार? हा प्रश्न मनाला अस्वस्थ करुन जातो. तेव्हा [illegible]

ग्रामीण जीवनाची शोकांतिका मांडणारी कादंबरी 'झगडा'

'झगडा' ही भाऊसाहेब सावंतांची नवीन कादंबरी [illegible] प्रकाशित झाली. यापूर्वी त्यांचा 'पाखरू' [illegible] प्रसिद्ध झाला आहे. या [illegible] लोकमानस आणि विविध पुस्तकांच्या रूपाने [illegible] मिळवून दिली आहे. या पहिल्या [illegible] अपेक्षा निर्माण केल्या होत्या. या अपेक्षांची पूर्ती 'झगडा'मध्ये होते.

'झगडा' मध्ये सावंतांनी ग्रामीण जीवनातील विविध प्रश्नांना कथानक दिले आहे. [illegible] दारिद्र्य, शोषण, राजकारण [illegible] खेड्यातील माणसे, शेतकरी, स्त्रिया यांच्या प्रश्नांची [illegible] होते. विशेषतः राजकारण आणि [illegible] जाणवतो. एकूणच सावंतांच्या [illegible] प्रेरणा दिसते. 'झगडा'मध्ये एका खेड्याचे चित्रण केले. खेड्यांचा सर्वांगीण विकास करायचा असेल तर गावाची सत्तासूत्रे सर्वसामान्यांकडे गेली पाहिजेत, पुरुषांसोबत महिलांना सुद्धा सहभागी करून घेतले पाहिजे. या शासनाच्या धोरणाची गावपातळीवर कशी पायमल्ली होते. प्रस्थापित राजकारणी गावाची सत्तासूत्रे स्वतःकडे ठेवण्यासाठी कसे धडपडतात. त्यासाठी वाट्टेल ते मार्ग शोधतात. यामध्ये सर्वसामान्यांची ससेहोलपट होते. प्रस्थापित-विस्थापित यांच्यामध्ये सनातन काळापासून संघर्ष सुरू आहे. या संघर्षाचे, झगड्याचे विदारक चित्र 'झगडा' या कादंबरीत पहावयास मिळते.

नगर जिल्ह्यातील नेवासा तालुक्यातील [illegible] गाव असते. या गावात [illegible] विस्थापित झालेला [illegible] गावात आल्यानंतर स्थिरावल्यावर [illegible] नारायण पाटील त्याला मदत करतात. भाना, त्याची बायको भामा आणि विठू नावाचा मुलगा असा त्यांचा संसार आलबेल असतो. हा सुखाचा संसार चालतोय असतानाच गावात ग्रामपंचायतीच्या निवडणुका येतात आणि त्यांच्या संसाराला दृष्ट लागते. गावात महाराजांची अनिर्बंध सत्ता असते. या सत्तेला लगाम घालण्याचा प्रयत्न [illegible] नारायण पाटील आणि आनकुबाळ [illegible] करीत असतात. यावेळी [illegible] मागासवर्गीय महिलेकरीता राखीव असते. या निवडणुकीत नारायण पाटलांच्या पाठबळावर भामाला उभे केले जाते. भामा सरपंच होते. पण यानंतर संकटांची एक मालिकाच भामापुढे उभी राहते. आणि भामाचा 'झगडा' सुरू होतो.

या कादंबरीचे राजकारण हे प्रधानसूत्र आहे. या सूत्राचा विकास करीत लेखकाने ही कादंबरी आकाराला आणली आहे. नारायण पाटलांनी [illegible] संसार सुरू करायला केलेल्या मदतीशी इमान राखत, भाना-भामाची [illegible] जोडी राजकारणात पडते. [illegible] कारण या 'झगडा'ला निवडणुकीसाठी [illegible] तयार केले जाते. प्रस्थापित-विस्थापित राजकारणाच्या झगड्यात भाना-भामाचा संसार पणाला लागतो. सर्वसामान्यांना हा झगडा जीवघेणा ठरतो. या सगळ्यातून खेड्यातील जीवनमानाचे अंतरंगही दृष्टीस पडते. गावगुंडांचे राजकारण आणि माणसांची खलप्रवृत्ती, खेड्यातील माणसांचा अडाणीपणा आणि आडदांडपणा यासारख्या विविध वृत्ती-प्रवृत्तींचे दर्शन कादंबरीत घडते. गावकीच्या राजकारणात [illegible] दृष्टीस पडते. गावच्या योजनांचे, विचारांचे गावपातळीवर राजकारण आणून कसा बट्ट्याबोळ केला जातो, याचे प्रातिनिधिक चित्र 'झगडा' मधून आकाराला येते. बदलत्या काळात राजकारण सर्वसामान्यांच्या घरापर्यंत पोहचले आहे. याचे वाईट परिणामही 'झगडा' ही कादंबरी अधोरेखित करते.

परिक्षण

प्रा. शिरीष लांडगे

या कादंबरीत भाना, भामा, विठू, नारायण पाटील, आनकुबाळ, सांगळेगुरुजी, महाराज, भीमसेन दादा, नागू [illegible], शेवंता, किसन [illegible], गोट्याभाऊ, [illegible] भोसले आदी विविध पात्रे येतात. पात्रमुखी निवेदनतंत्राचा वापर केला असला तरी ही सर्व पात्रे ठसठशीतपणे मनावर बिंबली जातात. या पात्रांच्या कृती-उक्तीतून [illegible] पात्र वर्णनातूनही ही पात्रे वाचकाच्या नजरेसमोर उभी राहतात. विशेषतः भानाच्या मनातील [illegible] लेखक सूक्ष्मतेने मांडतो.

'झगडा'ची भाषाशैली सहजसुंदर आणि प्रवाही आहे. पात्रमुखी निवेदनतंत्रामुळे हा प्रवाहीपणा आपसूक मनाला भिडतो. या कादंबरीचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे नगर जिल्ह्याच्या ग्रामीण भागातील बोलीभाषेचे सत्त्व घेऊन ही कादंबरी आकार घेते. [illegible] शिवाय बोलीभाषेमुळे मनाला अधिक भिडते. [illegible] लेखकाने छान टिपले आहे. एकूणच प्रवाही भाषाशैलीने ही कादंबरी वाचकांच्या मनाची पकड घेण्यास समर्थ ठरते. अनेक अर्थपूर्ण म्हणी, वाक्प्रचार, शिव्या आदींमुळे 'झगडा'ची शब्दकळा वैशिष्ट्यपूर्ण होते.

रा. रं. बोराडे यांची 'पाचोळा', उद्धव शेळके यांची धग या परंपरेतील ही कादंबरी वाटते. पाचोळामधील [illegible] आणि झगडामधील भामा यांच्यात कालदृष्ट्या तीस-पस्तीस वर्षांचे अंतर [illegible] त्यांच्या वेदनेत फारसा फरक पडल्याचे दिसत नाही.

ही [illegible] सामाजिक परिस्थितीची [illegible] होण्यासाठी [illegible] आदर्श [illegible] असतात. [illegible] लोकशाहीचे [illegible] होत असते. [illegible] कादंबरीत येत राहते.

[illegible] झगड्याच्या [illegible] आणि राजकारण [illegible] एका स्त्रीची होणारी शोकांतिका या कादंबरीत आकाराला येते.

ही कहाणी आहे भाना-भामा यांच्या संसाराची, [illegible] झगड्याची. महाराष्ट्रातील [illegible] गावात होत असलेल्या झगड्याचे प्रातिनिधिक चित्र या कादंबरीत येते. म्हणून [illegible] लेखकाचा प्रयत्न [illegible] आहे.

बदलत्या काळात रक्तदान हेच सर्वश्रेष्ठ दान

सेंद्रिय शेती: कमी खर्चाची आणि बिन कर्जाची

निधीची चणचण भासत असल्याने सुरुवा... ग्रामसभेत लोकांनी अभियानात सहभागी ...
ग्रामपंचायत सदस्य या अभियानासाठी फारसे उत्सुक नव्हते.

रंगतदार वगनाट्य 25/2/2008.

'आली लहर झाला कहर'

'आली लहर झाला कहर' हे श्री. भाऊसाहेब सावंत लिखित वगनाट्य नुकतेच प्रकाशित झाले. या वगनाट्याची प्रत हातात पडली तेव्हा आश्चर्य वाटले होते. आश्चर्य अशासाठी की, सावंतांसारखा निश्चित भूमिका असलेला, गंभीर प्रकृतीचा लेखक वगनाट्याकडे तेही विनोदाकडे वळाला याचे. त्याचबरोबर उत्सुकताही चाळवली की, कथात्म प्रकृतीचा लेखक वगनाट्य कसे हाताळतो. पण प्रस्तुतचे वगनाट्य वाचल्यावर आश्चर्य वाटण्याऐवजी कौतुक वाटले. त्यामुळे प्रथमत: भाऊसाहेब सावंतांचे अभिनंदन !

भाऊसाहेब सावंतांचा साहित्य प्रवास 'पडझड' या कथासंग्रहापासून सुरू झाला. खेड्यातील दारिद्र्य, दैन्य, शोषण, अज्ञान, अंधश्रद्धा याचे दर्शन त्यांच्या कथांतून होते. ग्रामीण जीवनातील वेदनेचा अविष्कार या कथांतून होतो. त्यानंतच्या 'झगडा' या कादंबरीतून आरक्षणामुळे ग्रामीण जीवनातील संघर्ष पहावयास मिळतो. प्रस्थापित राजकारणी सर्वसामान्यांची कशी ससेहोलपट करतात याचे चित्र या कादंबरीतून पहावयाला मिळते. या दोन्ही साहित्यकृतींतून सावंतांच्या लेखनीची दिशा स्पष्ट होते. ग्रामीण जीवन हा सावंतांच्या लेखनीची दिशा स्पष्ट होते. ग्रामीण जीवन हा सावंतांच्या आस्थेचा विषय आहे. त्यांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग आहे. ग्रामीण जीवनातील व्यथा-वेदना सावंतांना अस्वस्थ करतात. याच जीवनातील एक महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे व्यवसनाधिनता. सावंत स्वत: व्यसनमुक्तीचे कार्य करतात. या व्यसनमुक्तीच्या धोरणाबाबत प्रस्तुतचे वगनाट्य भाष्य करते.

पुस्तक-परीक्षण

आगडनगरी नावाची नगरी असते. या नगरीपुढे आपल्याप्रमाणेच अनेक प्रश्न आहेत. अणुकरार, शेतकऱ्यांचे प्रश्न, दुष्काळ, शेतकऱ्यांची कर्जमाफी, परित्यक्त्यांचा प्रश्न, सरकारी तिजोरीतील खडखडाट, महसुलातील तूट, डान्सबार सारखे अनेक प्रश्न आहेत, तुंबडराव महाराज, फुगीरराव, गच्छिमराव, प्रधानजी, मावशी हे आपापल्या परीने या प्रश्नांना भिडतात. तुंबडराव महाराजांना यातून मार्ग काढण्यासाठी फुगीरराव एक उपाय सांगतो. दारू, गुटखा, तंबाखू, चरस, गांजा, जुगार, डान्सबार या अवैध व्यवसायांना खुलेआम परवानगी द्यायची. त्यातून नगरीचा महसूल वाढेल. महाराज परवानगी देतात आणि खरोखरीच महसूल वाढतो. पण त्यातून अनेक समस्या उभ्या राहतात. माणसे पोखरली जातात. तरुण व्यसनाधिन होतात. राष्ट्राचे संरक्षण कुणी करू शकत नाही. इतकेच काय पण राजपुत्रही कर्करोगाचा बळी ठरतो. महाराजांवर हा शेवटचा आघात होतो आणि त्याचे डोळे उघडतात. या सर्व अवैध व्यवसायांवर बंदी घालतात. हा आशय खरे तर मुळातून वाचला पाहिजे, उघड प्रचारकी बाराचे असे हे वगनाट्य आहे. पण लेखकाने त्यात रंगत आणली आहे. नर्मविनोदी संवादांनी वगनाट्य फुलत जाते. सहजतेने, संयमपणे प्रतिपाद्य आशय पोहोचविला जातो. स्वच्छ, सफाईदार विनोद, चटकदार संवाद, नाट्यात्म घटनांचा स्वाभाविक आविष्कारामुळे वगनाट्याला रंग भरला आहे. सावंतांचा हा प्रयत्न दाद द्यावा असाच म्हणावा लागेल.

-प्रा. शिरीष लांडगे

भ्रष्टाचाराचा वृक्ष दिवसेंदिवस आपल्या देशात वाढतच आहे. या भ्रष्टाचारावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी प्रभावी अस्त्र म्हणजे माहितीचा अधिकार होय. माहितीच्या अधिकारामुळे भ्रष्टाचारावर अंकुश ठेवणे सहज शक्य होईल. ज्येष्ठ समाजसेवक अण्णा हजारे यांनी पुढाकार घेऊन जनतेला माहिती अधिकार कायदा, दप्तर दिरंगाई कायदा, बदली कायदा हे वरदानात्मक कायदे संघर्ष करून शासनामार्फत मिळवून दिले.

देशातील कोणताही नागरिक देशातील शासकीय व निमशासकीय कार्यालयाच्या प्रमुखाकडून आपल्याला हवी असणारी माहिती, माहिती अधिकार कायद्याने मिळवू शकतो. केंद्रीय माहिती अधिकाराने माहिती मागविण्यासाठी माहिती मागविण्याचे कारण देण्याचे प्रायोजन नाही. दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबियांना आर्थिक ताण पडू नये म्हणून विनामूल्य माहिती देण्याची तरतूद या कायद्यात करण्यात आलेली आहे. एका संघटनेमध्ये जेवढे सामर्थ्य आहे, तेवढे सामर्थ्य एका नागरिकास माहिती अधिकार कायद्याने मिळवून दिले आहे. माहिती अधिकार ही सामान्य भारतीय नागरिकांच्या लोकशाही हक्कांची सनद आहे.

माहितीचा अधिकार म्हणजे कोणत्याही सार्वजनिक प्राधिकरणाकडे किंवा त्याच्या नियंत्रणात असलेली व या अधिनियमान्वये मिळवता येण्याजोगी माहिती मिळविण्याचा अधिकार असा आहे. १२ ऑक्टोबर २००५ पासून जम्मू-काश्मीर वगळता सर्व राज्यात केंद्रीय माहिती अधिकार लागू करण्यात आलेला आहे. या केंद्रीय माहिती अधिकार कायद्यापूर्वी आपल्या राज्यात महाराष्ट्र माहिती अधिकार कायदा २००२ लागू होता ही निश्चितच आपल्या राज्यासाठी भूषणावह गोष्ट आहे. प्रत्येक सार्वजनिक प्राधिकरणाच्या कामकाजामध्ये पारदर्शकता व भ्रष्टाचाराला आळा घालण्यासाठी सार्वजनिक

प्राधिकरणाच्या निय... माहिती अधिकार ... निमशासकीय कार्या... नगरपालिका तसेच ... दिली जाते, त्या ...

जाग...

दस्तवेज, ज्ञापने, अ... आदेश, रोजवह्या, ... (वेवशस्त्र) इलेक्ट्रॉ... माहिती अधिकाराने ... देशाच्या सार्वभौमत... आर्थिक, परकीय ... देण्याची तरतूद या ...

माहिती अधि... प्रकरणे उघडकीस ... अन्याय दूर होत, ... असून, माहिती अ... निकाली काढली ज... कार्यालयात होत ... आर्थिक मागणी, ...

प्रत्येक मनुष्याला आपल्या कर्मानुसार जन्माला यावेच लागते. परंतु संत महात्मे जगाच्या कल्याणासाठी अवतार घेत असतात. सद्गुरु गोदड महाराजांचा जन्म अहमदनगर जिल्ह्यातील कर्जत गावी शके १६७२ श्रावण शुद्ध दशमीला झाला.

पवित्र ते कुळ पावन तो देश ।
जेथे हरिचे दास जन्म घेती ॥

महाराजांचे जन्मनाव 'अमरसिंह' होते. वडील भिकाजी हे राजस्थानातील उदयपूर (संस्थान) येथील पराक्रमी राजवंशातील होते, तर आई चंद्रभागा ही कर्जत येथील तोरडमल कुटुंबातील होती. गोदड महाराजांना बालवयातच वैराग्याविषयी भावना निर्माण झाली होती व विठ्ठल भक्तीचा त्यांना ध्यास लागला. त्यामुळे त्यांनी राजवैभवाचा त्याग करून गुरुभेटीसाठी वनवासाचा रस्ता धरला. कारण मानवी जीवनात सद्गुरु भेटीला अत्यंत महत्त्व आहे. कारण आपल्या देहरूपी मंदिराच्या घुमटामध्ये आत्मरूपी ठेवा ठेवला आहे व त्याची नोंद पोथी पुराणातून केली आहे. परंतु ती आपल्याला समजत नसल्यामुळे देहरूपी मंदिरातील आत्मरूपी ठेवा प्राप्त करून घेण्यासाठी संतांचे पाय धरले पाहिजे. म्हणून संत एकनाथ महाराज म्हणतात,

हरि प्राप्तीशी उपाय ।
धरावे संतांचे ते पाय ॥

तसेच ज्या प्रमाणे पृथ्वीच्या पोटात अनेक प्रकारच्या रत्नांचा साठा आहे. पण तो फक्त, पण

कर्जत...

सद्गुरु गोदड म... राजवैभवाचा त्य... जगाच्या कल्याणा... वर्षे कठोर तपश्च... प्रत्यक्ष पांडुरंगास ... घेतले. अशा ... महात्म्याची मा... शुक्रवार, दि. १३ ... पुण्यतिथी आहे त्य... लेख...

तो फक्त पायाळू माणसालाच ... प्रत्येकांच्या हृदयात भ... दाखविण्याचे काम फक्त ... संतांची व अमरसिंहाची भेट ... झाली. त्यांचे नाव नारायणना... महाराज (पैठण) यांच्या शि... त्यांनी अमरसिंहाला आनंद... दिली व आपल्या जवळ... 'गोदडनाथ' (गोदड महारा... त्यांना सातपुडा पर्वतावर ...